

וללבנה אמרן שתתחדש

מבט עדכני על יהדות ופמיניזם

כתיבה:
ד"ר שפרה מישלוּב

מערכת:
ד"ר עתיה זר
הרבנית ד"ר חנה קטן
ד"ר עינת רמון
הרבנית נעמי שפירא

ייעוץ:
הרב עזריאל אריאל
הרב יגאל לוינשטיין
הרב עדו רכניץ
הרבנית ד"ר שולמית בן שעה

עריכת לשון: שרה חנה המר
עיצוב כריכה: מרים כרמל
עוזר מערכת: בניה מישלוּב

© כל הזכויות שמורות למחברת ולמוציאים לאור

יוצא לאור על ידי:

ישראל תשפ"ב

לכב' ד"ר שפרה מישלוב הי"ו

שלו' רב לאוהבי תורתך,

שאי ברכות ממעון הברכות על חיבורך הרציני והחשוב בנושא הפמיניזם והיהדות. נושא אקטואלי זה חיכה כבר זמן רב למחקר מדעי אובייקטיבי שייחקר לעומק, בלי דעות קדומות וללא משוא פנים.

לך יש את הכלים המתאמים למחקר זה, גם כידענית בתורה וגם כמדענית.

לצערנו נושא זה מוצג בדרך כלל מתוך גישה חד-צדדית, או של נשים מיליטנטיות שרוממות המדע בפיהן ללא כיסוי מדעי אמיתי, או של שומרי מסורת שמתוך ריאקציה נוקטים עמדות קיצוניות הפוכות. אלו ואלו מצטטים ציטטות המשרתות את מטרותיהם ללא ראייה כוללת ואובייקטיבית.

האמת היא שעד לפני כמאתיים שנה היו הנשים, מסיבות כלכליות אובייקטיביות, ספונות בביתן ומנותקות מחיי החברה והציבור. מרביתן לא ידעו קרוא וכתוב, כי לא היו זקוקות לכך. עם המהפכה התעשייתית והפוליטית חלו שינויים משמעותיים גם בחיי המשפחה. חלוקת התפקידים הקלאסית השתנתה. היהדות רואה בחיוב את הקידמה המדעית, הטכנולוגית הכלכלית וגם הפוליטית (כגון מיגור שלטון העריצות והמרתו במשטר חופשי) ועוד, ובין היתר שינוי במעמד האישה. תוזכר כאן פסיקתו של החפץ חיים שבימינו גם אישה חייבת ללמוד תורה.

אלא שאליה וקוץ בה. אם בתחילה דובר על העדפה מתקנת היום מדובר גם על העדפה מכוונת, של נשים כמובן. ומה שהתחיל כתביעה לשוויון זכויות הופך בשוליים הרדיקליות לשוויון זהויות, ולשלילת עצם הערך המשפחתי. ובשולי השוליים אף יש גלישה לעבר שלילת זהות כוללת. אין זהות הורית, אין זהות לאומית, ואף אין זהות אישית, לא נשית ולא גברית, בכל רגע נתון אפשר לשנות את הזהות לכאן ולכאן. בערב הוא 'הוא' בבוקר הוא 'היא' וחוזר חלילה.

יש צורך לחזור לשפיות, לגישה מאוזנת, נטולת אינטרסים ופניות, הבנויה על אובייקטיביות מדעית וידע רב-תחומי רחב. מחקרך עונה על ציפיות אלו. ועל כך תבורכי.

יה"ר שחיבורך ייפול על אוזניים קשובות וירכך את המתח הבין-מגדרי, ינמיך את גובה הלהבות ויפתח ערוצי תקשורת ענייניים לדיון ענייני ורציני ויאפשר לכולנו, גברים ונשים, לעלות במסילה העולה בית א-ל.

בברכת התורה

הרב יעקב אריאל

רמת גן

- 56 _____ **מקום האישה במרחב הציבורי**
שילוב בתעסוקה ■ גיוס נשים לצה"ל ■ שפה מגדרית
- 65 _____ **נשים בתפקידי שררה**
מנהיגות ציבורית ■ מנהיגות רבנית
- 71 _____ **חלוקת התפקידים בבית - נכון להיום**
- 75 _____ **קידושין ומעמד אישי**
הליך הקידושין ■ עגינות ומעמד הרבנות ■ דיני ירושה
- 91 _____ **בדידות במרחב הקהילתי של מי שאינם נשואים**
- 93 _____ **אמירות של חז"ל כלפי נשים**
ברכות השחר ■ יישרפו דברי תורה ■ סיכום ביניים ואזהרות
- 101 _____ **שינויים במעמד האישה: יתרונות**
התפתחות אישית, עבודה ופרנסה ■ העמקת הקשר הזוגי ומודעות
אינטימית ■ אלימות במשפחה ■ פגיעות מיניות
- 107 _____ **אחרית דבר**

הקדמה

'אני חולמת להיות רופאה, אבל גם להקים משפחה גדולה
ושמחה. זה נראה לי קשה מידי ואולי אפילו בלתי אפשרי.
האם ועל מה לוותר?'

'אני אוהבת לשיר ולהופיע לפני קהל. למה האחים שלי
יכולים להיות חזנים בבית הכנסת ולקרוא בתורה ואני לא?
'אני מתלבטת מה לעשות בשנה הבאה. שמעתי על תפקיד
בצבא שמאוד מתאים לי. למה הרבנים אוסרים להתגייס?'

'אני אוהבת לימודי מתמטיקה ומדעים, אבל באולפנה למדנו
שנשים רגשיות וגברים שכליים. האם התורה חושבת שאין
לי יכולת ללמוד ולעבוד בתחומים האלה?'

למה הבנים לומדים גמרא והבנות כמעט ולא? האם התורה
רוצה שרק בנים ילמדו אותה ברצינות ויהפכו להיות רבנים?'

רבות מאיתנו עומדות נבוכות מול שאלות נוקבות כאלה ואחרות
המתעוררות בקרבנו יום-יום במישור הציבורי והפרטי בנוגע לזהותנו
כנשים יהודיות. השאלות נשאלות שוב ושוב על ידי נשים צעירות,
ומעסיקות גם את המבוגרות שבינינו – אף אם באופנים אחרים.¹

1. אנו מודות לנשים הרבות, ממגוון גילאים, רקעים, מקומות ועיסוקים, אשר ניאותו לבקשתנו

חלק גדול מאי-הבהירות נובע מהשיח השוויוני-פמיניסטי אשר התפשט והגיע לכל מקום, עד כדי ערעור יסודות מרכזיים בתפיסתנו את עצמנו. ההשלכות של אי-הבהירות הזו בולטות ובאות לידי ביטוי בשינויים מרחיקי לכת בציפיות שלנו מעצמנו, ממשפחתנו, מהתפתחותנו המקצועית, מהעולם הדתי-רוחני שלנו – וכשאנו לא ברורות לעצמנו, יש לכך השלכות ממשיות עלינו ועל כל הסובב אותנו, במעגלים ההולכים ומתרחבים. לכן ראינו לנכון לעסוק בנושא חשוב זה על צדדיו השונים, ולנסות להשמיע דברים ברורים, מקיפים ורלוונטיים ביחס לסוגיות השונות העומדות על הפרק.²

ראשית לכול, חשוב לחדד עקרון יסוד העומד בתשתית חוברת זו – אין אנו דנות בשתי תפיסות עולם מקבילות, שוות זו לזו, המנהלות דו-שיח, ומנסות לאתר את המשותף והנפרד ביניהן. ה'יהדות' משמעה – תורת ישראל, שניתנה משמיים על ידי משה רבנו לעם ישראל, ועוברת ומתפרשת ומתיישמת מדור לדור כבר אלפי שנים על ידי תלמידי חכמים אנשי מעלה. התורה – לימודה, קיומה, ערכיה, החיים על פיה – על ידי יחידים כפרטים ועל ידי האומה כולה מימי אבותינו ועד ימינו אנו, היא כנהר אדיר הזורם מימי קדם. הוא פוגש בדרכו מחשבות שונות, תפיסות עולם, צורות חיים, שמתגבשות דור דור, על ידי אישים, תרבויות, חברות – בוחן אותם ביסודיות ובזהירות, מאמץ אל קרבו את היסודות הנכונים, האמיתיים, והמצמיחים שבהם, ומנפה ומשאר מאחור את המיותר, המזיק, המכלה.

לקרוא חוברת זו ולהעיר עליה, והוסיפו רבות לגיבושה ודיוקה. לא נוכל לציין את כל שמותיהן כי רבות הן, אך אנו מוקירות ומכירות טובה על עזרתן הרבה. במיוחד נתונה תודתנו לקמה בקשי.

2. הדברים שנכתבו כאן מבוססים על מקורות רבים מספרות חכמים לדורותיה – במחשבה ובהלכה, וכן על ספרות כללית הדנה בתחומים אלה, אולם אין מטרת החוברת להיות מחקר מדעי/תורני מקיף, אלא לתת סקירה כללית המתווה דרך חשיבה, ולפיכך יצוינו רק מקורות עיקריים. חוברת זו גם אינה מהווה פסק הלכה, ולכן אין דיון מפורט במקורות ההלכתיים בכל נושא ונושא, אלא רק הצבת עקרונות-על.

התנועה הפמיניסטית הביאה לעולם רעיונות חדשים בדבר מקומה ותפקידה של האישה במישור הפרטי, המשפחתי והציבורי. ככל רעיון חדש אחר המציף את התודעה והתרבות האנושיות בדור כזה או אחר ונתפס לפרקים כאמת היחידה האפשרית שאין בלתי, ניגש בבחינה מדוקדקת גם לרעיון זה על גווניו והשלכותיו. נבקש לאתר את הברכה שיש בו, לצד ניפוי הסיגים, והמדד לבדיקה הוא מידת תרומתו של רעיון זה לקידום העולם והאדם לתכליתם הא-להית.

נעיר כי הרעיונות הנפרשים בחוברת זו אינם חידושים, אך דומה שראוי לחזור עליהם ולכנס אותם למקום אחד. בתקופה היסטורית הרת גורל זו לעמנו, מתרבים הערפילים, מתבלבלים המושגים, ועלינו לפלס את דרכן של קרני האור בין העבים, ולחזור על הראשונות. חוברת זו מהווה בסיס ללמידה ודיון ואנו מקוות שככל שירבו הקוראים בה נצליח לדייק בהבנת נושא מעניין, רגיש וחשוב זה לעם היהודי – הן במישור הפרט והמשפחה והן בפרהסיה – במרחב הציבורי.

אנו גם מקוות כי נצליח בחוברת זו לשרטט תמונה שתאיר את המתנות שהאנושות בכללה, ובתוכה אנו כנשים יהודיות, מקבלות בזכות השינויים שחלו בעולם במעמדה של האישה. אך זאת רק אם נשכיל לסמן ולהגדיר לעצמנו באופן מפורש ומפורט את הכיוונים וההשפעות שהביאה לעולם התנועה הפמיניסטית שאינם שייכים לנו, ואף עלולים להזיק לנו. כל זאת מתוך בהירות שייכותנו הבלתי מעורערת לתורה על כל רוחבה, שהיא חיה וקיימת לעד ולנצח נצחים, לפני ואחרי כל שינוי תרבותי כזה או אחר, דומיננטי פחות או יותר.

בשביל מה אנחנו פה? – תכלית הקיום האנושי

טרם ננסה לעמוד על מהותה ותכליתה של האישה, יש צורך לשרטט קודם כול את מהות האדם ותכליתו.

”וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם בְּצַלְמוֹ בְּצַלְמֵ אֱלֹהִים בָּרָא אֹתוֹ זָכָר וּנְקֵבָה בָּרָא אֹתָם“ (בראשית א, כז). נקודת המוצא של הבריאה היא כי איש ואישה מהווים שלמות אנושית אחת בצלם אלהים ושניהם כאחד ממונים על פיתוח העולם ושכלולו: ”וַיִּבְרָךְ אֹתָם אֱלֹהִים, וַיֹּאמֶר לָהֶם אֱלֹהִים פְּרוּ וּרְבוּ וּמְלֵאוּ אֶת הָאָרֶץ וּכְבֹּשְׁהָ; וַרְדּוּ בַדְּגַת הַיָּם וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּבְכָל חַי הָרֶמֶשׂוֹת עַל-הָאָרֶץ“ (בראשית, א, כח).

עם ישראל נבחר להורות לכלל האנושות את דרך ההתעלות, שיפור העולם, הטבתו וגילוי הממד הנצחי, האינסופי האלהי שבו - ”לתקן עולם במלכות שדי“ (עלינו לשבח). זאת באמצעות לימוד התורה וקיומה, אהבת ה' ויראתו והליכה בדרך שהורה לנו - ”וַעֲתָה יִשְׂרָאֵל מָה ה' אֱלֹהֶיךָ שֵׂאל מֵעַמּוֹ כִּי אִם לִירְאָה אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ לְלַכֵּת בְּכָל דְרָכָיו וּלְאַהֲבָה אֹתוֹ וְלַעֲבֹד אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל לִבְבְּךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ“ (דברים, י, יב). תפקיד משמעותי זה משותף לנשים וגברים כאחד - ”...כֹּה תֹאמַר לְבֵית יַעֲקֹב וְתִגִּיד לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל... וְהֵייתֶם לִי סִגְלָה מִכָּל הָעַמִּים כִּי לִי כָּל הָאָרֶץ. וְאַתֶּם תִּהְיוּ לִי מִמְלַכֵּת כְּהַנִּים וְגוֹי קְדוֹשׁ“ (שמות, יט, ג-1), רש"י - ”לבית יעקב אלו הנשים“. האיש והאישה כשלמות אחת שותפים למשימה העליונה של קיום התורה והפצת אורה ועקרונותיה לעולם כולו - ”אי אפשר לאיש בלא אשה ואי אפשר לאשה בלא איש, אי אפשר לשניהם בלא שכינה“ (ירושלמי, מסכת ברכות, פרק ט, הלכה א).

הגדרה זו לתכליתו של האדם וקיומו בעולם חשובה ביותר לענייננו. שכן הרצון להבין את עצמנו כנשים, הרצון לקחת חלק, להשפיע, לקבל את האפשרות לממש את עצמנו - נובע מתוך חיפוש מהותי אחר פשר ומשמעות לשאלות הקיום. אם תכלית קיומנו, תהיה אשר תהיה, מוגדרת במושגים אנושיים מצומצמים - מטבע הדברים הנהירה אחרי צבירת נכסים, מעמד, כבוד, הצלחה, ואפילו אחרי חוויות רגשיות ורוחניות ברמה האישית, יתפסו מקום מרכזי - אם כאמצעים למימוש התכלית, ואם כמטרות בפני עצמן. בהתאם לכך, נרצה גם אנו לקבל נתח נכבד מהמשאבים הנכספים, ניאבק לזכות בהם ונמצא את עצמנו בודקות כל העת אם קיבלנו את המגיע לנו ומתרעמות מתוך תחושת קיפוח תמידית. אך אם הגדרנו שתכלית האדם היא קיום רצון הבורא - אהבתו, יראתו, והנכחתו בעולמנו - עבודתנו תהיה לדבוק באופנים המדויקים שהורה לנו הבורא בתורתו ובאמצעות תלמידי החכמים, כיצד למלא תכלית זו. במישור הזה - הרוחני, המוסרי, האלהי - המדד למימוש התכלית אינו מוגדר במדדים של מעמד, כסף וכבוד, אלא במונחים של משמעות ושליחות, תפקיד ומהות.¹

לכן, מתוך רצון למלא את החלק שלנו בתפקיד החשוב הכולל הזה של האדם, אנו מבקשות לאתר את מקומנו הייחודי כנשים. לא בכדי, כבר בעת הבריאה נוצרה הפרדה - האדם ננסר לשני חלקים: זכר ונקבה. נראה בהמשך כיצד לצד הדמיון והזהות ביניהם, כל אחד גם קיבל גוון, אופי ותפקיד ייחודי משלו בתוך ההגדרה הכוללת של שניהם יחד כאדם שלם. התפקידים השונים והאפיונים השונים מאפשרים לכל אחד מהם להכיר את עצמו, את ייחודו, ולהתברר זה מול זה וזו מול זה וכך להביא למיצוי את המיטב שבהם במסגרת תפקידם הכולל. ההפרדה והשוני הם הגורמים להתפתחות ולצמיחה משותפים ללא הפסק.

1. עוד על כך - הרב ארי שבט, 'פמיניזם אורתודוקסי - אגואיזם דתי', צהר, יב, עמ' 10-1.

שווים ושווים

ערך השוויון ביהדות

התורה קראה לשוויון ערכי בין בני אדם הרבה לפני שנשמע בצרפת הקול המהפכני - 'חירות, שוויון, אחווה': 'חביב אדם שנברא בצלם, חיבה יתרה נודעת לו שנברא בצלם, שנאמר (בראשית ט, ו) 'בצלם אלהים עשה את האדם' (אבות ג, יד). ערכו של כל אדם באשר הוא, נובע מהיותו נברא בצלם א-להים ומשייכותו לעמו ולאנושות כולה. מנקודת מוצא זו עולה החובה לכבד, להעריך ולייקר כל אדם באשר הוא.

עם זאת, אנשים נבראו שונים זה מזה ועל ידי קבלה והכרה בשוני ומימוש היכולות הייחודיות, תורם כל אחד את תרומתו הייחודית למשפחה ולחברה. השונות אין משמעה הבדל בערך המהותי כבני אדם בעלי משמעות ואיכות ואין מטרתה הענקת כוח יתר וזכויות, אלא דווקא הטלת אחריות ושליחות. היא מצביעה על איכויות שונות ותפקידים חברתיים שונים של אנשים שונים שכולם נחוצים כדי לבנות חברה שלמה עובדת ה'.

לצד ההכרה העקרונית בשוויון ובשוני, יש לזכור שעולם הערכים שהתורה מנחילה לנו רחב ועמוק לאין שיעור מערך השוויון לבדו. בחברה רלטיביסטית - הגורסת כי אין אמת מוחלטת והכול תלוי בנקודת מבט אישית, לא נשאר שום ערך ודאי שראוי להקריב עבורו, מלבד זכותו של כל אדם ליהנות באופן שווה ממשאבי העולם ולממש את עצמו ללא

הגבלה, באופן שאינו מתנגש עם אחרים. בחברה כזו ערך השוויון תופס מקום של בכורה כערך מוסרי מכוון. אך אנו קיבלנו את עשרת הדברות, קיבלנו תורה, קיבלנו מאות ואלפי שנות ליבון ובירור של ערכי נצח - אמונה, מוסר, מידות, שאיפות נאצלות. לכן, עם כל החשיבות שאנו מייחסים לערך השוויון, הוא מצוי אצלנו בתוך סל עשיר, בין ערכים נוספים, חלקם אף בכירים ממנו, ונשקל לאורם.²

על רקע הבנה זו של השוויון והשוני בין הברואים, ומיקומו של ערך השוויון לצד ערכים אחרים, נבחן כעת צדדים מגוונים שלנו כנשים, על יסוד האופן שבו נבראנו.

שלושת שמות האישה

האישה נקראה בשלושה שמות בראשית הבריאה: אדם - 'וַיִּקְרָא אֶת שְׁמֵם אָדָם', חוה - 'אִם כָּל הָי', אישה - 'כִּי מַאִישׁ לְקָחָהּ זֹאת'. כל אחד מן השמות הללו מדגיש פן אחר באישיותנו כנשים.

אדם - בשם זה כונה, כאמור, אדם הראשון שנברא בצלם א-להים. בתיאור הראשון של הבריאה בתורה נבראה האישה יחד עם אדם, כמותו לכל דבר ועניין - 'זָכָר וּנְקֵבָה בָּרָא אֹתָם' (בראשית, א, כז). תפקידו של האדם - איש ואישה כאחד, בא לידי מימוש באמצעות חיים מלאים בעולם הזה - העמדת הדורות הבאים, התיישבות וניצול משאבי העולם לפיתוחו ושכלולו. הן האיש והן האישה תורמים ומפתחים את העולם באמצעות כישרונותיהם הייחודיים, וביחד יוצרים שלמות אחת.

עם זאת, לנו כנשים זיקה מיוחדת לגידול וטיפוח הדורות הבאים וזו מתבטאת בשמנו השני: חוה - 'אִם כָּל הָי' (בראשית, ג, כ). אנו יולדות

² על תפיסת העולם היהודית המאזנת בין ערכים רבים ואינה הופכת אף ערך לבלעדי וקיצוני ראו, בין השאר, הראי"ה קוק, אגרות הראי"ה, א, אגרת כ.

ומניקות את ילדינו, ונבראנו עם יכולות פיזיות ומנטאליות ייחודיות המאפשרות רק לנו למלא את הייעוד האימהי.

רבי יצחק עראמה ביטא הבחנה זו בין שני שמות האישה (עקדת יצחק שער ט, ד"ה 'והנה'):

והנה בשני השמות האלה נתבאר שכבר יש לאישה שני תכליות: האחד מה שיורה עליו שם אישה כי מאיש לוקחה זאת וכמוהו תוכל להבין ולהשכיל בדברי שכל וחסידות כמו שעשו האימהות וכמה צדקניות ונביאות... והשני עניין ההולדה והיותה כלי אליה ומוטבעת אל הלידה וגידול הבנים, כאשר יורה עליה שם חוה כאשר היא היתה אם כל חי.

אולם אנו לא רק אדם העומד יחיד בפני עצמו, ולא רק אימהות למשפחות, אנו מכוונות גם בשם - 'אישה' - שם זה מבטא את היותם של האיש והאישה בני זוג, 'בשר אחד', שני פנים שונים של אישיות אחת. טבעם כאישיות אחת נברא על ידי בורא עולם, שיצר את הברית ביניהם כבר לפני שניתנה התורה המורה כיצד לקיים ברית זו. הזוגיות הינה ברית של שותפות, שבה כל אחד מביא עימו את האפיונים הייחודיים לו. ביסוד ההבדלים טמונה ההשלמה ההדדית של הגבר את האישה והאישה את הגבר והברית ביניהם. אם נתייחס לאיש ולאישה כזהים לגמרי בכל תכונותיהם, נחמיץ את הרב צדדיות המאפיינת את הקשר הזוגי, ואת היתרון שכל אחד מביא לקשר זה, כאשר ביחד הם יוצרים אדם אורגני שלם.³

3. הרב יעקב אריאל, 'מבנה המשפחה המודרנית', בתוך: אשה, חוה, אדם (בעריכת אביבה שרבט), ישראל תשס"ט, עמ' 37-54.

בעניין הגיוון היוצר אחדות ראו במהר"ל (חידושי אגדות ח"ג ב"ב עמ' קו ד"ה 'אמנם'): '... טובים השניים מן האחד כי מה שחסר בזה גילה בזה כי יש בזכר מה שאין בנקבה ויש בנקבה מה שאין בזכר ... כי האחד אינו שלם וכאשר הם שניים הבריאה שלימה ... כי כאשר נמצא האחד בלבד הוא חלק בלבד. וכאשר נמצא זיווג אליו והזוג אליו הוא דבר שלם הרי כל אחד מהם חלק הכל ודבר זה יותר במעלה מאשר הוא חלק בלבד ואינו חלק הכל'.
עוד בעניין הגיוון והשוני המחויב בין אנשים שונים, שהוא המביא לצמיחה הדדית ולהתאחדות,

החטא גרם לכך שמילוי התפקידים השונים בקיום האנושי הפך לקשה ומייסר. לאישה - "...הַרְבֵּה אֲרֵבָה עֲצָבוֹנָה וְהַרְגֵף בְּעֶצֶב תִּלְדִּי בָּנִים וְאֶל אִישׁוֹ תִּשְׁוֹקֶתָ וְהוּא יִמְשָׁל בָּךְ" (בראשית, ג, טז), ולאיש "בְּזַעַת אֶפְיָךְ תֹּאכַל לֶחֶם" (שם, ט). ואכן, בעבר תנאי החיים גרמו לכך שמילוי תפקיד הנשים כאימהות וכבנות זוג דרש את מרב זמנן וכוחותיהן, והפערים בתפקידים ובסמכויות בין גברים לנשים היו מובהקים יותר. אולם במשך הדורות הקללות הולכות ומתמתנות, עד כדי הקלה בביצוע התפקידים וקירוב בין תפקידי הגברים והנשים, כפי שנראה מייד.

השינויים במעמד האישה כחלק מהתעלות העולמות

חוכמת הנסתר, הרובד הפנימי בתורה, חושפת לנגד עינינו שכבות על גבי שכבות במציאות האנושית, ומתארת את התפתחות ההיסטוריה העולמית לקראת גאולתה.

תורת הנסתר מספרת לנו שעם התקדמות העולם לגאולתו, יחולו שינויים מפליגים במעמד האישה שישקפו את תיקון העולמות. הקללות שבהן נתקללו אדם וחוה ילכו וייעלמו, ובכללן הקללה "וְהוּא יִמְשָׁל בָּךְ".⁴ על יסוד הפסוק: "עַד מָתַי תִּתְחַמְּקִין הַבַּת הַשׁוֹבֵבָה כִּי בָרָא ה' חַדְשָׁה בְּאָרֶץ נִקְבָה תִּסּוֹבֵב גְּבֵר" (ירמיהו, לא, כא) פירשו מקובלים, ולאחריהם

ראו הראי"ה קוק באורות ישראל, ה, ב - 'צדקה עשה הקב"ה עם עולמו, מה שלא נתן כל הכשרונות במקום אחד, לא באיש אחד ולא בעם אחד, לא בארץ אחת, לא בדור אחד ולא בעולם אחד, כי אם מפוזרים הם הכשרונות, והכרח השלמות, שהוא כח המושך היותר אידיאלי, הוא הגורם להמשך אחרי האחדות המרוממה, המוכרחת לבא בעולם, והיה ביום ההוא יהיה ד' אחד ושמו אחד'.

4. קללת 'זעזע אפיק תאכל לחם' זכתה להקלה בעזרת הטכנולוגיה, וקללת 'בעצב תלדי בנים' זכתה להקלה עם ההתפתחות הרפואית, ובייחוד האפידורל (יש לציין כי הכנסייה הקתולית מתנגדת לשימוש באפידורל בטענה שהוא סותר את קללת חוה, והדבר תואם את תפיסתה העקרונית של הכנסייה להתנגד לכל קדמה). קללת 'והוא ימשל בך' - הולכת ומתבטלת עם השינויים במעמד האישה, אולם יש לשים לב למחיר של ביטול הקללות - הסכנה לחידוש חטא האכילה מעץ הדעת המתבטא בין השאר במתירנות מינית - ואין כאן המקום להרחיב בסוגיה רחבה זו.

גדולי החסידות, ובעיקר אדמו"רי חב"ד,⁵ כי מקומה של האישה במסגרת הזוגית, המשפחתית והציבורית עתיד להשתנות כשיקוף של תמורות עמוקות ביחס בין כנסת ישראל לאלהיה. הדבר רמוז כבר בפסוקי בריאת האדם אשר בשלב ראשון קובעים, כאמור, לגבי האיש והאישה כאחד - "וַיִּבְרָךְ אֹתָם אֱלֹהִים, וַיֹּאמֶר לָהֶם אֱלֹהִים: פְּרוּ וּרְבוּ וּמְלאוּ אֶת הָאָרֶץ וּכְבֹשְׁתָהּ, וּרְדוּ בְּדֶגַת הַיָּם וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּבְכָל חַיַּה הָרֹמֶשֶׂת עַל הָאָרֶץ" (בראשית, א, כח). כלומר - איש ואישה כשלמות אנושית אחת ממונים שניהם על פעולה אקטיבית על פני הארץ. רק מאוחר יותר בפסוקים הבאים נפרדו האיש והאישה זה מזו וניתנו להם תפקידים שונים.⁶ על פי תורת הקבלה, גם מרכיבים מרכזיים באופיין של נשים, ומתוך כך באופן הקשר בין גברים לנשים, לובשים עם התפתחות העולם פנים אחרות, ושבים להיות כפי שהיו במחשבה תחילה טרם נפילת העולמות.⁷

5. ראו למשל דברי אדמו"ר הזקן: "...וזהו שבשני ברכות אחרונות דנשואין אומר תחלה משמח חתן וכלה. ובאחרונה אומר משמח חתן עם הכלה, כי לעת עתה הכלה מקבלת מהחתן, וזהו משמח חתן וכלה. אבל לעתיד יהיו שוין בקומתן ... זהו משמח חתן עם הכלה אומר גם כן ישמע קול חתן וקול כלה כי לעתיד יהיה לכלה קול... אבל לעתיד לבא... אז יהיה להכלה קול גדול" (ליקוטי תורה, שיר השירים, מח, ב). וכפי שנראה בהמשך ה'שלוחות' החב"דניקיות הן דגם מרשים לנשיות עוצמתית מלווה בצניעות, ובאי-נפילה לבלבול בסדרי עדיפויות בין הבית לחוץ. יש התמהים מדוע הראי"ה קוק, גדול פוסקי והוגי הדעות היהודיים בתקופתנו ומורה דרכה של הציונות הדתית, שכתב כמעט בכל תחום שהוא, לא התייחס ולא הצביע על המגמות החיוביות בהתפתחות מעמד האישה, ואילו ביחס לציונות החילונית ולתופעות נוספות הוא היה חדשן הרואה למרחוק, אולי ניתן להסביר זאת בכך שהוא צפה את המגמות השליליות הרבות שתנועה זו טומנת בחובה, כפי שאנו רואים כיום, ולכן העדיף לעמוד בפרץ. עד כדי כך שיעץ לתנועת המזרחי שלא לתמוך בזכות בחירה לנשים (הרב צבי יהודה גם נהג להדגיש כי הרב קוק אומנם התנגד למתן זכות בחירה לנשים, אך לא אסר אותה. שיחות הרב צבי יהודה: בנין הבית, בית אל תשע"ג, עמ' 55), וכתב לא מעט על התכונות הנשיות הייחודיות וחיוניותן לבניית משפחה יהודית בריאה וחזקה. בנו וממשיך דרכו המובהק, הרב צבי יהודה הכהן קוק, התייחס דווקא בברכה לתמורות אלה, ומבית מדרשו יצאו כאמור נשות ההתיישבות, שגם הן יובאו בהמשך כדגם מוצלח לנשיות עוצמתית שאינה מבלבלת בין הערכים השונים).

6. ראו על כך בהרחבה, אלדד וייל, 'תחילתה של תקופת הנשים, נשים ונשיות במשנתו של הרבי מלובביץ', אקדמות, כב (ניסן תשס"ט), עמ' 61-85; ניר מנוסי, 'מעפר קומי - תיאולוגיה פמיניסטית בראי החסידות', בתוך: שני המאורות (בעריכת זוהר מאור), ירושלים תשס"ז, עמ' 87-135; הרב ד"ר יצחק קראוס, 'דור הגאולה - תפקידן של נשים במשנתו של הרב מנחם מנדל שניאורסון', בתוך: אישה, חוה, אדם (בעריכת אביבה שרבט), ישראל תשס"ט, עמ' 145-163.

7. להרחבה ראו ניר מנוסי, מי זאת עולה, ירושלים תשע"ט, עמ' 42-55 בעניין חוה הראשונה וחוה

אין כאן המקום להיכנס לכל רוחבו של עניין עמוק זה, אולם נראה לעין בבירור כי הדגש הרב שניתן בתקופתנו על מעמד הנשים והשינויים המבורכים שחלו בתפקידיהן ובמקומן החברתי, מבטאים כי החלה להתגלות בעולם בחינה זו המחזירה אותנו לתכלית המקורית של העולם. באופן כללי אין פוסקים הלכה על פי תורת הנסתר, אולם לאחר בחינה של השיקולים ההלכתיים הרלוונטיים, ניתן לקבל בברכה שינויים במעמד האישה העומדים בקריטריונים הלכתיים, ומשקפים את התמורה החיובית, ודוגמאות לכך נראה בהמשך חוברת זו.

תפקידנו כנשים יהודיות לקחת חלק חשוב בניווט תמורה משמעותית זו במעמד האישה למקום מקדם, טהור וקדוש, המחזק את אמונתנו ואומתנו ולא מחלישן, ומביא את כולנו - גברים ונשים, לבטא את היותנו 'חלק אלוך ממעל ממש' (ליקוטי אמרים תניא, חלק א, ב).

תפקיד האיש והאישה ומהותם

עד כה הבהרנו את תפיסתה השוויונית העקרונית של התורה ואת השוני העקרוני בתפקידיהם של גברים ונשים. ציינו אומנם שתפקידי נשים וגברים, הולכים ומתקרבים במהלך הדורות, אך ישנם אפיונים ותפקידיים שהתורה וחז"ל מציינים אותם וניתן לזהותם כבלתי משתנים גם בימינו. חשוב להצביע על הבדלים אלה מפורשות משום שהנטייה הרווחת בתרבות ההווה היא להשוואה חיצונית רדודה בין נשים לגברים עד כדי ביטול וזלזול בתכונות החשובות של כל אחד מהם. לכך נוספת הדחיפה הקרייריסטית החזקה השלטת בימינו, המסלילה את כולנו, גברים ונשים, לתפקידיים הנחשבים 'נחשקים' ו'מוצלחים' בעיני החברה. שתי אלה עלולות לגרום להדחקת תכונות משמעותיות לכל אחד מהמינים

השנייה, 'בחינת פרצוף' ו'בחינת זנב', וכן הרב דוד קהלת, 'דינמיות במעמד האישה', מחקר העתיד להתפרסם במסגרת מרכז 'אחוה'.

ולפגוע במילוי תפקידיהם ושליחותם הייחודיים ובחבירה שלהם כשונים התורמים זה לזה ומפרים זה את זה.

מחקרים מדעיים מצביעים על כך שלנשים ולגברים תכונות פיזיולוגיות, נפשיות ושכליות שונות (מדובר בהבדלים סטטיסטיים, שיש להם יוצאי דופן). אנו מודעות לכך שישנם גם מחקרים מדעיים הטוענים אחרת - בייחוד בכל מה שנוגע להבדלים רגשיים ומנטאליים בין נשים לגברים שקשה יותר לאתר, להצביע ולכמת אותם, אך אנו נוטות לקבל את המחקרים המדעיים המצביעים על הבדלים מובנים גם בתחומים אלה בין נשים לגברים. זאת משום שדיני התורה ופרשנות חכמים המבחינים בין איש לאישה, שאת חלקם נראה בהמשך, כמו גם האינטואיציה הטבעית, מאששים מחקרים אלה.

ההבדלים בין נשים לגברים תואמים את תפקידם הספציפי, וביניהם:

הבדלים פיזיולוגיים-אנטומיים

גוף האישה רך ומתגמש ומכיל איברים המתאימים לנשיאת ולד, הנקתו וגידולו, ואילו גוף הגבר מוצק וחזק יותר ומותאם לעבודה קשה וממושכת. המחקר הרפואי העדכני בן ימינו ער להבדלים אלה, וישנן התמחויות מיוחדות לטיפול בנשים ובגברים באופן שונה המותאם לפיזיולוגיה השונה.⁸ ישנם אף ממצאים המצביעים על הבדלים במבנה המוח בין נשים לגברים, שיש להם השפעות על תפיסת המרחב, האיזון הרגשי ועוד.⁹

8. ראו לדוגמה מחקר באתר של מכון ויצמן שגילה כי ישנם אלפי גנים אנושיים הפועלים באופן שונה בכל אחד משני המינים, ומשפיעים על נטייה למחלות, בניית שרירים, אגירת שומן ועוד. מחקרים נוספים בעניין זה ראו באתר האגודה הישראלית לרפואה מגדרית.

9. תיעוד וניתוח מחקרי מקיף על מגוון הבדלים בין נשים לגברים בתחומים אלה ועוד, ניתן למצוא בספר - Charles Murray, *Human Diversity*, New York-Boston, 2020.

הבדלים נפשיים-רגשיים

האישה נבראה מלכתחילה למציאות של שניים. התקשרות, שיתוף והדדיות הן תכונות טבעיות לה. לכן ניתן להבחין ללא כל קושי שבאופן כללי נשים ניחנו ביכולות גבוהות של אמפתיה, זיהוי והבעת רגשות בהשוואה לגברים. לעומת זאת גברים רבים מאופיינים ביכולת לנתק בין שכל לרגש ולשקול שיקולים מערכתיים, באופן בולט יותר מנשים.¹⁰ הבחנות אלה עולות מתוך התבוננות והתנסות, ויש להן גם תימוכין מחקריים. אין מדובר בפער ביכולות האינטלקטואליות, שהרי ממוצע מנת המשכל של גברים ונשים הינו זהה (אם כי ישנם מחקרים המצביעים על התפלגות שונה בקצוות הסקלה). מדובר פה אך ורק על השאלה היכן נמצא מרכז הכובד של האישיות בין התכונות השונות. נוסף על כך, ישנם אנשים ונשים ספציפיים החורגים מכלל זה שכן בכל אחד מהמינים, בהיותו ביטוי של ה'אדם' באשר הוא 'אדם', קיים מגוון יכולות זה במינונים משתנים. עם זאת, הפער במובהקות נטיות אלה נכון עבור מרבית האוכלוסייה.

גם שוני זה מותאם לתפקיד השונה של נשים וגברים - האישה הרה, יולדת, מגדלת, מייעצת, עוטפת, מחבקת; האיש תחרותי, מגדיר משימות וכובש מטרות. עדות לנטיות נפשיות אלה נמצא בכך שגם במדינות המשקיעות באופן פעיל ביותר בהפניית נשים למקצועות מדעיים, הנדסיים וניהוליים (כבר משלב הגיל הרך, ובאמצעות מגוון כלים) - מרבית הנשים, ובאחוזים ניכרים, עדיין בוחרות במקצועות שיש בהם

10. ראו לדוגמה את תיאוריית 'האמפתיה-מערכתיות', על פיה נשים נוטות יותר לחשיבה אמפתית וגברים נוטים לחשיבה מערכתית. התיאוריה אוששה במחקר בהשתתפות עשרות אלפי אנשים בהובלת פרופ' סיימון ברון-כהן מאוניברסיטת קיימברידג'. ראו דיווח על המחקר באתר עיתון 'הארץ', 16.11.18. תיעוד ותיאור מקיף של התיאוריות הפסיכולוגיות העדכניות בדבר הבדלים בין נשים לגברים בתחום הרגשי והשפעתם ניתן למצוא בספרה של הפסיכולוגית סוזן פינקר, פרדוקס המינים (תרגום מאנגלית: יהודית ברלב), ישראל, תשע"ב.

אלמנטים רגשיים ובין-אישיים כמו הוראה, סיעוד, טיפול רגשי, רפואה וכדו'.¹¹

הבדלים שכליים-מנטליים

”וַיֵּבֶן ה' אֱלֹהִים אֶת הַצֵּלַע אֲשֶׁר לָקַח מִן הָאָדָם לְאִשָּׁה וַיִּבְרָא אֶל הָאָדָם” (בראשית ב, כב) - ”מלמד שנתן הקב”ה בינה יתרה באשה יותר מבאיש” (נידה, מה, ע”ב). לאישה יכולת להבין דבר מתוך דבר (על פי רש”י לשמות לא, ג) - לקלוט את משמעותם הפנימית של הדברים ולהסיק מהם מסקנות מהירות ומעשיות, לעומת האיש שצריך לעמול על איסוף מידע, על הגדרות מבחינות מדויקות וניתוח מדוקדק כדי להגיע למסקנות מעשיות (הקרוי בפי חז”ל כוח ה’חכמה’, או במקומות אחרים ‘דעת’). גם תכונות אלה מותאמות לתפקידה של האישה לנהל את ביתה באופן זורם, חי ושמח. לא כניהול מפעל מדוקדק עם שיקולי רווח והפסד מדוקדקים ובקרת תוצאות מדידות, אלא בקליטה מהירה ומעמיקה המשקללת את רצונות וצורכי בני הבית ומייצרת פתרונות גמישים ודינמיים.¹²

מה לא אמרנו על ההבדלים בין נשים לגברים?

חשוב להדגיש שוב, אין הכוונה בכל הנאמר כי נשים הינן חלשות, הפכפכות ורפות שכל, וכי לנצח נגזר דינן לנדוד בתוך ד’ אמות ביתן בין הסירים לחיתולים ולהיות מודרות מכל עשייה שמחוץ להן. גם אין הכוונה לטעון כי גברים הינם כוחניים, קרים ונוקשים ולכן עליהם להיות

11. ראו לדוגמה מחקרם של פרופ’ גיסברט סטואט מאוניברסיטת לידס ופרופ’ דיוויד גרי מאוניברסיטת מיזורי המצביע על כך שככל שמדינות משקיעות יותר ביצירת אפשרויות שוויוניות לנשים ולגברים (וכאלה הן המדינות הנורדיות), שיעור הנשים הלומדות מדעים, הנדסה, מתמטיקה וטכנולוגיה נמוך יותר - דיווח על המחקר באתר עיתון גלובס, 17.5.18.
12. ראו על כך גם בספריה של חוקרת המוח ד”ר לואן בריזנדיין, המוח הנשי (תרגום מאנגלית: יעל גזית), תל אביב, תשס”ח; המוח הגברי (תרגום מאנגלית: יעל סלע-שפירו), תל אביב, תשע”ג.

מודרים מגידול ילדיהם ומחום משפחתם, ולבכות בשקט בלילה בעודם נושאים לבדם בנטל הפרנסה.

כל שנטען עד כה הוא כי ישנם אפיונים דומיננטיים רווחים בתכונות של כל אחד מהמינים (שכמובן המינון והנוכחות שלהם משתנים בין אדם לאדם), וכי חשוב ביותר לשים לב אליהם. שאם לא כן, נמצא עצמנו מהלכים פה עשרות שנים על פני האדמה תוך החמצת ייעוד קיומנו, נחטא למאפיינים הטבעיים הטבועים בנו, ונחמיץ את החבירה וההעדיות המרובדים המאפיינים את החיבור בין המינים השונים להשלמה כאורגן אחד.¹³

נוסף על כך, חשוב גם לזכור כי ישנו פער מובנה בין הגדרות היסוד העקרוניות שהגדרנו עד כה, להשלכות המעשיות שלהן על פי המציאות המשתנה. חכמי הדורות ערים למציאות המשתנה ומבררים את הדרכות התורה המתאימות לכל דור כראוי לו, כפי שירחב להלן.

בשלב זה, לאחר שעמדנו על נקודות דמיון והבדל עקרוניות (אם כי לא בלעדיות) בין נשים לגברים בנוגע לאופיים ותפקידם, חשוב להבין מדוע המשפחה כה חשובה, עד כדי כך שישנה ציפייה כי האישה תייחד לה ממיטב כוחותיה.

13. חשוב גם לציין בהקשר זה, כי הנחיות התורה מותאמות למציאות הרווחת - 'הולכין אחר הרוב' (בבא בתרא, דף כג, ע"ב, וכפי שפורש במורה נבוכים, חלק שלישי, פרק לד), אולם ישנם כמובן מקרים יוצאי דופן - אלה ראויים להישקל בכובד ראש תוך שימת לב לצרכים הייחודיים לגבר, לאישה ולמשפחה כולה, ונראה אותם בהמשך. ברם, יחד עם ההכרה בכך שיש בקצוות אנשים ונשים שונים מהכלל, ונתינת מקום לייחודיותם, אין מקום מטעם זה להתכחש להבדלים בין נשים לגברים באופן גורף אשר מזיק לרבים מהם בשוללו את הלגיטימיות של ההבדלים והנגזר מהם. התורה נותנת מקום לחריג אבל אינה מגדירה על פיו מחדש את הנורמה.

המשפחה היהודית – אבן בניין

המשפחה היא אבן יסוד בתפיסה היהודית. צמיחתנו לעם מתחילה ממשפחת אבינו אברהם, שעליו נאמר "וַיְבָרְכֵנוּ בְּכָל מְשִׁפַּחַת הָאֲדָמָה" (בראשית, יב, ג). ההתפתחות ממשפחה לעם מגדירה לנצח את הקשרים בינינו כקשרי אחווה (אנו נקראים "בני ישראל", והפרטים מוגדרים כל אחד כלפי חברו - במילה "אחיק"). זאת בשונה מיחסי תועלת ורווח המאפיינים מדינות המיוסדות על הסכמה חברתית תועלתנית (המכונה על ידי הוגי מדעי מדינה מערביים 'אמנה חברתית').

מתוך כך, המשפחה היהודית אינה רק כלי לסיפוק הביטחון, הצרכים האישיים (הפיזיים, הכלכליים, הרגשיים, המיניים) והרצון להמשכות של כל אחד ממרכיביה. מטרה זו הינה חשובה, אך היא מהווה רק בסיס ותשתית חיוניים לקיום הערכים היהודיים. המשפחה הינה היחידה הקהילתית הגרעינית, המרכיבה מעגל קהילתי רחב יותר - העם היהודי לדורותיו - שלו, כאמור, שליחות נעלה: להנכיח את הערכים האלהיים בעולם - 'לתקן עולם במלכות שדי'. כל משפחה הינה מיקרו-קוסמוס של הקהילה הגדולה יותר - יש בכוחה להציב יעדים נעלים, לממש מטרות חשובות, בזכות הכוח, הביטחון והאמצעים שחבריה נותנים זה לזה ביציבות ולאורך זמן.¹⁴

14. כך, למשל, המגמה הרווחת כיום בין גורמי הרווחה והטיפול, על בסיס מחקרים פסיכולוגיים וסוציולוגיים, הינה למעט ככל האפשר בהוצאת ילדים ממשפחותיהם, ותחת זאת לתת מעטפת קהילתית תומכת למשפחות המתקשות להעניק לילדיהן את המיטב. זאת מתוך הבנה שהמשפחה היא המקום הטוב ביותר עבור הילד - ראו לדוגמה מחקרו של מכון ברוקדייל - יואה שורק, איה אלמוג-זקן, וצ'סלב קונסטנטינוב, משפחה מיטיבה וקבועה, ירושלים 2021.

ביטא זאת באופן בהיר הרי"ד סולוביצ'יק (איש וביתו, עמ' 43):

חברי התא המשפחתי הם חלק מקהילה אדירה, אינסופית, של המסורת אשר ייעודה להנחיל את הברית מדור לדור, ממאה אחת של שנים למאה שאחריה, מאלף לאלף. כל בית אב בקהילה זו מסור לאותו אידיאל - לקיחת חלק במצעד הדורות לקראת היום האחרון שבו ייגאל כל היצור וייוון קשר בל יינתק לעולם בין אדם לאלהים.

התא המשפחתי היהודי הוא התשתית לחברה כולה. כאשר המשפחה יציבה, הרמונית ושמחה, כל אחד מבני המשפחה פנוי לממש את הכישרונות והיכולות שלו בצורה מיטבית, לעמוד בחוסן נוכח סערות ולתרום לעולם את המיטב שביכולתו. כאשר חברי המשפחה מסייעים איש לרעהו, הם יוצאים מתוך המעגל האישי האגוצנטרי, ומתעלים לרמה מוסרית נעלה של נתינה. מכוח זה הם משתלבים באומה כולה כיחידה אורגנית אחת, ותורמים משלהם להצלחתה. חוזקה, יציבותה ובריאותה של המשפחה היהודית בכל ההיבטים, עומדים במרכז חוסנו של העם היהודי והצלחתו להמשיך ולהתקיים אל מול האתגרים הרבים העומדים מולו, ולממש את שליחותו. לכן כה חשוב שהמשפחה תוחזק היטב מבפנים ומבחוץ, באמצעות מיצוי האיכויות השונות שכל אחד מחבריה מביא אליה,¹⁵ ומכאן גם החשיבות הרבה שהיהדות מייחסת לתפקיד האישה-האם, כמי שיולדת, מגדלת ומטפחת את המשפחה.

רבי יוסי (במסכת שבת, דף קיח, ע"ב) אומר: "מימי לא קריתי לאשתי אשתי... אלא לאשתי ביתי", רש"י מפרש על כך: 'שהיא עיקר של בית'. רעיון זה חוזר פעמים רבות בדברי ראשונים ואחרונים, והרב משה פיינשטיין בתשובתו העוסקת בעניין מצוות החלות על נשים, מדגיש כי אין שינוי בתפקיד זה גם בהשתנות התנאים והדורות:

15. ראו בעניין זה מאמרים רבים שהובאו בספר 'משפחה מפעל חיים', בעריכת חיים ברנסון, בהוצאת ידיעות ספרים, תשע"ט.

...סתם נשים בעולם אינם עשירות ועליהן מוטל גידול הילדים והילדות
שהיא מלאכה היותר חשובה להשי"ת ולהתורה, וכן ברא השי"ת בטבע
כל מין ומין דמבעלי חיים שהנקבות יגדלו את הולדות ואף את מין
האדם לא הוציא מן הכלל בזה שגם טבע הנשים מסוגל יותר לגידול
הילדים שמצד זה הקל עליהן שלא לחייבן בלמוד התורה, ובמצוות
עשה שהזמן גרמן, שלכן אף אם ישתנה סדור החיים בעולם גם לכל
הנשים ולעשירות בכל הזמנים ואף כשאפשר למסור הגידול לאיזה
אינשי ונשי כבמדינתנו לא נשתנה דין התורה ואף לא דין דרבנן, ולא
תועיל שום מלחמה כי אין שום כח לשנות אפילו בהסכם כל העולם
כולו שום דבר (שו"ת אגרות משה, אורח חיים, חלק ד, סימן מט).

ראוי לציין כי באופן פלאי החברה היהודית הינה חברה שיסוד המשפחה
בה ממשיך להיות חזק ביותר לאורך השנים, על אף קולות דומיננטיים
בציבוריות הישראלית המבקשים לקעקע את מרכזיותה בחיי הפרט,
מתוך תפיסה אינדיבידואליסטית. המשפחה מלווה את חבריה באופן
צמוד לכל אורך חייהם, בחגים ובימות חול, בשמחות וחלילה בעצב.
גם המתרחקים לארצות ניכר, חוזרים פעמים רבות לישראל מכוחו של
הקשר החזק שיש בינם לבין בני משפחתם. עוצמת המשפחה הממשיכה
להתקיים באופן טבעי בכלל שדרות האומה, מדגישה את חשיבותה
בהיבטים רבים ומגוונים של חיי הפרט והכלל.

מוקדי התנגשות עיקריים בין התפיסה הפמיניסטית לתורה

הפמיניזם בארץ ובעולם

התנועה הפמיניסטית, שהחלה את דרכה בסוף המאה ה-19, שאפה להביא לשוויון בין נשים וגברים. היא עברה בדרכה זו כמה גלים והתפתחו בה כמה זרמים מרכזיים שנעמוד עליהם בקצרה:¹⁶

הפמיניזם הליברלי (בעיקר מסוף המאה ה-19 ועד אמצע המאה ה-20) - תנועה שנאבקה להשגת שוויון זכויות אזרחי לנשים - זכויות קניין, זכות לחינוך והשכלה ועוד. תנועה זו היא תוצר של המהפכות החברתיות, הפוליטיות, הכלכליות והטכנולוגיות של המאה ה-18 ואילך, אשר חוללו שינויים במבני השלטון וביחסים בין השלטון לפרט, ושיפרו באופן חסר תקדים את מעמדם, זכויותיהם ואיכות חייהם של גברים ונשים בעולם המפותח.

הפמיניזם הרדיקלי (החל מאמצע המאה ה-20) - תנועה המתבוננת על יחסי גברים ונשים כיחסי דיכוי ואפליה וטוענת כי במשך שנים דוכאו נשים על ידי מבני כוח גבריים פטריארכליים (שתלטניים), ונדחקו ממוקדי הכוח הכלכליים, הפוליטיים, והתרבותיים המרכזיים של החברה. אמירה רווחת בהקשר להגות זו הינה: 'אין אישה נולדת אישה, היא נעשית אישה' (סימון דה בובואר, המין השני, חלק שני), כלומר הכוחניות

¹⁶. לא נוכל במסגרת זו לפרט באופן רחב ומעמיק על כל גל וגל, והם מוזכרים כאן בקצרה יתרה, רק לצורך הצבעה על עקרונות היסוד.

והדכאנות הגברית יצרה את דחיקת הנשים ממרכז הזירה הציבורית. בתפיסה זו משולבת גם אמירה רווחת נוספת כי "האישי הוא הפוליטי" (שמקורה במאמרה של פעילה פמיניסטית רדיקלית - קרול האניש) - כלומר שהמבנים המשפחתיים המסורתיים הם אבות טיפוס לדכאנות כלפי נשים, הזולגת ומשפיעה על המישור הציבורי ולהיפך.

הפמיניזם הפוסט-מגדרי (קוירי) (מסוף המאה ה-20, תחילת המאה ה-21) - תנועה זו טוענת ביתר שאת כי הדכאנות הגברית אינה מתבטאת רק בשלילת זכויות, הדרה מהמרחב הציבורי ופגיעות בתוך המשפחה, אלא יצרה והבנתה את עצם ההבחנות בין נשים לגברים, וייחסה לנשים במכוון תכונות שהביאו להחלשתן, הדרתן והרחקתן ממוקדי הכוח. מעבר לכך, תפיסות אלה שוללות מכול וכול 'מהותנות' גברית ונשית, כלומר קיומן של תכונות ייחודיות המאפיינות את כל אחד מהמינים באופן טבעי מולד, ולא כהבניה תרבותית-חברתית (=השפעה של התרבות והחברה על גיבושן של התכונות הגבריות/נשיות, אחת ממובילות השיח בכיוון זה כיום היא ג'ודית באטלר, המעודדת את פריצת ה'מגבלות המגדריות' שיצרו החברה והשפה).

התנגשות יהדות-פמיניזם: מבט על

היהדות, כפי שתיארנו קודם לכן, מכירה ביכולותיהן המגוונות של נשים מעצם היותן 'אדם', לצד הכרה בשוני ובתפקיד הייחודי של כל אחד מהמינים ובחשיבות הרבה של האישה כאם המשפחה. לאור זאת מתבררים מוקדי הדמיון ומוקדי ההתנגשות המרכזיים בינה לבין הפמיניזם.

היחס כלפי שוויון זכויות לנשים

לאור התפיסה השוויונית הבסיסית שהצגנו, עולה שאין התנגשות עקרונית בין היהדות לבין מרבית ככל הזכויות שהוקנו לנשים בעקבות המאבק שהובילה התנועה הפמיניסטית בראשית דרכה. ממקורות שונים עולה שמעמדן של נשים בתוך המשפחה בעולם היהודי במקומות רבים היה לאורך הדורות טוב לאין ערוך מזה של שכנותיהן הלא יהודיות, בהתאם להדרכת חכמים: 'וכן צוו חכמים שיהא אדם מכבד את אשתו יתר מגופו ואוהבה כגופו...' (רמב"ם, הלכות אישות, פרק טו, הלכה יט).¹⁷ גם בתחום המשפטי כלכלי - ההלכה הכירה במעמדן המשפטי העצמאי של נשים ובזכותן לעבוד ולהתפרנס,¹⁸ וישנן עדויות לכך שנשים יהודיות ידעו קרוא וכתוב, בשונה מהנהוג ביחס לנשים בסביבתן. עם זאת, אכן היו גם נשים יהודיות רבות, שכמו שכנותיהן לא זכו לזכויות אזרחיות ולהשכלה בסיסית, שכן המציאות באותה תקופה הכתיבה תנאי קיום שונים לגברים ולנשים.¹⁹

בראשית ימי המאבק הפמיניסטי, פוסקים התייחסו בחשדנות לדרישה להעניק זכויות פוליטיות לנשים, מחשש שהדבר יגרום למתחים בין בני הזוג ויפגע במרקם המשפחתי,²⁰ ועד היום ישנם מגזרים שאינם מעודדים

17. וזאת בתקופות שבהן שיטות משפט מערביות התירו לגברים הכאה וכפיית יחסי אישות על נשותיהם, ואילו חז"ל אסרו זאת. על ההבדל בין תפיסת חז"ל לבין התפיסה ששלטה בעבר בשיטות משפט מערביות - ראו בין השאר במאמרו של הרב זאב שמע, 'ודבק באשתו והיו לבשר אחד', בתוך: ראויים לטוב: על חירות ואחריות, זכות וראויות בזוגיות, ישראל תש"ף, עמ' 111-161.

18. ראו לדוגמה - גיטין נב ע"א - אישה שמכרה פרה עבור יתומים; בבא קמא צט, ע"ב - אישה שסחרה בדינרים, ועוד.

19. ראו לדוגמה - אברהם גרוסמן, חסידות ומורדות: נשים יהודיות באירופה בימי הביניים, ירושלים תשס"ג.

20. ראו על כך בהרחבה בספרו של מנחם אלון, מעמד האשה: משפט ושיפוט, מסורת ותמורה, ישראל תשס"ה, המביא ודן בין השאר בעמדות הרב קוק, הרב יחיאל ויינברג והרב משה פיינשטיין.

שילוב נשים בתפקידי הנהגה. עם זאת, כיום רבים הם הפוסקים הסוברים כי אין התנגשות בין ההלכה לבין זכויות אלה.²¹

אולם חשוב לזכור כי המרוץ אחר זכויות ומעמד אינו חזות הכול בעינינו. מטרתן של זכויות שונות המוענקות לכל אחד מבני החברה האזרחית על ידי השלטון והחברה הינה לאפשר להם לבצע את תפקידם החברתי-מוסרי-רוחני על הצד הטוב ביותר. לכן כאשר זכות כזו או אחרת מתנגשת עם ערכים מרכזיים של החברה והפרט, היא תידחה מפניהם, ודוגמאות לכך נבחן בהמשך (ודרך אגב, גם בדיונים על זכויות אדם בשיח המשפטי הכללי יש הכרה בכך שזכויות אדם ואזרח מוקנות, נדחות לעיתים מפני זכויות אחרות וערכים חברתיים מרכזיים, כאשר יש הצדקה לכך).²²

היחס כלפי הפמיניזם העכשווי - הרדיקלי והקוירי

לתפיסתנו ההתנגשות הבולטת יותר בין היהדות לעמדה הפמיניסטית אינה עם הפמיניזם הליברלי, אלא עם תיאוריות פמיניסטיות רדיקליות עכשוויות. היהדות לא תקבל את טענת ההבניה החברתית בהופעתה הפמיניסטית הרדיקלית, שעל פיה מערכות היחסים בין גברים לנשים - הן במישור האישי המשפחתי והן במישור הציבורי - מבוססות על מאבקי כוח פוליטיים וכי התכונות של המינים ועצם ההבחנה ביניהם, עוצבו בהתאם לכך.²³ לשיטתנו, תפיסת היהדות גם אינה עולה בקנה

21. בולט בין הסוברים כך הוא הראשון לציון, הרב הראשי לישראל, הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל - לדוגמה בשו"ת פסקי עזיאל בשאלות הזמן, סימן מד ובמקומות נוספים.

22. ראו לדוגמה פסקת ההגבלה בחוק יסוד: כבוד האדם - 'אין פוגעים בזכויות שלפי חוק-יסוד זה אלא בחוק הולם את ערכיה של מדינת ישראל, שנועד לתכלית ראויה, ובמידה שאינה עולה על הנדרש, או לפי חוק כאמור מכוח הסמכה מפורשת בו'.

23. על תפיסות אלה ונזקיהן ראו בהרחבה הלן פלקרוז וג'יימס לינדזי, תיאוריות ציניות (תרגום מאנגלית: אלחנן שפיזר), פרק ז, ישראל תשפ"א. בהקשר לכך חשוב לציון את דברי הרב צבי יהודה שעל פיהם אין לעסוק ב'מעמד האישה', מפני שמונח זה מבטא תחרות בין המינים. במקום זה יש לדבר על 'ערך האישה', מתוך הכרה שלכל אחד מן המינים יש ערך משלו - על פי הרבנית רות ולדמן שהייתה מתלמידותיו.

אחד עם עמדת הפמיניזם הקוירי המבקשת למחוק את ההבדלים בין נשים לגברים ומגחיכה אותם.²⁴ התורה רואה, כאמור, את האיש והאישה כשונים והטילה עליהם תפקידים שונים, אך זאת לא מתוך שיסוים זה בזה והעדפת האחד על פני האחר. מי שמאמין בבורא עולם המנהיג את עולמו בצדק (ואמונה זו אינה נחלתם הבלעדית של מי שמחויבים להלכה), לא יעלה על הדעת לייחס לו ולתורתו כוונות כאלה. האיש והאישה מהווים שלמות אורגנית אחת, שותפים למהות אחת, וכל אחד מהם עושה ככל יכולתו כדי למצות את תכונותיו ויכולותיו בתוך המסגרת המשפחתית מתוך דאגה לטובתו ושלמותו של האחר.

חשוב להדגיש כי התורה אינה נשארת בעולם אוטופי אידאי. היא אינה מתעלמת מהאופי האנושי, הן של גברים והן של נשים, הכולל כמובן גם תכונות פחות חיוביות - כקנאה, תאוה וכבוד - אולם היא אינה מגדירה את היחסים האנושיים כולם על בסיס התכונות השליליות, אלא מעניקה כלים, באמצעות ההלכה ועולם המידות והמוסר, להתמודדות עם תכונות אלה ולתיקון האישיות. היא מציבה את הדגם הראוי - איש ואישה החוברים זה לזה באהבה ובדאגה הדדית, להקמת משפחה תומכת ויציבה שבה כל אחד יתפוס את מקומו המתאים לו וביחד הם יהוו יחידה גרעינית משמעותית כחלק מהאומה. זאת במקביל למילוי משותף של משימות נוספות גם מעבר למרחב המשפחתי - מי בפועל, ומי בתמיכה רגשית ומעשית.

בשולי הדברים יש לציין כי אנו סבורות שבכל זאת ניתן להצביע על נקודת השקה מסוימת אף בין הפמיניזם הרדיקלי לבין התפיסה היהודית. כפי שצינו קודם לכן, כחלק מהתפתחות וגאולת העולם, הקללות שנתקללו

24. על כך ראו בהרחבה בהפניות לספרות פמיניסטית קוירית המצויות במאמרה של ד"ר עינת רמון, 'מחיר החופש: מבנין האומה לנזילות האהבה ומפוסט מגדר לפוסט אנושיות', אקדמות, כח (אדר תשע"ג), עמ' 43-62.

אדם וחווה הולכות ומתמתנות, ובכלל זה הקללה 'והוא ימשול בך'. אם בעבר התקיימה היררכיה ברורה וחדה בין גברים לנשים, גם בחברה היהודית, היום הדברים מתמתנים והפערים מצטמצמים. תמורה זו יכולה להשפיע לטובה על המערכת הזוגית, לכיוון שיתופי ושוויוני יותר, אם לא תבוא בד בבד עם מחיקת הזהות הייחודית והמקום הייחודי של כל אחד מבני הזוג, כפי שנראה בהמשך. הפמיניזם הקוורירי, עם כל נזקו הרב בטשטוש הזהויות הנשיות והגבריות, יש בו כדי לחדד את בירור הזהות הגברית והנשית שעברה גלגולים במהלך הדורות. כפי שצינו, בתקופתנו יש להבדלים בין גברים לנשים מאפיינים שונים מהעבר על רקע התפתחות העולם וקירוב בין תכונות נשים לתכונות גברים, מאפיינים שחשוב לעמוד עליהם. אך זאת רק יחד עם שימור ההבדלים העיקריים והזהות הייחודית הבסיסית של כל אחד מהמינים.

פמיניזם דתי

יש לבחון היכן ממוקם הפמיניזם הדתי במרחב הגדרות הפמיניזם הכללי כפי שהגדרנו לעיל, ומתוך כך מה יחסנו אליו. הפמיניזם הדתי הוא ענף של הפמיניזם הכללי, והוא מבקש ליישם את עקרונות הפמיניזם הכללי גם במישור החיים הדתיים. גם לתנועה זו יש הופעות שונות, אך נתמקד בהגדרות שפורסמו לא מזמן על ידי ארגון בולט מקרב הארגונים הפמיניסטיים הדתיים:²⁵

הפמיניזם הכללי מבקש לשחרר נשים מתפיסה מהותנית, כזו המגדירה את טבען כנתון מראש וקובעת לפיו את ייעודן בחיים. יותר ממה שאנחנו מבקשות שוויון, אנחנו מבקשות חירות לממש את עצמנו ולעצב את סיפור חיינו, מבלי שיכוונו ויסלילו אותנו מלמעלה לתפקידים 'נשיים' בלבד. אנחנו דורשות לאפשר לנו לטפח את כישורינו ויכולותינו בכל

25. פמיניזם דתי כתיקון עולם, קולך.

תחומי החיים, בלי לצמצם את מרחב הבחירה שלנו בעולם... כך גם בעולם הדתי. נשים דתיות אינן מבקשות להידמות לגברים אלא מבקשות את החופש לעצב לעצמן את חייהן הדתיים... איננו מוכנות שיגדירו את טבענו, או שיכוונו אותנו רק למה שיש הסבורים שהוא ייעודנו - להיות רעיות ואימהות.

גם כאן ניתן למצוא את אותו ניגוד מובנה שצוין לעיל בין התפיסה היהודית לשיטתנו, לבין התפיסה המגדירה עצמה כ'פמיניזם דתי'. עצם היציאה כנגד התפיסה המהותנית - המייחסת תכונות נשיות וגבריות, אינה עולה בקנה אחד עם הגדרות התורה, כבר בספר בראשית בתיאור הבריאה - 'זכר ונקבה בראם', ועד לדברי חז"ל - ראשונים ואחרונים. לכך מתווספת גם ההסתייגות של הפמיניזם הדתי, כפי שצוטט כאן, מייעוד מרכזי של נשים להוות לב הבית והמשפחה - ייעוד החורז את המסורת היהודית לדורותיה, כפי שראינו.

מובילות הפמיניזם הדתי מבקשות את החופש לעצב את חייהן ולהגדיר את ייעודן, ללא התערבות כלשהי, כולל של התורה וחז"ל. אך התורה אינה מעודדת בחירה בלי גבולות, אלא מציבה כמטרת-על את הבחירה בטוב. אדם שנולד יהודי ובוחר ללכת באורח החיים היהודי, בהכרח מקבל את סמכות התורה וחכמים בקביעה מהו הטוב, ועל פי זה מתנהלים חלק נרחב מסדר יומו, אורח חייו, ותפקידיו החברתיים. מכאן שדרישה זו לחופש מוחלט עומדת בסתירה לבחירה התשתיתית בעולם הערכים וההנהגות היהודי. זאת ועוד, מבוקש כאן החופש 'לעצב את העולם הדתי', כאילו העולם הדתי זקוק לערכים חיצוניים, ובהם התפיסות הפמיניסטיות, כדי להתעצב ולהתיישר אל מה ש'נכון', 'מקובל', 'צודק'. אנו סבורות כי ההיפך הוא הנכון - 'העולם הדתי' הוא זה שמעצב אותנו ואת ערכינו. אין אנו מבקשים לשנות ולעצב אותו, אלא לבחון כיצד ליישם אותו במציאות משתנה.

הן אומנם מצהירות כי אינן מבקשות להידמות לגברים, אך בפועל רבות מהדרישות שהן מעלות בתחום הדתי מיוסדות על רצון להשוואה בין החוויות הדתיות הגבריות לאלה הנשיות, כמו חזנות, עלייה לתורה, הנחת תפילין ועוד. אנו לעומת זאת סוברות, כפי שיפורט בהמשך, שישנם תחומים לא מעטים שבהם עבודת ה' הנשית הינה ייחודית ומממשת את תכליתן ומהותן של נשים באופן מדויק ומקדם יותר מאשר אם הן תאמצנה באופן גורף את האופנים הייחודיים לעבודת ה' הגברית.

בהקשר ל'תפקידים נשיים', אומנם השינויים בנסיבות הטכנולוגיות והכלכליות, שיפורטו בהמשך, מובילים לכך שנשים רבות כיום מסוגלות יכולות (ולפעמים נאלצות), להשתלב בתעסוקה ולבטא את יכולותיהן מעבר למרחב הביתי. אנו מברכות על תמורה זו, אך רק אם היא משולבת בשמירה על ערכי הנצח הבלתי משתנים שלנו, כלשון העיקר התשיעי מי"ג עיקרי אמונה על פי הרמב"ם - 'שזאת התורה לא תהא מחלפת ולא תהא תורה אחרת מאת הבורא יתברך שמו'.²⁶

מרמת ההתנגשות העקרונית בתפיסות היסוד, נרד לבחינת היבטים מפורטים של השינויים שחלו במעמדן של נשים בעשרות השנים האחרונות, ונבחן היכן נמצאים מוקדי ההתנגשות העיקריים בין יהדות לפמיניזם.

ערך הצניעות וקדושת הזוגיות והמשפחה

הקדמה חשובה שיש להקדים בטרם נדון בשינויים במקומן של נשים בקיום מצוות, בזירה הציבורית, בזירה המשפחתית ועוד, נוגעת לערכים מרכזיים ביותר ביהדות - ערך הצניעות וקדושת הזוגיות והמשפחה.

²⁶. עוד בהרחבה על הפמיניזם הדתי לגונויו, הסתירות המובנות בהשקפת עולמו, ההקצנה שהוא עבר בעשור האחרון עם השפעות הגל השלישי עליו, ועל ההיבדלות של נשים מובילות בציבור הדתי לאומי מתפיסתיו ראו במאמרה של הרבנית ד"ר נעמי שחור, 'נשים בציונות הדתית מול הפמיניזם הדתי - קבלה או דחייה?', אורשת י (תשפ"א), עמ' 269-328.

ה' יתברך ברא את העולם זכר ונקבה הנמשכים זה לזה. המשיכה הזוגית היא חלק ממערכת שלמה של קירבה וחיבור בין האיש לאשתו ששיאה הוא החיבור הנשמתי. היא גם אחראית במידה מרובה לשיתוף הפעולה החשוב ביניהם בזירות שונות וכמובן להבאת חיים חדשים ולהמשכיות העולם - 'והיו לבשר אחד'. אלמלא היה כוח זה חזק ועוצמתי כל כך, יש לשער שחלקנו היינו מעדיפים לחיות לבד ולא לשלם את המחיר הנדרש מחיים בזוג ובמשפחה. חיים עם שותף מהמין השני, מחייבים התאמה, ויתור, עמידה יומיומית מול קונפליקטים. גם לידת, גידול ילדים ופרנסתם צורכים אנרגיות רבות - פיזיות ונפשיות. עוצמתו של יצר זה שאחראי לכל הטוב הזה, דורשת גם לרסנו ולהגבילו. זאת על מנת שהוא יבוא לידי ביטוי באופן חיובי, מקדם ויוצר, ולא באופן מפריד, מרדד ומקטין בהשתלטותו גם על זירות שבהן הוא פחות מתאים ונצרך. התורה כפי שנמסרה ופורשה על ידי חכמיה, הגדירה את המסגרת, המקומות והאופנים שבהם ראוי לממש את המשיכה בין המינים, וכיצד יש לרסנה ולהגבילה. כל זאת כדי לבטא את מעלתנו כבני אדם, גם בתחום הזה, לעומת בעלי חיים, ולסייע לנו לשמור על מערכות משפחתיות בריאות ושמחות, הממשות את ייעודן האלהי, פועלות ומתקיימות זו לצד זו.

התורה אינה 'מאשימה' צד כזה או אחר ביצריות יתר וכופה עליו להדחיקה, היא אינה כופה אנשים ונשים להחביא את עצמם לבל יהיו מוקד למשיכה. היא מתארת מציאות - שיש בה אור וצל, ונותנת הדרכות מאוזנות לכוונה בצורה שתיטיב עימה. כיצד התורה יודעת לתאר נכונה את המציאות הקיימת ולתת את ההדרכות הנכונות לה? משום שנותן התורה, הוא גם זה שברא את האיש והאישה ואת היצורים כולם - הוא יוצרם, והוא גם יודע יצרם. האיש והאישה אינם ישויות בודדות ומיסורות הנאלצות לכוף את עצמן בעל כורחן כנגד טבען. הם שותפים השואפים לתעל את כוחותיהם העוצמתיים למקום היצרני, הטוב, והנעלה ביותר.

הדרכות התורה בהקשר זה כוללות את הציווי להינשא כדת משה וישראל ולהימנע מקיום יחסים גופניים מחוץ לנישואין. נצטוונו על לבוש צנוע (עם הדרכות מפורטות נבדלות לאיש ולאישה, כל אחד מהם לפי מאפייניו), על הימנעות מייחוד ומקרבה יתרה בין נשים לגברים ועל התנהלות צנועה בכל דרכינו ואורחותינו.²⁷ אולם צניעות אינה באה לידי ביטוי רק בלבוש ובהתנהגויות של הרחקה בין המינים. היא דפוס אישיות כולל המכתיב כבוד כלפי הזולת, הסתפקות במועט, הימנעות מהתפארות וממשיכת תשומת לב יתרה, התמקדות בתוכני הערך של החיים, ולא בערכם המוחצן. האיש והאישה מישראל, שניהם כיחידה אורגנית אחת, מחנכים את עצמם ואת ילדיהם לערך הצניעות הכולל את כל אלו. כך נבנים בתים כשרים הרואים את עצמם כממשיכי הדורות הקודמים וממוקדים בדבקות בה' והשפעת שפע ברכתו וטובתו על הסובב אותם.²⁸

בהקשר לכך יש לציין כי דווקא התנועה הפמיניסטית הקוראת להתייחס לאישה כאישיות בפני עצמה, ולא כאובייקט מיני, הייתה צריכה להוביל את ההתנגדות להפקרות השוררת כיום בתחום הלבוש הנשי. למרבה הבושה, נשים כיום מהלכות כמעט מעורטלות לגמרי ברחובות ומופיעות כך על כרזות ענק מעל מסלולי כבישים רחבים שבהם עוברים מאות אלפי איש בישראל מדי יום. גם נשים מהציבור הדתי לא חפות לצערנו מנהירה אחר אופנת החשיפה. אולם לא אבדה תקוותנו - נראה כי ניצנים להבנה זו מתחילים לחלחל, ואף במקומות מפתיעים - לדוגמה בקרב ספורטאיות המתנגדות להופיע בתחרויות בלבוש מינימליסטי. כך גם ברבים ממקומות העבודה בארץ ובעולם המכבדים את עצמם, שבהם

27. זה היסוד לרבים מדיני הצניעות - בלבוש, שירת נשים, דיני ייחוד ועוד, ובמסגרת חוברת זו לא נוכל להיכנס באופן מפורט לדיון הלכתי-ערכי בכל אחד מהם.

28. ראו בעניין זה - הרבנית רבקה שפירא, שניהם כאחד: איש ואשתו בפרד"ס החיים, עפרה תשע"ז.

נהוג קוד לבוש שאינו חושפני.²⁹ נקווה שהבנה זו תלך ותתרחב ותוביל ליצירת יותר ויותר מרחבים מכבדים, שיאפשרו לגברים ולנשים לראות זה את זה כבני אדם מלאים, עשירים, מגוונים, תורמים, הרבה מעבר לזהותם המינית שהיא אישית ופרטית ומקודשת בינם לבין בני ובנות זוגם.

הדרכות התורה וחכמים לגבי מקום הנשים במצוות, בזירה הציבורית, במסגרת המשפחתית ועוד - מיוסדות בין השאר על תפקידן ותכונותיהן כפי שתוארו לעיל, כמו גם על ערכים אלה של צניעות וקדושת המשפחה, וכל זאת כמובן בתוך כללי הפסיקה וגדרי הפסיקה שעברו במסורת, ובאופן הנכון ליישם כיום. לעיתים נוכל למצוא קו מחבר ברור בין ערכים אלה לבין הכרעות תורה וחכמים בסוגיות ספציפיות, ולעיתים הדברים אינם כה מובהקים. כך או כך, נאמנותנו לתורה שנבראה בטרם נברא העולם ונבראנו אנו, והיא עומדת מעל כל טעם ודעת, ובוודאי מעל דעתנו שלנו, אינה תלויה בטעמים שניתן למצוא לה.

29. ראו לדוגמה באתר הכנסת: 'קוד הלבוש' בכנסת, שהוחלט להמשיך ליישמו, על אף ביקורת שנשמעה כלפיו.

מי מחליט מה נכון?

‘על פי התורה אשר יורוך’

ראינו כבר, כי המציאות המשתנה במהלך הדורות מכתובה גם שינויים במשקל בין התפקידים השונים בין המינים. נשאלת השאלה כיצד נקבע אילו שינויים לגיטימיים ואילו חורגים מדרכה של תורה? התורה מבהירה בידי מי הסמכות להורות ולפרש את הדרך הנכונה ללכת על פי הנחיותיה:

כִּי יִפְּלֵא מִמֶּדָּבָר לְמִשְׁפָּט בֵּין דָּם לְדָם בֵּין דִּין לְדִין וּבֵין נֶגַע לְנֶגַע דְּבָרֵי רִיבֹת בְּשַׁעֲרֶיהָ וְקִמְתָּ וְעָלִיתָ אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱלֹהֶיךָ בּוֹ. וּבָאתָ אֶל הַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם וְאֶל הַשֹּׁפֵט אֲשֶׁר יִהְיֶה בַּיָּמִים הָהֵם וְדַרְשָׁתָּ וְהִגִּידוּ לְךָ אֵת דְּבַר הַמִּשְׁפָּט. וְעָשִׂיתָ עַל פִּי הַדָּבָר אֲשֶׁר יִגִּידוּ לְךָ מִן הַמָּקוֹם הַהוּא אֲשֶׁר יִבְחַר ה' וְשִׁמְרָתָּ לַעֲשׂוֹת כְּכֹל אֲשֶׁר יִוְרֹךְ. עַל פִּי הַתּוֹרָה אֲשֶׁר יִוְרֹךְ וְעַל הַמִּשְׁפָּט אֲשֶׁר יִאמְרוּ לְךָ תַעֲשֶׂה לֹא תִסּוּר מִן הַדָּבָר אֲשֶׁר יִגִּידוּ לְךָ יָמִין וּשְׂמָאל (דברים, יז, ח-יא).

ומאז קביעה זו, עוברת התורה במסורת מדור לדור - תחילה ממשה לנביאים, ולאחר מכן לחכמים אנשי כנסת הגדולה, ולממשיכיהם - התנאים, האמוראים, ראשונים ואחרונים.

כלל יסוד הוא כי "לא בשמים היא" (דברים, ל, יב, וראו בבא מציעא, נט, ע"ב) - ניתנה רשות וסמכות לתלמידי חכמים לפרש, לתקן תקנות, וליישם את התורה במציאות המתחדשת, על יסוד מסורת הפרשנות שהועברה להם

ועל פי סברתם. בזמן שבית המקדש היה קיים, מחלוקות בהלכה הוכרעו ברוב על ידי הסנהדרין. הפיזור בגלות יצר ריבוי דעות ופסיקות המקשה לעיתים להגיע לפסיקה אחידה, במיוחד בסוגיות חדשות שטרם נדונו באריכות על ידי גדולי הדורות. אולם למרות הפיזור וריבוי המחלוקות, העיקרון הכללי הוא שהפסיקה היא על פי 'רוב חכמה ומניין' (מסכת עבודה זרה, ז. ע"א; שו"ת הרא"ש כלל צד, ה) רוב חכמה - משמעו היקף גדולתו בחכמה של הפוסק, רוב מניין - 1. במובן של ריבוי התלמידים והאנשים המתיעצים עם הפוסק, 2. ביחס לשאלה, כלומר עד כמה הפסיקה תואמת את דעת רוב פוסקי ההלכה (תיתכן אומנם חריגה מדעת הרוב, אך זאת רק מתוך זהירות רבה וענווה).

מובן שקשה להעריך פרמטרים אלה באופן מדויק, אך באופן טבעי סביר יותר ללכת אחרי רוב זקני הרבנים, בעיקר אלה המהווים כתובת להתייעצות לרבנים צעירים מהם. הרוב הזה אינו צודק תמיד, אך סביר יותר להניח שהם הצודקים והמיעוט הצעיר טועה מאשר להניח הנחה הפוכה.

כאשר מדובר בשאלות הנוגעות למרחב הפרטי של האדם הוא "עושה לו רב" - מתייעץ עם רב זמין לו ושיש לו אמון בו, המכיר מקרוב את הנפשות הפועלות, אשר שימש תלמידי חכמים ושייך למסורת פסיקה מוצקה וכן מתייעץ עם גדולים ומנוסים ממנו.³⁰

30. חשוב להדגיש, כי העובדה שמפעם לפעם אנו שומעים על תלמיד חכם שכשל בעניינים כאלה ואחרים, אומנם מצערת ומטלטלת מאוד, אך אינה מטילה צל על כלל תלמידי החכמים ועל סמכותם ההלכתית-רוחנית. תלמידי חכמים גם הם אנשים בשר ודם שאינם חפים מהתמודדות עם יצרים וחסרונות. עם זאת, רובם המוחלט אנשי מעלה העוסקים יומם ולילה בתורה, עובדים בפרך לתיקון ועילוי אישיותם ואינם מונעים משאיפה אינטרסנטית לצבירת כוח ומעמד. כך יודע וחש כל מי שזכה לדבוק בתלמידי חכמים גדולים ולקבל מתורתם. לכן, בד בבד עם האמון בהם וההליכה בענווה אחרי הדרכותיהם, חשוב לחנך את עצמנו ואת ילדינו לפקוח עין ביקורתית ולשים לב להתנהלות מחשידה של כל אדם באשר הוא.

כאשר מדובר בשאלות הנוגעות למרחב הציבורי-קהילתי, אין זה אפשרי שכל אחד ילך אחר רבו האישי, ולכן הקהילה בוחרת לה רב כ'מרא דאתרא', שתפקידו בין השאר הוא להכריע בשאלות הנוגעות למרחב הקהילתי.

אולם מרבית הנושאים שבהם אנו דנות כאן חורגים מהמרחב הקהילתי והפרטי, אלא נוגעים לציבור הדתי כולו ואף למרחב הציבורי במדינה כולה. לכן, בשל הרגישות וההשפעות מרחיקות הלכת הציבוריות והפרטיות של נושאים אלה, והצורך להציב גבול מדויק בין חידוש העולה בקנה אחד עם הדרכת התורה לבין כזה שנוגד לה, ישנה חשיבות יתרה להתכנסות סביב מנהיגות אחת גם כאשר ישנן גישות שונות בין תלמידי חכמים. בתחומים אלה ראוי להסתמך על תלמידי חכמים גדולים הבקיאים בכל התורה כולה, כולל בתחום המחשבתי, ואשר יש להם ניסיון רב שנים ומגוון בהנהגת הציבור. נדרשת גם הסכמה רחבה בין רבנים רבים על השינוי, ויש משקל בהקשר לכך גם לגילם של הרבנים - "סתירת זקנים בניין" (מגילה לא, ע"ב, והראיה מרחבעם שעזב את עצת הזקנים ושמע לעצתם של הילדים). בסוגיות חדשניות יש צורך בראייה רחבה ובהיכרות מעמיקה עם הזרמים השונים בעם ישראל, לצורך נקיטת הכרעה.³¹

31. על חשיבותה של אמונת חכמים המצילה אותנו מכישלונות ציבוריים ומנפילות לקטנות רוח ראו: 'בדור שאמונת חכמים הולכת ומתדלדלת לדאבון לב כל אוהב עמו וחפץ בתקנתו. ומפני מה אמונת חכמים נופלת? מפני שכל אחד מיחש נגעי עצמו, פניותיו ומדותיו היותר פגומות, לכל גדול ובעל בעמיו. על-כן אפסה האמונה ובית ישראל הוכה לרסיסים, מנהלים שאינם יכולים להיות מוסכמים באומה מתנשאים מעצמם, וכל אותם שלא קדשתם התורה ולא רוממם המוסר הטהור יותר קרובים הם להיות באמת מנוגעים בנגעי מדות שאינן טובות, וההדרכה מתקלקלת. אבל בהיות הדור נשמע לצדיק צדקות אהב, להאיש שהאמת נר לרגלו, וכשהכחות המעשיים מתרכזים לדגל אחד, או אחדים, לדגל המוסכם ונודע ברוח ד' אשר על עמו, הלא אפשר למעט כשלונות ולהרבות הבנין, לטובת עמנו וארצנו, לבנין ולא לסתירה לתיקון ולא לקלקול' (הראי"ה קוק, אדר היקר, עמ' מט).

לכן, הדברים העקרוניים המובאים בחוברת זו, המבקשים לשרטט איזון עדין בין התפקידים והאפיונים של נשים בעבר לבין מה שנכון לנו כיום כנשים יהודיות, הינם בהתאם למה ששמענו, למדנו וקיבלנו מרבותינו, ובשאלות פרטיות ראוי לכל אחת להתייעץ עם רבותיה. אנו מאמינות כי הישמעות לאופן שבו תלמידי חכמים גדולים תופסים את השינוי הנדרש, על פי הבנתם וראיית העומק שלהם את השפעתו על חיינו במגוון אופנים, והכרעתם אם הוא עולה בקנה אחד עם המסורת ההלכתית אם לאו, היא זו שתמקם אותנו היטב במקום שבו אנו מבקשות להיות - עובדות ה', המממשות בחיינו את תכלית קיומנו כנשים יהודיות.

דרכי החלטה

בהקשר לכך יש להזכיר תפיסה פמיניסטית רווחת הטוענת כי סמכות החכמים היא ביטוי נוסף לפטריארכליות הגברית, ולמאבקי הכוח שתוצאתם דחיקת נשים מחוץ להכרעות החשובות המתקבלות על ידי הרבנים. טענה שנטענת בלהט היא: "שום דבר עלינו, בלעדיו" - גם אנו מהוות חלק מהמשחק, ולא ייתכן לקבל החלטות המשפיעות באופן מרחיק לכת על חיינו מבלי לשתף אותנו.

אנו דוחות מכול וכול טענות קשות אלה כלפי התורה (שהיא כאמור שהעניקה את הסמכות לחכמים), חז"ל, וגדולי תלמידי החכמים בכל הדורות שהם מאור עינינו ומובילי דרכנו. על תלמידי חכמים נאמר: "אֵת ה' אֱלֹהֶיךָ תִירָא אֹתוֹ תַעֲבֹד וּבֹדַתְּ בְּשֵׁמוֹ תִשְׁבַּע" (דברים, י, כ) - וכי אפשר להידבק בשכינה? אלא הידבק בתלמידי חכמים (על פי כתובות, קיא, ע"ב). שיקולי הפסיקה של חכמים מבוססים על נקודת מבט רחבה ותפיסות עומק הכוללות את מרב הזוויות העומדות לנגד עיניהם לטובת הפונים אליהם, וכל אחד ואחת מעם ישראל. מוטלת עליהם אחריות כבדה להמשכיות נצח ישראל והם משקיעים בה את חייהם, ימים ולילות.

בזכות מסירות נפשם של החכמים אנשי המעלה על התורה והוראתה והנהגת הקהילות בכל מצב, גם בנקודות השפל הקשות ביותר, שרדה האומה הישראלית באופן פלאי עד ימינו אלה, וכך גם הלאה ב"ה.

חשוב גם להדגיש בהקשר לטענה זו, כי פוסקים גדולים נמצאים בקשר ישיר באופן שוטף עם כלל הציבור, כולל נשים, בין השאר באמצעות שאלות שמגיעות אליהם. לכן שיקולי הפסיקה הציבורית שלהם כוללים גם את הזוויות הנשיות.

בפטור מחיוב לימוד תורה לנשים, ועל כך שנשים כיום בדרך כלל אינן פוסקות ואינן משמשות בתפקידים רבניים, נדון בהמשך.

היחס הזהיר לשינויים

לעיתים, בייחוד בכל הנוגע לסוגיות הרות גורל, שיש בהן כדי לשנות את האופן שבו התנהלו הפרטים והציבור היהודי במשך שנים, נוקטים תלמידי החכמים משנה זהירות. הם בוחנים היטב ולאורך זמן את ההשלכות של השינוי, וכך אנו רואים שהנהגות שלא נהגו בעבר, מתקבלות עם הזמן. זאת כמובן רק כל עוד הדבר אפשרי מבחינת המנגנון הפנים-הלכתי (שאינן התנגשות חזיתית עם מצווה או איסור, כשהשינוי נכנס תחת כללי ההשתלשלות הלגיטימיים של התורה שבעל-פה, שהוא עומד באמות מידה של אחריות ציבורית בנוגע להשפעות הפסיקה וכו' – כפי שנראה בהמשך ביחס לדוגמאות שיידונו) ושהשינוי תואם את התשתית הערכית התורנית כפי שעולה מהתורה וחז"ל על כל רובדיהם.³² כמובן,

32. כך, לדוגמה, מנגנון פרוזבול המאפשר למלווים להלוות בלי חשש שהחוב יישמט, אינו עוקר באופן מוחלט את דין 'שמיטת כספים' שקבעה התורה. העיקרון המבקש להגן על העני מפני חובות שירדפו אותו כל חייו בעינו עומד, ובנסיבות שונות חכמים מיישמים את 'שמיטת הכספים' גם בימינו (ראו בעניין זה, בן איש חי, פרשת כי תבוא שנה א, אות כו, שהציע להשאיר לפחות חוב אחד ללא פרוזבול כדי לשמר את המצווה במקורה). יש להדגיש שזו בין השאר נקודת המחלוקת וההבדל העיקרית בין זרמים רפורמיים וקונסרבטיביים לבין העמדה הרבנית

ככל שמדובר בשינוי מהותי יותר מבחינה ערכית ומבחינת ההשלכות החברתיות והרוחניות, הזהירות תגבר, וככל שמדובר בנושא טכני בעיקרו, התלוי בהסכמות בין הנוגעים בדבר, הנכונות לשנות תגבר.

עם כל אי-הנעימות הכרוכה לעיתים בזהירות זו, היוצרת אצל חלק מציבור שומרי התורה והמצוות תחושה של פער בין ההלכה לבין המציאות המודרנית, זהו תהליך הכרחי ורצוי. יש בו כדי לוודא שיסודות חיוניים לעמידותם ותכליתם של התורה והעם, לא ייפגמו. זאת שוב – מתוך אחריות למשימה ולשליחות הגדולות שלנו כנושאי דבר ה' בעולם.³³

טעמי המצוות

בהקשר לסוגיית השתלשלות ההלכה המשפיעה על פסיקה בתחומים שונים הנוגעים לנשים, יש להקדיש גם מילים מספר לסוגיית טעמי המצוות. השאלה היא אם בירור טעמי המצוות הוא המאפשר את השינוי, שכן אם נגדיר את טעם המצווה, ברגע שהטעם כבר לכאורה אינו רלוונטי, יש מקום לבטל או לשנות את הדין, או שמא הבנת הטעמים היא מעל להשגתנו. לכן עלינו לדבוק בדין בדיוק כפי שהוא, ולאפשר רק שינויים מינוריים שאינם משקפים שינוי בטעם המצווה עצמו. בעניין זה יש להבחין בין דין דאורייתא לתקנות חכמים. לגבי דיני התורה קבעו חכמים – "אין דורשים טעמא דקרא" (על פי סנהדרין כא, ע"א)³⁴ – כלומר

המוסכמת – גם כאשר פוסקים במהלך הדורות משנים בפרטי הדינים הנוגעים ליישום דיני התורה, אין בכך כדי לעקור את יסוד הדין שנקבע בתורה, שאינו משתנה לעולם.
33. על סוגיה זו של חדשנות ושמרנות בעולם ההלכה ראו, בין השאר: הרב ד"ר יוסף שטמלר, פלטינה ופלסטלינה, ירושלים תשפ"א.

34. וראו המשך הגמרא שם בע"ב, מרחיבה על ההכשלה שעלולה להיוצר מדרישת טעמים: 'ואמר רבי יצחק: מפני מה לא נתגלו טעמי תורה – שהרי שתי מקראות נתגלו טעמן נכשל בהן גדול העולם. כתיב לא ירבה לו נשים, אמר שלמה: אני ארבה ולא אסור, וכתיב ויהי לעת זקנת שלמה נשיו הטו את לבבו. וכתיב לא ירבה לו סוסים, ואמר שלמה: אני ארבה ולא אשיב וכתיב ותצא מרכבה ממצרים בשש וגו'.

שאף על פי שניתן ואף ראוי לאתר טעמים להלכה שנקבעה בתורה כדי לקרבה לדעתנו (ולעיתים התורה עצמה אף כותבת חלק מטעמי המצווה), אין קובעים את אופן פרשנות הדין ויישומו על פי טעמיו. לכן, גם כאשר עם הדורות אופן יישום המצווה משתנה על פי האפשרויות שהעניקה התורה לחכמים, אין משנים את הדין הבסיסי המקורי. זאת משום שאין לנו יכולת לדעת אל נכון מהו טעם המצווה, ולקבוע ששינוי הנסיבות מעקר את הטעם (ונראה דוגמאות לכך בהמשך, בייחוד בנוגע לדיני משפחה). מטרת איתור ולימוד טעמי המצוות אינה כדי 'לתת ציונים' לה' יתברך, ולהחליט על פי דעתנו אם המצווה מוצאת חן בעינינו אם לאו, אלא כדי להבין מהו המסר הפנימי, האישיותי, הערכי שהתורה מבקשת להעביר לנו באמצעות המצווה וכיצד היא מרוממת אותנו.³⁵

בנוגע לדברי חז"ל, לעיתים הם מהווים פרשנות והמשך לתורה שעברה מסיני מדור דור, ולעיתים מדובר בתקנות שתוקנו בהתאם לנסיבות הזמן, החברה והמקום.³⁶ חכמי ישראל הם האמונים על אפיון ותוקף כל דין, ועל יישום הכללים הפנים-הלכתיים הקובעים מתי ואיך מוסמכים חכמים מאוחרים יותר לשנות או לתקן תקנות. לכן, בהמשך חוברת זו, כאשר נעסוק בטעמי המצוות וננסה להתחקות אחר הסיבות להתגבשותם של דינים כאלה ואחרים, יהיה זה ככל האפשר כדי להבין את הדברים ולקרבם לדעתנו, אך לא כדי לשנות על פיהם את ההלכות המקובלות.

35. על כך ראו: הרב קוק, מדבר שור, הדרוש השבעה עשר, עמ' קסו-קסז.

36. על כך ראו בהרחבה בהקדמת הרמב"ם למשנה.

מקום האישה בקיום מצוות

מעלתן הרוחנית של נשים

התורה וחכמים מדגישים את מעלתן הרוחנית של נשים שלעיתים בולטת ונוכחת אף יותר מזו של גברים, בייחוד בתקופות של קושי והסתר ובשלבי מעבר מגלות לגאולה. כך לדוגמה היו אלה אימהות האומה - שזיהו מכוח הנבואה ששרתה עליהן את הדרך הנכונה לנווט את המשך התפתחותו של בית ישראל, בזמנים בהם היה צורך בהכרעה. שרה אמנו התעקשה להרחיק את ישמעאל בכדי לבסס את המשכיות האומה דרך יצחק אבינו, רבקה אמנו דאגה להקדמת יעקב על פני עשו בברכות, ורחל אפשרה את נישואיה של לאה ליעקב, ויחד עם זה התעקשה לזכות גם היא בהמשכיות דרך שבטי ישראל שנולדו מאיתה. כך גם נאמר כי 'בזכות נשים צדקניות יצאו ישראל ממצרים' (ילקוט שמעוני תהלים רמז תשצה) ו'אין הדורות נגאלים אלא בזכות נשים צדקניות שבדור' (מדרש זוטא, רות, פרשה ד). מעלה רוחנית זו יש בה כדי להבהיר הבדלים שונים בין גברים לנשים בחיוב המצוות ובחובת לימוד תורה, מלבד תפקידן המשפחתי הייחודי.³⁷

37. האיש נברא 'עפר מן האדמה', ואילו האישה נבראה מראש מצלע האיש לאחר שכבר נופחה בו נשמת חיים א-להית. הרב צבי יהודה הכהן קוק לומד מכאן שהאישה א-להית יותר מהאיש כבר מראשית בריאתה - שיחות הרב צבי יהודה הכהן קוק, בנין הבית, בית אל תשע"ג, עמ' 75, 87.

עבודת ה' - חוויה או חובה?

ישנן נשים המעידות כי הן מרגישות מודרות מחוויות דתיות משמעותיות, בעיקר אלה שנהוגות בציבור. ניתן להבין תחושה זו, וההסברים שנביא להלן לסיבות הרוחניות והמעשיות העומדות בבסיס הפטור לנשים מחיוב מצוות מסוימות, לא בהכרח יתנו לה מענה - כל עוד המוטיבציה העיקרית היא לחוש 'חוויה דתית'. חוויה דתית משמעה ביטוי רגשי לחיפוש אחר קשר עם האלוקות באמצעות עשייה, שירה, מוזיקה וכל דבר אחר שיביאו להתרוממות רוח. אולם אחרי ככלות הכול מדובר ביצירה אנושית, אשר לא מאפשרת לאדם לחרוג מהקיום האנושי ולהיפגש עם האלוקות האינסופית, אלא רק עם עצמו (וזוהי משמעות חטא העגל - במקום לחכות למשה רבנו שירד עם התורה, העם מנסה ליצור חוויות דתיות אלטרנטיביות ולברוא לו אלוק משלו - 'אלה אלקיך ישראל' - שמות לב, ד). חשוב להבהיר - חוויה דתית לא הלכתית היא שגויה. עבודת ה' ביהדות מבוססת על ההתגלות בהר סיני - חוויה שבאה מצדו של הא-להים האינסופי שהתגלה לאדם, ותכליתה נתינת תורה המצווה ומגדירה חובות שנועדו לחשוף את האלוקות שבקרבו ולבטאה בכל מעשינו ואורחות חיינו, לא על פי דעתנו, אלא על יסוד האופנים שקבע לכך הבורא. זו מהות קיום המצוות, גם אם אנו לא חשות זאת כל העת באופן ישיר - 'וְעַתָּה יִשְׂרָאֵל מָה ה' אֱלֹהֶיךָ שֵׂאֵל מֵעַמּוֹ כִּי אִם לִיְרָאָה אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ לְלַקֵּת בְּכָל דְרָכֶיךָ וּלְאַהֲבָה אֹתוֹ וְלַעֲבֹד אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל לְבָבְךָ וּבְכָל בְּפִשֶׁף' (דברים, י, יב). אמנם גם רגשי האהבה והיראה הם חלק מעבודת ה', וחשוב שנעשיר את עולמנו הרוחני גם באמצעות חוויות ורגש, אך ישנם מגוון דרכים לעשות כן, שלא באופן הסותר את החובות התשתיתיות שהוגדרו לנו בתורה, ולא תוך חיקוי חוויות דתיות שלא בהכרח מתאימות לנו.

מצוות עשה שהזמן גרמן

טענה רווחת על אי שוויון הלכתי לכאורה בין גברים לנשים, מצביעה על כך שגברים מצווים במצוות רבות יותר מאשר נשים, הפטורות ממצוות עשה ש'הזמן גרמן' - כלומר מצוות התלויות בזמן. ראשית יש לציין שהיקף הפטור ממצוות בגין כלל זה אינו כה רחב, שכן גם לגבי מצוות עשה 'שהזמן גרמן', רבות הן המצוות שבהן נשים חייבות ממוגוון סיבות - "אף הן היו באותו הנס" (למשל לגבי מצוות ליל הסדר, חובת נר חנוכה, קריאת מגילת פורים ועוד), גם הן זקוקות לרחמי שמים כמו גברים (לגבי חובת תפילה - אם כי הן פטורות מתפילה במניין ולדעת רבים מהפוסקים גם מסד הזמנים המחייב של מרבית התפילות) ועוד. לא כאן המקום להיכנס לדיון הלכתי מקיף ולפרט את כל הדינים הקשורים לפטור זה, אולם די אם נציין כי לגבי מרבית מצוות עשה שהזמן גרמן, נשים אמנם פטורות אך רשאיות לקיימן. לדעת מסורת הפסיקה האשכנזית וחלק מפוסקי עדות המזרח הן אף יכולות לברך עליהן בשם ומלכות, למרות שאינן מחויבות בהן, בהיותן שייכות לכלל ישראל.³⁸

חשוב גם להזכיר כי אף לא אחד מישראל מחויב בכלל המצוות - מי שמוגדר כ'ישראלי', אינו יכול לקיים את החובות המוטלות על 'כהן' ו'לוי'. סך המצוות מקוימות במלואן רק על ידי צירוף של כלל מרכיבי האומה יחדיו. וגם כאן נשוב אל עקרון התפקיד - התורה העניקה תפקיד קיומי מהותי לכל אחד מאיתנו, ובהתאם לכך המצוות מדריכות את דרכו של כל אחד בביצוע תפקידו הייחודי. חיוב במצוות מסוימות לאיש או לאישה (וכפי שנראה בהמשך ישנן מצוות המוטלות למעשה בעיקר על נשים), אינו מבטא קביעת מעמד ובוודאי אינו שולל זכויות (ולהיפך - מטיל חובות מוגברות), אלא מהווה הכוונה והדרכה כיצד יוכל כל פרט ופרט למלא את שליחותו על הצד הטוב ביותר.

38. להרחבה, ראו בין השאר, הרב אליקים ג' אלינסון, האשה והמצוות, ירושלים תשמ"ז.

לגבי הפטור מ'מצוות עשה שהזמן גרמן' - כפי שציינו בתחילת דברינו, נשים קיבלו תפקיד חשוב להמשכיות ולהצלחת האומה - לידת ילדיהן וגידולם והשקעה ביציבות ובבריאות המשפחה כיחידה משמעותית הבונה את העם כולו לדורותיו. הפטור ממצוות התלויות בזמן, נועד לשחרר אותן ממרכיב הלחץ הכרוך בחובה לקיים את המצווה בזמן מסוים, ולהיות פנויות ברוגע לשליחותן זו (ונראה בהמשך את היחס בין תפקידן כאימהות ובין ענפי העשייה הנוספים שלהן הרווחים בימינו, כאשר מלאכות הבית אינן כה תובעניות כבעבר). פטור מעין זה מצוי בהלכה גם בתחומים אחרים - "העוסק במצווה פטור ממצווה" (סוכה, כה, ע"א). נשים עסוקות במצווה יקרה וחשובה מאין כמוה המצריכה כוחות רבים, ולפיכך פטורות מחובות העשויות להכביד יתר על המידה על קיומה (ראו שו"ת משפטי עוזיאל, חו"מ, כלליים, סימן ד).

אולם אין כאן רק פטור טכני, אלא גם עניין מהותי יותר - כפי שציינו קודם, מעלתן הרוחנית של נשים ותכונות נפשן מאפשרות להן לעבוד את ה' ביראה ובאהבה באמצעות פחות חיובים מאשר אלה של גברים. מכאן שהפטור שקיבלו מקיום מצוות מסוימות אינו גורע מההתעלות הרוחנית שלהן, כפי שכותב הרש"ר הירש בעניין זה -

ברור שפטור נשים ממצוות שהזמן גרמן איננו נובע מחשיבותן הפחותה כביכול או מתוך שהתורה לא מצאה אותן ראויות כביכול לקיים מצוות אלה. הטעם לאי חיובן במצוות אלה הוא, כפי הנראה לנו, בכך שאין התורה חושבת שנשים זקוקות למצוות אלה ולקיומן. התורה מניחה אצל נשותינו חיבה יתרה והתלהבות קודש לתפקידן בעבודת הבורא, יותר מאשר אצל גברים. (פירוש לתורה, ויקרא כג, מג)

הדבר נכון גם לגבי מצוות התלויות בזמן שניתן לקיימן די מהר, כמו שופר ולולב. אומנם מכיוון שכיום קיום מצוות אלה אינו גוזל זמן רב, אכן נשים רבות נהגו לקיימן מתוך בחירה וחיבה, וחכמי ישראל ראו זאת

בחיוב, כל עוד זה לא נעשה מתוך תרעומת על ה' ותורתו (ראו שו"ת אגרות משה, או"ח, ח"ד, סימן מט).

אומנם, אף על פי שביחס למרבית 'מצוות עשה שהזמן גרמן' נשים פטורות אך יכולות לבחור לקיימן (ואף רצוי שיעשו כן, בתקופות שבהן הן אינן נתונות באופן טוטאלי לגידול משפחתן), ישנן מצוות והנהגות שחכמים קבעו כי ראוי שנשים לא יקיימו אותן, או שלא יקיימו אותן בציבור, ובכמה מהן נעסוק כעת.

מצוות והנהגות שנשים אינן חלק מהן

בפתח הדיון בעניין זה, ראוי לציין כי יש דבר מה תמוה ואף נותן טעם לפגם בתלונות נשים על כך שאין חלקן במצווה כזו או אחרת בתוך המערכת הכוללת של ההלכה היהודית. מחד גיסא, הן רוצות להיות חלק ממערכת המצוות הדתית, ומאידך גיסא הן אינן רוצות לקבל את הנחות המוצא שלה ואת הוראותיה, כאשר הדבר אינו תואם לתחושותיהן ותפיסת עולמן הניזונה מזירות אחרות של חיהן ובחירותיהן. והרי הרשות נתונה בידן לא להיות חלק ממערכת זו כלל וכלל (דבר שכמובן יהיה מצער ביותר משום שבחירה בתורה היא בחירה בעצם החיים - להן ולאומה כולה)! אם הן בוחרות להמשיך להיות חלק ממסורת היהדות לדורותיה (וכך בוודאי ראוי ורצוי שיבחרו!), הדבר כרוך בקבלת החבילה כולה. הן יכולות להקשות, לשאול, להעלות הצעות אפשריות, אך בוודאי אין בסיס מוסרי לניסיונותיהן לפגוע במערכת, להכפיש אותה ולדרוש מפוסקי ההלכה להגמישה כאוות רצונן. נוסף על כך, יסוד חשוב בכוונה הנדרשת לקיום מצוות הוא קבלת עול מלכות שמיים. ההכרזה על אי-קבלת עקרונות היסוד של ההלכה והעדפת ערכים אחרים על פניהם, יש בה משום התנערות מעול שמיים, העלולה לפגום בתוקף קיום המצווה (ברכות פרק ב, משנה ב - 'למה קדמה "שמע" ל"והיה אם שמוע"? אלא

כדי שיקבל עליו עול מלכות שמים תחילה, ואחר כך יקבל עליו עול מצוות).³⁹

מקום נשים בבית הכנסת - מניין ודברים שבקדושה

נשים חייבות בתפילה (לפחות פעם ביום, ולרבים מהפוסקים אף פעמיים ביום) אך הן פטורות מתפילה במניין, ואינן מצטרפות למניין (אם כי ישנה עדיפות לכך שתתפללנה בציבור³⁹). בבית הכנסת מקומן בעזרת נשים, הממוקמת מאחורי מחיצה (ולמעשה עד לפני כמה מאות שנים כלל לא היו עזרות נשים בבתי הכנסת). הן אינן מובילות את התפילה כשליח ציבור, אינן עולות לתורה, אינן קוראות בתורה ואינן אומרות קדיש.

התפילה האישית כעבודת ה' פרטית שייכת הן לנשים והן לגברים. היא פותחת לנו הזדמנות לקשר וקרבה לה' יתברך. בזמן שבית המקדש היה קיים, עבודת ה' הציבורית במובן השלם שלה התקיימה בו. אולם כשחרב בית המקדש, הופרטה עבודת ה' הציבורית לבתי הכנסת (אומנם גם בזמן המקדש היו בתי כנסת אולם אחרי החורבן הם תפסו מקום מרכזי ותחליף זמני למקדש והוכנסו אליהם עבודות שהן זכר למקדש, כגון לולב שבעה ימים, הקפות של הבימה בלולב וכדו'). האחריות לכך שעבודת ה' הציבורית שהינה מרכזית בחייה של האומה תישמר ותועבר מדור לדור, הוטלה על הגברים כחובה, ולכן בית הכנסת הוא בעיקר תחת אחריותם, ונשים תופסות בו חלק משני. רצוי מאוד שנשים גם הן תתפללנה בבית הכנסת ותיקחנה חלק בעבודת ה' הציבורית, אך לא ניתן להטיל עליהן עבודה זו כחובה ולבסס עליהן את האחריות להמשכתה, שכן להן משימה מרכזית אחרת - האחריות לחוזקה, יציבותה והמשכיותה של המשפחה. נוסף על כך, עבור גברים, התפילה בזמן מסוים, במקום מסוים, ועם מספר

39. הרב יעקב אריאל, באהלה של תורה, כרך ב, סימן כו.

אנשים מוגדר (שאיננו סתמי כלל וכלל, אלא מהווה את המספר המינימלי המוגדר כ'ציבור') הם משענת חשובה ביותר. באמצעותה הם שולפים את עצמם בכוח משטף החיים, וממקדים את עצמם שלוש פעמים ביום (שחרית, מנחה, ערבית - ובשבת ובחגים אף יותר מכך) בעיקר שסביבו סובבים חייהם - בקרבת ה', בשבח, בקשה והודאה, בהזכרת האידיאלים הגדולים שכולנו שואפים אליהם - תשובה, גאולה, בניין ירושלים ועוד. פניות נפשית זו, שלוש פעמים ביום, התנתקות ממרוץ החיים, והפניית מרב תשומת הלב והמשאבים לעולם הפנימי, אינה קלה כלל וכלל. אולם הגברים נדרשים לה כחלק אינטגרלי משגרת יומם.

גם אנו מצוות בתפילה, בקרבת ה', בדבקות בערכים הנשגבים של אמונתנו, אך פחות מחויבות על פי ההלכה במערכת כללים מוגדרת שתסייע לנו להיכנס להלך הרוח הנדרש. גמישות מסוימת זו מאפשרת לנו פניות פיזית ונפשית לתפקיד המשפחתי המיוחד לנו, תוך מיתון הלחץ הכרוך בצורך לעמוד בזמנים מדויקים, במקום מוגדר, ולדעת חלק מהפוסקים גם בסגנון מפורט (יש הסוברים שדי לאישה בתפילה אחת ביום בלשונה היא, במיוחד בתקופות שבהן היא עמוסה בגידול ילדים רכים - אך לדעת אחרים גם בזמנים אלה נשים מחויבות בלשון התפילה שניסחו אנשי כנסת הגדולה ובשתי תפילות ביום).⁴⁰ טמונה כאן כנראה גם ההנחה, כי בשל תכונות נפשנו, הרי שככלל, הכתבה של כללים מוסדרים מבחון פחות נדרשת לנו⁴¹ כדי למצוא בתוכנו את הפניות לקרבת ה' בתפילה.⁴²

40. וראו הרב יוסף פלבני, שו"ת חמדת יוסף, חלק ד, סימן מה - המביא דעות שעל פיהן נשים המטופלות בילדים רכים פטורות לגמרי מתפילה.

41. מעניין שהלכות תפילה נלמדות מתפילת חנה, ומכאן ניתן אולי דווקא ללמוד על שייכותן הטבעית של נשים לתפילה (ברכות, לא, ע"א-ע"ב).

42. יש להזכיר בהקשר לכך, כי גברים לא מעטים מתלוננים על חיובם בתפילה, וטוענים שהדבר מוביל לכך שתפילתם נעשית 'קבע' ולא 'תחנונים' כפי דרישת חכמים. הגמישות היחסית של נשים בתפילה מקילה על היכולת להנביע אותה מעומק הלב לאורך זמן.

כאמור, בית כנסת הוא מקדש מעט, ועיני כול בו ממוקדות בעיקר, בתכלית, בקודש. ממקום כזה יש להרחיק כל חשש לקלות ראש, לערבוב הנפש, לעיסוק במוחצן, להתמקדות בעניינים העשויים להסיח את הדעת מהעיקר - התפילה, אמירת דברים שבקדושה, השבח והתודה לה' יתברך. לכן, יש בו שמירה מוקפדת על הפרדה בין נשים לגברים. כך אנו דואגים לכך שמי שבית הכנסת הוא מוקד עבודת ה' שלהם, יוכלו להתפנות ליכולת ריכוז מרבית בתפילה ובתכליתה החשובה.

אין ספק כי עבודת ה' סביב בית הכנסת ממלאת תפקיד חשוב ומשמעותי בחיי האדם - בימות החול, בשבתות ובחגים, ולא קל לקבל את האמירה שלנשים אין חלק מרכזי בה. חשוב לזכור משום כך, שבשנים שאיננו מטופלות בילדים קטנים, רבות מאיתנו שבות בשמחה למקומנו בבית הכנסת ומשתתפות בתפילת הציבור. זאת ועוד, תחושה זו של רצון במוקד רוחני ובחוויה רוחנית משמעותית היא חשובה, אלא שיש לנתבה בהתאם לרוח התורה וההלכה. כדברי בעל ספר הכוזרי ביחס לחטא העגל והקמת המשכן שרמזנו עליהם קודם לכן (בפרק 'עבודת ה' - חוויה או חובה?') - אותן תחושות התעלות ורוממות המלוות חוויה דתית יכולות להיחשב חלק מעבודת ה' ולקרב אותנו אליו, ומנגד להיות היפך עבודת ה', עד כדי עבודה זרה. הכול תלוי בשאלה אם נצטוונו על כך אם לאו (ראו משל הרוקח והתרופות - כוזרי, מאמר ראשון, עט).⁴³ אומנם החוויה הדתית חשובה כנותנת טעם וריח למילוי החובה, אך היא אינה מחליפה את החובות המוגדרות שלנו כעובדות ה', לכן, במקום לחפש חוויות דתיות במקום שלא נועד לנו, כדאי ורצוי שניצור אותן במקומות הנכונים לנו, המבטאים את ייחודנו כנשים. מאז ומתמיד נהגו בתפוצות ישראל כינוסי נשים, באופנים שונים - אם בשירת קודש משותפת, אם בלימוד פירושים ומדרשים, וגם בימינו נפוצות וקורמות עור וגידים חדשים

43. ראו דיון בעניין 'קדיש יתומה' על פני גיליונות ח-ט של כתב העת 'צהר' (תשס"ב).

לבקרים תופעות מבורכות ברוח זו - אישה אישה בסגנונה המתאים לה: מפגשי לימוד, שירה וריקוד, סעודה וברכות משותפות ועוד רעיונות מבורכים שמפגישים נשים יחדיו לעיסוק בעולמן הרוחני.

עם זאת, לא למותר לציין כי בתכנון בית הכנסת והחזקתו יש לתת את הדעת על מכלול הצרכים של הגברים והנשים, ובהם: תחושת שייכות, שמיעת החזן, ראיית הדרשן, השתתפות בשיעורים, צניעות, ניקיון ואסתטיקה ועוד. כמו כן מן הראוי שבהנהלת בית הכנסת והגבאים תהיינה חברות גם נשים. עד כאן הדברים אמורים ביחס להנהגות בבית הכנסת אשר ישנה הסכמה רחבה בין פוסקי ההלכה שלנשים אין חלק בהן - אם משום שאינן מצטרפות למניין (והסיבה לכך נעוצה כפי הנראה בחלוקת התפקידים בין גברים לנשים, כאמור) ואם משום צניעות. השאלה נעשית מורכבת יותר באשר להנהגות שאינן מתנגשות באופן ישיר עם הלכות יסודיות, אבל בימים עברו לא נהגו שנשים משתתפות בהן, ובכך נעסוק כעת.

הנהגות נוספות סביב בית הכנסת - שיקולי מדיניות ציבורית

דוגמה בולטת להנהגה בבית הכנסת המשקפת דילמה הלכתית לא פשוטה, והמציקה ללא מעט נשים - מקומן בשמחת תורה. בשונה מחגים אחרים שבהם מוקד החגיגות מתחלק בדרך כלל בין בית הכנסת לסעודות החג המשפחתיות, מוקד השמחה בחג זה הוא בבית הכנסת בעזרת הגברים. שם רוקדים הגברים בעוז ובשמחה כשפרי התורה נישאים בידיהם, והנשים? בדרך כלל עומדות בעזרת הנשים, מוחאות כפיים ומתבוננות. לא יפלא לכן שנשים רוצות גם הן לחוות את השמחה הגדולה בתורה, ומבקשות שספרי התורה יעברו גם ל'צד שלהן'. אף על פי שמרבית הפוסקים אינם פוסלים על הסף החזקת ספר תורה באופן מכובד על ידי נשים, בכל זאת הקול המרכזי בין פוסקי ההלכה

כיום אינו מעודד אפשרות זו. זאת משום שדרישה זו מתבססת לעיתים על שאיפה לייצר זהות מדומיינת ושטחית בין גברים לנשים ביחס לתורה ולטשטש את ההבדלים בין המינים בהקשר זה.⁴⁴ שיקול נוסף שמנחה פוסקים במקרים מעין אלה הוא שיקול 'המדרון החלקלק'. כמו בתחומים אחרים, ישנו חשש שפתיחת פתח בתחום 'קל' יחסית, שבו הבעייתיות ההלכתית אינה מובהקת, יזמין לחצים להרחיב את הפתח גם לזירות שבהן ההלכה אוסרת בפירוש את השינוי; אזי, אם דרישה זו לא תיענה, הדבר עשוי להוביל לתסכול עד כדי יציאה כנגד הדרכות חכמים. השיקול שעל חכמים לשיקול כאן הוא מורכב וזהיר, משום שגם לסירוב אוטומטי לבקשות מעין אלה, שאינן מתנגשות ישירות עם ההלכה, יש מחיר כלל לא מבוטל. החמרה עלולה להביא להרחקה מתוך תחושה שהדת יוצאת כנגד חידושים חיוביים שמביאה איתה התפתחות החיים. באשר לשמחת תורה, נשים רבות, ובייחוד נערות צעירות, אינן מרגישות שייכות למתחולל ביום חג זה, ובוחרות להישאר בבית נעדרות כל קשר לענייניו של החג הסובב סביב אהבת התורה והתקשרות אליה. יש כאן החמצה העלולה אף להביא לניכור וריחוק דווקא סביב חג שנועד לחבר אותנו כקהילה סביב מוקד לימוד התורה.

על רקע שיקולים אלה, הכוללים גם התבוננות וניסיון לעמוד על המניעים לבקשה לשנות את הנהוג, נשמעת טענה רווחת מפי נשים - 'מי שמכם לחקור כליות ולב ולבדוק מה המוטיבציה העומדת מאחורי

44. נוסף על כך נראה שהחזקת ספר תורה בידי אישה שאינה לבושה בצניעות (כמו גם החזקת ספר תורה בידי גבר שאינו חובש כיפה לראשו) מהווה פגיעה קשה בכבוד התורה. נוכחות נשים שאינן לבושות בצניעות בעזרת נשים רווחת יותר מאשר נוכחות גברים ללא כיפה המבקשים להחזיק ספר תורה בבית הכנסת. ודאי שלא נרצה להעמיד "שוטרות צניעות" שתקבענה מי לבושה כדין ויכולה לשאת ספר תורה ומי לא... גם זהו שיקול להימנע מלהיענות לדרישה זו. בחרנו בדוגמה זו של שמחת תורה, משום שדומה כי היא משקפת באופן חד דרישה לחוויה המנותקת מחובה. נשים דורשות מחד גיסא שוויון מלא בהקפות, אך מאידך גיסא לא נכונות לדרוש מעצמן להגיע לתפילה בכל שבת ולשמוע את קריאת התורה, או ללמוד בכל שבוע את כל פרשת השבוע ברצף ובהתמדה.

דרישתנו לשינויים כאלה ואחרים במנהגים שנהגו עד כה? למה אינכם בודקים גם את טוהר כוונותיהם של הגברים? - על כך נענה במטבע הלשון המקובלת בפי הטוענות טענה זו - 'האישי הוא הפוליטי' - במובן הזה שבשאלות שיש להן השלכה ציבורית רחבת היקף - ישנה חשיבות רבה למקור האידיאולוגי התרבותי-חברתי היושב בבסיס המוטיבציה הנקודתית לשנות, כמרכיב משמעותי בקבלת ההכרעה ההלכתית. אם ביסוד הבקשה לשינוי עומדת קבלה מוחלטת של סמכות חכמים, הכרה בהבדלים המשמעותיים בתפקידי נשים וגברים, והיא אינה נשענת על אידיאולוגיה פמיניסטית קיצונית - קטן החשש שהשינוי הנקודתי יביא לערעור יסודות המסורת ההלכתית. אולם אם יחד עם הבקשה להתעלות רוחנית וחוויה דתית לא נלוות מוסכמות יסוד אלה, היתר בתחום אחד עשוי לגרור תהליכים נוספים, שאינם רצויים, כאמור.⁴⁵

על כל פנים, אם נחזור שוב לשמחת תורה - בין אם מוכרע כך או אחרת, לא ניתן להתעלם מהרצון והצורך הכנים של נשים לחוש גם הן קשר ושייכות לשמחה בתורה ויש חשיבות גדולה לייצר מסגרת משמעותית ושמחה אף עבורן. לכן, בקהילות שונות הגו רעיונות מגוונים המתאימים לסגנון הייחודי של הנשים החברות בהן - הקפות סביב ספר תורה המונח במרכז במה המוצבת בעזרת הנשים (הצעתו של הרב יעקב אריאל שליט"א - שכן עיקר הקושי נעוץ, כאמור, באחיזה בספר תורה שלא באופן צנוע וראוי), קידוש נשים, ובו נשים משתפות בהגיגיהן על אודות התורה, על אודות סיום מהלך חגי תשרי וכדו'; התכנסות ללימוד שבו כל אחת מהנשים מלמדת חלק מחמשת חומשי התורה וכך הן עושות מעין 'הקפה' לימודית של התורה, הקצאת מקום ייעודי צנוע לנשים לרקוד יחדיו (שכן בדרך כלל עזרת נשים קטנה מדי לשם כך - ואת זאת כאמור יש לחתור לתקן), ועוד רעיונות מבורכים.

45. ויצוין כי באותה מידה יש לבקר גם שימושים אחרים לא ראויים שעושים גברים ונשים בתורה בתחומים אחרים - מתוך תפיסות אידיאולוגיות משובשות, לצרכים פוליטיים או תועלתניים.

מצוות בולטות נוספות בהקשר לענייני תפילה, הן הנחת תפילין ועיטוף בציצית ובטלית, שנפסק להלכה שנשים פטורות מהן, ומי שרוצה לקיימן מוחים בידה (שו"ע, או"ח סימן לח, סעיף ג; סימן יז, סעיף ב). יש לברר במה שונות מצוות אלה ממצוות לולב ושופר לדוגמה, שלגביהן לא נשמעת הסתייגות דומה כאשר אישה בוחרת לקיימן מרצונה אף שפטורה. בין הנימוקים שנתנו ראשונים ואחרונים להסתייגות מקיום מצוות אלה על ידי נשים, הוא היותם של הטלית והתפילין מעין בגדים, ולכן לבישתם על ידי נשים נכנסת בגדר איסור לבוש 'כלי גבר' (ראו לדוגמה תרגום יונתן על דברים, כב, ה: "לא יהיה גולין דציצית ותפילין דהינון תקוני גבר על איתא", ונזכר בלבוש, או"ח, יז, ב וכן בבן איש חי, לך לך, יג). נימוק זה, יחד עם נימוק נוסף המופיע בדברי הרמ"א (סימן יז, ב, שם) - 'מחזי כיוהרא' - 'נראית כמתגאה', מבהיר שוב כי חכמים ביקשו לשמר את ההבחנה בעבודת ה' ובתפקידי השונים בין איש לאישה. לכן ביחס למצוות אלה שבאופיין הינן ציבוריות יותר - מתקיימות בדרך כלל על ידי כל איש ואיש בפרהסיא בבית הכנסת, ישנה זהירות יתרה מהפוטנציאל שיש בהן להחצנה בוטה בציבור בניסיון לטשטש הבדלים אלה. יש לציין כי היו שהתירו קיום מצוות אלה על ידי נשים (למשל שו"ת הרשב"א, א, קכג, ובגמרא אף מתועד כי מיכל בת שאול הניחה תפילין וחכמים לא מיחו בה - עירובין, דף צו, ע"א, אולם התוספות שם ד"ה 'מיכל' מציין כי יש למחות בשאר נשים שעושות כן, ומנמק זאת בצורך בנקיות), אך זאת באופן צנוע ואישי כביטוי לעבודת ה' פנימית. גם המתירים ודאי לא העלו על דעתם לאפשר זאת לצורך ניצול מצוות אלה באופן מוחצן ונגחני ככלי למאבק נגד ההלכה.

באותה מידה שבחנו את שייכותן של נשים לבית הכנסת, לשמחת תורה ולמצוות הנחת תפילין והתעטפות בטלית, יש לבחון כל צורך דומה המתעורר - אם בבית הכנסת, ואם במצוות והנהגות אחרות שלא נהגו בהן נשים במהלך הדורות. ראשית יש לבחון אם צורך זה מתנגש עם הלכות יסודיות - מדאורייתא ומדרבנן. גם אם לאו, יש לשקול אם נכון

לשנות את הנהוג מזה דורות, אם אכן נכון עבור נשים לחוות את המצווה באותו אופן שבו גברים חווים אותה או שרצוי דווקא לסלול דרך אחרת ייחודית להן. בבסיס בחינה זו עומדים ההכרה היסודית באפיון השונה של נשים וגברים ובחשיבות השמירה על הצניעות וההפרדה, הזהירות שלא לקעקע את יסודות המסורת לטווח ארוך ושיקולים נוספים ספציפיים לסוגיה הנדונה. כך בוחנים פוסקים סוגיות נוספות שאין כאן המקום להרחיב את הדיון בהן, דוגמת קריאת מגילה על ידי נשים, קדיש יתומה, ברכות בטקס הקידושין וכדו'.

לימוד תורה לנשים

נשים אינן מחויבות בקביעת עיתים ללימוד תורה. את הכתוב: "וְלִמְדֹתֶם אֹתָם אֶת בְּנֵיכֶם לְדַבֵּר בָּם בְּשִׁבְתְּכֶם בְּבֵיתְכֶם וּבְלֶכְתְּכֶם בַּדֶּרֶךְ וּבְשֹׁכְכֶם וּבְקוֹמְכֶם" (דברים, יא, יט), פירשה הגמרא (קידושין כט ע"ב) שהאב חייב ללמד תורה את בנו אך לא את בתו, וכך נפסק להלכה.⁴⁶

הפטור ממצוות לימוד תורה כחובה קבועה יומיומית, גם הוא נובע מתפקידן החשוב של נשים - הבאת חיים לעולם, גידולם, הצמחתם, ותמיכה בהם לאורך שנים, בתוך משפחה יציבה. תפקיד זה מהווה אף הוא, לצד המשכת המסורת התורנית, אבן בניין קריטית ליציבות והמשכיות האומה.⁴⁷ לצד נימוק זה, יש גם לציין את מעלתן הרוחנית המובנית של נשים, אשר בגינה הן זקוקות פחות ללימוד עיוני קבוע כדי למצוא בתוכן את המוטיבציה לעבודת ה'.

46. מקורות נוספים מפורטים ניתן למצוא בין השאר במאמריהם של הרב דוד מישלוב, 'לימוד תורה לנשים', בתוך: אישה, חוה, אדם (בעריכת אביבה שרבט), ישראל תשס"ט, עמ' 97-127; הרב חיים נבון, תלמוד תורה לנשים, תחומין, כח (תשס"ח), עמ' 248-257.
47. ראו על כך בהרחבה בין השאר בספרי ליקוטי המכתבים של הרבי מליובאוויטש לנשים - על כלנה, כפר חב"ד תשע"ז, במענה למכתבה, קרית גת, תשע"ה.

עם זאת, במהלך הדורות קבעו פוסקים כי ישנו חיוב על נשים ללמוד את ההלכות, דברי המוסר והאמונה השייכים להן לצורך קיום המצוות, עילוי האישיות ודבקות בה'. נוסף על כך, נקבע שגם אם אין לנשים חיוב לימוד תורה, אין מניעה שילמדו מבחירתן.⁴⁸ ואכן, היו נשים שלמדו גם למדו, וחלקן אף נודעו בלמדנותן. גדול פוסקי הדורות האחרונים - 'החפץ חיים' קבע כי נשים צריכות ללמוד חלקים בתורה שבכתב ושבעל-פה, להעמקת תודעתן התורנית ופיתוח עצמאות תרבותית (חפץ חיים, לקוטי הלכות, סוטה, פרק ג, עמ' 21-22; מכתב בנוגע לייסוד 'בית יעקב').⁴⁹ פוסקים גם קבעו כי כיום, כשנשים 'לוקחות חלק גדול באורחות חיים, חודרות אל מעמקי החוכמות החיצוניות וממלאות ספסלי האוניברסיטאות, מנהלות משרדים ובעלות עסקים, יש להן יד ושם בהנהגת המדינה ובענייני הפוליטיקה... אין שום איסור ללמדה גם תורה שבעל פה, בכדי שתדע להיזהר ולשמור את כל חוקי התורה הקשורים בכל הליכותיה ובעבודתה' (הרב משה מלכה, שו"ת מקווה המים, ג, י"ד, סימן כא).

גם הרב צבי יהודה הכהן קוק, ראש ישיבת מרכז הרב שהשפיע רבות על הציבור הדתי לאומי, נתן שיעור שבועי באמונה לנשים וראה בכך מצווה וחיוב. כך הוא גידל דור של תלמידות חכמים אשר למדו ומלמדות שיעורי תורה לנשים בקהילות ובמדרשות לנשים.⁵⁰

48. יש לציין כי בעניין זה קיימת מחלוקת בין פוסקים, בין אלה שגם היום מגבילים לימוד תורה של נשים ומכוונים אותו בעיקר לתורה שבכתב ופרשנותה והלכות מעשיות, לבין אלה הסוברים שכיום נשים יכולות ללמוד את כל רוחב התורה שבכתב ושבעל-פה - כולל משנה וגמרא.

49. ראו בעניין זה גם איגרת הרב קוק לבתו, שם הוא כותב כי בדורנו גם נשים זקוקות ללימוד רחב - הרב ארי שבט, 'אגרת הרב קוק בנושא תלמוד תורה לנשים', בדיעבד שהוא לכתחילה, בתוך: מאורות ליהודה: ספר יובל לכבוד הרב יהודה פליקס (בעריכת הרב ד"ר משה רחמי), אלקנה תשע"ב, עמ' 343-362.

50. ראו על כך בין השאר בספרה של הרבנית חנה טאו - שירת חנה - אם בישראל, ירושלים תשע"ו. הרב צבי יהודה אומנם לימד נשים בעיקר אמונה (ובייחוד את ספר אורות - ספר יסוד בהבנת מהות עם ישראל ודרך הנהגתו), אך באופן אישי הוא הדריך כמה וכמה נשים ללמוד גמרא, לאחר שראה שנפשו נמשכת לכך - על פי הרבנית רות ולדמן שהייתה מבין תלמידותיו.

כפועל יוצא מבורך מפסיקה זו, מהדרכות נוספות של תלמידי חכמים בשנים הבאות ומההתפתחות הטכנולוגית והשיפור ברמת החיים שפינו לנשים זמן ואנרגיה לא מבוטלים, הוקמו מוסדות חינוך לבנות - תחילה לגילאי היסודי והתיכון, ולאחר מכן גם לימודי המשך מתקדמים במדרשות ובמכללות. נשים כיום לומדות תורה בהיקף נרחב, כולל גמרא הנחשבת ליבה של הלמדנות התורנית, אם כי לא בהכרח באותו אופן שבה היא נלמדת במרבית הישיבות, אלא באופן המותאם להן.⁵¹ בלימוד תורה לנשים יש ברכה רבה, כאשר הוא נובע מתוך כמיהה לעבודת ה' טהורה. נשים מעמיקות את תודעתן התורנית, ובונות בתים מלאים בתורה, אהבת ה' ויראת שמיים.

אולם יחד עם תמורה מבורכת זו, יש לשים לב עדיין להבדל היסודי בין נשים לגברים בעניין זה. גברים מחויבים לקבוע עיתים ללימוד תורה (לצד אחריותם לפרנסה), כי הדבר חיוני עבורם להתעלות המידות וקרבת ה'. עבור נשים לימוד תורה הוא **בחירה**,⁵² ונמצא במקום משני לתפקידן המרכזי. לכן, נשים זוכות להערכה רבה על תמיכתן בלימוד התורה של בעליהן ובניהן (ברכות, יז, ע"א). זו גם הסיבה שלא מצויות כמעט

51. בעניין לימוד גמרא, יש לציין את הרבי מליובאוויטש שתמך בלימוד גמרא לנשים, והתבטא כך במפורש בין השאר בשיחה עם האדמו"ר מבעלז (באתר חב"ד - אור אין סוף) ובשיחותיו לחסידים. ראו לדוגמה - ספר השיחות תש"ן, כרך ב, פרשת אמור: 'צריך ללמדן תורה שבעל פה, לא רק לימוד הלכות פסוקות בלי טעמיהן, אלא גם לימוד טעמי ההלכות ועד לשקלא וטריא שבתורה, שמטבע האדם שחפץ ומתענג יותר בלימוד זה, שעל ידי זה תהיה אצלן התפתחות החושים והכשרונות ברוח תורתנו הקדושה. ומעלה נוספת, שעל ידי זה יש באפשרותן לסייע ולהוסיף בתלמודם של בניהם וגם בתלמודם של בעליהם... על ידי התעניינות והשתתפות בהלימוד עצמו. ויש לומר שהטעם שזכינו להוספה בלימוד התורה דנשים בדורות האחרונים דווקא... כיון שבסוף זמן הגלות מודגשת יותר ההכנה לזמן הגאולה... שבאותן הימים תרבה הדעה והחכמה' (וראו גם באופן מפורט בשיחת אמור, ערב ל"ג בעומר התש"ן, ע"ד חיוב נשי ישראל בחינוך ובלמוד תורה; בתוך: התועדויות תש"ן, כרך ג', עמ' 171-175). גם הגרי"ד סולוביצ'יק תמך בלימוד תורה לנשים כיום, כולל גמרא עם פרושי ראשונים, לחיזוק תודעתן היהודית במציאות הסבוכה - מפני הרב (הגרי"ד סולוביצ'יק), ניו יורק תשס"א, עמ' קסז.

52. ראו בעניין זה גם בשו"ת מהרי"ל החדשות, סי' מה, המבהיר כי האיסור ללמד תורה לנשים איננו חל כאשר הדבר נובע מרצונן ומבחירתן בשאיפה לטוב: 'דווקא המלמד לבתו [אסור], אבל היא שלמדה בעצמה יש לה שכר כאינה מצווה ועושה שהיא מכוונת לטוב'.

נשים המגיעות לרמת למדנות גבוהה עד כדי פסיקת הלכה לציבור, שהרי גידול ילדים וטיפוח הבית שואבים משאבים פיזיים ונפשיים רבים, גם כיום למרות המכשור והעלייה ברמת החיים.

בהקשר לתפקידי רבנות לנשים וגברים כאחד - חשוב לציין כי חיוב לימוד תורה (לגברים), הוא חיוב העומד בפני עצמו - 'תורה לשמה'. הוא לא נועד להשגת הישג כמותי וחיצוני כלשהו, גם לא בדמות 'רבנות'. לכן בישיבות לא מטפחים לימוד לרבנות - להיפך, כאשר בחור צעיר שרק התחיל את לימודיו בישיבה במקום למדנות מתחיל בלימודים רשמיים של 'סמיכה לרבנות', הדבר נחשב פחיתות. אדם אמור ללמוד תורה מתוך אהבה, מתוך קרבת ה', ועם הזמן, אם לימודו עולה יפה בידו, הוא מתבקש באופן טבעי על ידי הציבור לשמש ברבנות - אין אדם בוחר להיות רב, הוא נבחר לכך.

כך גם לגבי נשים - על המוטיבציה המרכזית לבחירה בלימוד תורה להיות מיוסדת על אהבת תורה, על רצון לדעת כיצד להקפיד על קיום הלכות, שיפור המידות והעמקת האמונה. נשים המתקדמות בלימודן עד כדי ידיעת ההלכה ברמה גבוהה נקראות נשים 'חכמות', ויכולות להדריך את חברותיהן, ולדעת חלק מהפוסקים יכולות לפסוק הלכה גם לגברים (ראו הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג, תחוקה לישראל על פי התורה, כרך א, עמ' 109). הן מוזמנות ואף רצוי שתיקחנה על עצמן תפקידים אחרים הנחשבים 'רבניים' כמו העברת שיעורים לנשים, ייעוץ תורני ואישי לנשים ועוד - וזאת כדרך חיים בשאיפה זכה לרומם את הכלל איתן, ולא כשאיפה קרייריסטית במרדף אחרי השררה שברבנות.

לגבי תפקידים רבניים המאופיינים בדומיננטיות בבית הכנסת - כבר הבהרנו כי בית הכנסת הוא מקום שבו יש להקפיד ביתר שאת על הפרדה בין המינים, ולכן במרבית המקומות נשים אינן נושאות דברי תורה בפני הקהל בבית כנסת בסמוך לזמני התפילה. לגבי תפקידים ציבוריים

נוספים הכלולים בתפקיד 'הרב', נדון מייד בהמשך, בהקשר הכולל יותר של מקומנו כנשים בתפקידים ציבוריים.

ניתן לסכם ולומר, כי מוסדות המעניקים לנשים אפשרות ללמוד תורה ברמה גבוהה הינם רצויים ומבורכים, ובלבד שהם משמרים את האיזונים שנזכרו כאן: מקדישים את הלימוד ראשית כול ליסודות החינויים לקיום התורה והמצוות ועבודת ה' לנשים - לימודי הלכה, אמונה ומידות; מאפשרים לנשים לימוד תחומי דעת תורניים על פי בחירתן ונטייתן האישית ולא דווקא לימודים העומדים במוקד הלימוד הגברי - כמו משנה וגמרא; מעודדים נשים לאזן בין לימוד והתקדמות רוחנית שאינה פוסקת לבין ערך הקמת המשפחה והשקעה בה; משמרים את סדרי העדיפויות בלימוד התורה בין נשים לגברים - בין מי שמחויב ללימוד, לבין מי שפטורה ממנו; ואינם רואים בלימוד התורה מקפצה לפיתוח 'קריירה' ולכהונה בתפקידים רבניים באופן שאינו עולה בקנה אחד עם יסודות הצניעות.⁵³

מצוות ייחודיות לנשים

אנו פטורות אמנם מחלק מהמצוות, אך לעומת זאת ישנן מצוות המיוחדות לנו - הפרשת חלה, נידה והדלקת הנר (שבת לא ע"ב). נקל להבחין כי מצוות אלה מכוונות לתפקידה של האישה כמרכז ביתה על ידי הפרשת חלה לכוהן מקשרת האישה את המזון הנאכל בביתה לקדושתם הסגולית של הכוהנים. בשמירת הלכות נידה, מטהרת ומייחדת האישה את יחסי האישות בינה לבין בעלה ומשכינה שכינה

53. וכאן יודגש כי גם עידוד נשים לתפקידים ציבוריים כלליים, לא דווקא תורניים, ומימוש מקצועי בעבודות שונות, ראוי לו שינבע ממקום של מימוש מהותי, שליחות וערך, ולא מרדיפה אחרי 'קריירה' במובן החיצוני המצליחני בניסיון לחקות את מדדי ההצלחה הנחשבים בעיני התרבות המערבית.

ביניהם, ובהדלקת הנר, מכניסה האישה את אור שבעת הימים המאיר את ששת ימי המעשה לתוככי ביתה עם כניסת השבת ומוסיפה בו שמחה ושלוש בית.⁵⁴ לצד זאת נשים רבות עסוקות באופן נרחב בפעולות חסד ומבטאות את כישורי הנתינה הייחודיים להן - עזרה לילודות, לחולים ולכל חלש ונדכא בקהילה - "כִּפְּהָ פְּרָשָׁה לְעֵנִי; וַיְדִיחַ שְׁלַחָה לְאַבְיֹן" (משלי, לא, כ).

דרכים חדשות

לקראת סיום פרק זה, העוסק בעולמן הרוחני של נשים ובשינויים שחלו בו, חשוב לשים לב בהקשר לכך שלא להיגרר לתגובות נגד קיצוניות. הקב"ה בוודאי שמח עימנו בכך שהמציאות הטכנולוגית מאפשרת לנו הנשים כיום ללמוד יותר תורה ולקבל על עצמנו יותר מצוות, גם אם בגדר 'לא מצוות ועושות'. אפשר להבין את החשש של נשים להיגרר אחרי תפיסה פמיניסטית מערערת, אבל חבל אם משום כך נמנע את עצמנו מדרכים יקרות בעבודת ה' שנפתחו לנו בתקופה זו.

ישנן נשים שנרתעות לדוגמה מלזמן כאשר הן מסיימות סעודה עם חברותיהן (ללא נוכחות גברים), למרות ההלכה המעודדת זאת (שו"ע, או"ח, סימן קצט, ו; בן איש חי, קרח, אות יג, עפ"י ערכין, ג, ע"א ותוספות ברכות מ"ה ע"ב ד"ה 'שאני התם'). נשים נמנעות מלימוד תורה בהיקף ובעומק, ובחרות לעיתים להישאר ברמת ידע בסיסית, למרות יכולותיהן האינטלקטואליות הגבוהות, וזאת ולו בשל החשש להיתפס 'פמיניסטיות'. כך גם לגבי תפילה - נשים רבות מסתפקות בתפילה מינימלית או מדלגות על תפילה, גם בשנים שהן כבר לא עסוקות באופן אינטנסיבי בטיפול בילדים רכים.

54. ראו על כך: הראי"ה קוק, עין איה, על מסכת שבת, לא, ע"ב.

חבל שנבזבז לריק את הזמן היקר שהתפנה לנו, ובאופן פרדוקסלי בשל החשש מפני השפעות מזיקות כאלה ואחרות, נפנה את זמננו לעיסוק בהבלי העולם הזה במקום לפתח את עולמנו הרוחני. מי שהולכת על פי הדרכת תלמידי חכמים, בוודאי תלך מחיל אל חיל בדרכים החדשות שנפתחו לנו ותתמלא באהבת וביראת ה'.

מקום האישה במרחב הציבורי

שילוב בתעסוקה

התקופה המודרנית הביאה איתה אפשרויות מגוונות להתפתחות לימודית מקצועית ולתעסוקת נשים. הדבר התאפשר בראש ובראשונה על רקע מהפכת המיכון ששחררה את האישה מעבודות הבית שבעבר דרשו זמן רב (כגון כביסה, הכנת האוכל). נוסף על כך, מהפכת המיכון הפכה את רוב מקצועות התעסוקה מפיזיים למשרדיים, ובכך צמצמה את יתרונם הפיזי של הגברים על נשים. המהפכה הפמיניסטית אף פתחה בפני נשים את שערי ההשכלה המקצועית, ואפשרה להן לרכוש מקצועות שיביאו לידי ביטוי את היכולות שלהן.

התורה אינה מתנגדת לכך באופן עקרוני, ומאז ומתמיד היו נשים שעבדו והתפרנסו, ותרמו משלהן לכלכלת המשפחה. כך אנו מוצאים כבר בדברי שלמה המלך בתיאור 'אשת חיל' - "הִי־תָהּ כְּאֲנִיּוֹת סוֹחֵר; מְמַרְחֶקֶת תְּבִיא לַחֲמָה. וַתִּקֶּם בְּעוֹד לַיְלָה, וַתִּתֵּן טָרֶף לְבֵיתָהּ וְחֶק לְנִעְרֹתֶיהָ. זָמְמָה שְׂדֵה וַתִּקְחֶהּ; מִפְּרִי כִפְיָהּ נִטְעָה כֶּרֶם" (משלי, לא). נשים הינן בעלות כישרונות ויכולות במגוון תחומים, והן בוודאי יכולות לתרום משלהן למעגלים רחבים.

עם זאת, ייעוד ותפקיד מרכזי שלנו הוא, כאמור, העמדת משפחה, וגם כיום תפקיד זה כרוך בהרבה מאוד משאבים - פיזיים ונפשיים. לכן, בבחירת סדר דרגות העדיפות - במקום הראשון תעמוד המשפחה (שחשיבותה להמשכיות העם היהודי ומימוש תפקידו הוסברה לעיל).

ראוי להדגיש בהקשר לכך, כי למרות מהפכת המיכון שהקלה מאוד על האחזקה הפיזית של הבית (בישול, כביסה, שטיפת כלים וכו'), היום, אף יותר מבעבר, נחוצה מאוד ההשקעה הנפשית-רגשית של ההורים בבני הבית, ובייחוד נחוצה תשומת הלב של האם, המותאמת בטבעה להעניק לילדיה חום ורוך אימהי-רגשי (גם הפן הרגשי-גברי-אבהי נחוץ מאוד, כמי שנותן חוסן וביטחון לבני הבית, אך הדמות הדומיננטית יותר בהקשר הרגשי במשפחה היא בדרך כלל האם). בעולם מנוכר של מסכים ורשתות חברתיות, הפניות הרגשיות בבית חשובה ונחוצה מאין כמוה.

ישנם מקרים פרטניים יוצאי דופן - כמו נשים שנסיבות חייהן הביאו אותן להקים בתים מאוחר יותר או כלל לא, או להביא לעולם מעט ילדים או כלל לא, ואזי הן פנויות יותר להקדיש את זמנן ללימודים, לעשייה ולהתפתחות מקצועית-ציבורית (ורבות מהן מצהירות כי היו מוותרות על כל זה בעבור הזכות ללדת, לחבוק ולגדל ולו ילד אחד).⁵⁵ ישנן גם נשים המסוגלות להשקיע בו-זמנית בהתפתחות מקצועית ובמשפחה לתפארת, בלי שהאחד יבוא על חשבון האחר. אך נשים רבות אינן מסוגלות לכך, וניסיון לשלב בין השניים מביא לתסכול, עומס וקושי רב. לכן ההמלצה לנו הנשים ככלל היא שנלמד ונרכוש מקצוע כלבבנו, אך בשנות הילודה וגידול הילדים נקדיש את עיקר כוחנו וזמננו למשפחה, עם אפשרות לעבודה במינון נמוך יחסית במקצוע שבחרנו בו. לאחר מכן, כאשר הילדים יגדלו, ויתפנו לנו משאבי זמן ונפש, נוכל לשנות את המינונים ולהקצות משאבים גם להתפתחות מקצועית משמעותית יותר.⁵⁶ (כמובן לכל כלל יש גם יוצאות מן הכלל, וניתן לשקול את

55. ראו לדוגמה בספרה של חיותה דויטש על נחמה ליבוביץ, מגדולות הלמדניות בדורות האחרונים: "ברגעים נדירים, מול בודדים ממקורביה, הודתה נחמה: 'את הכול הייתי נותנת תמורת ילד', והתכוונה בכך לכל הישגיה הלימודיים, ספריה וגיליונותיה" - נחמה, ישראל תשס"ח, עמ' 169.

56. ראו על כך בהרחבה במאמריו של הרב יעקב אריאל, בין השאר - 'מעמד האשה ביהדות', באתר מכון התורה והארץ.

המינונים הספציפיים הנכונים לכל אחת בהדרכת רבנים המכירים את הדמויות הפועלות מקרוב - ראו על כך בהרחבה בהמשך בפרק העוסק בנשים בתפקידים ציבוריים).

יש לציין שרבות מהנשים, בייחוד בשלב שבו הילדים קטנים, אינן רוצות להפסיד את תקופת האינטנסיבית שלהן. הן חשות צער כשהן נאלצות לעבוד שעות רבות מחוץ לבית, ומעדיפות למצוא עבודה שבה יוכלו להיות יותר עם ילדיהן, אף אם הדבר כרוך בירידה משמעותית בשכר. לא פעם נשים מבוגרות חשות לאחר שילדיהן גדלו, כי הן החמיצו את התקופה היפה הזו, של גידול הילדים, בגלל שהשקיעו שעות רבות בעבודה.⁵⁷ אנו רואים מכאן, כי הכוונת התורה מותאמת לרצונות העמוקים שלנו כנשים וכאימהות.

לצערנו, המערכת הכלכלית כיום ככלל אינה מעודדת השקעה של נשים במשפחה, ובמשפחות רבות נשים, צעירות כמבוגרות, נאלצות לצאת לעבוד שעות ארוכות בעבודה תובענית והן נקרעות בין רצונן להשקיע בבית, לבין הצורך הכלכלי. מצב זה גם גורם, בעיקר בקרב החברה הלא דתית, לעיכוב ניכר בגיל הילודה. נשים רבות עוברות את תקופת הפוריות המיטבית (תחילת-אמצע שנות השלושים), נאלצות להסתייע בהתערבות רפואית מסיבית כדי לזכות לחבוק ילד, ועבור חלקן ההחלטה לדחות את שלב הילודה מתבררת כהחלטה טרגית אשר מותירה אותן עריריות.⁵⁸

57. ד' מור וע' שגיא, 'שילוב משפחה ועבודה וחשיבותו לשביעות רצון של נשים עובדות בישראל', סוגיות חברתיות בישראל, 2 (2006), עמ' 45-72.

58. וכאן גם כן ניתן למצוא עיוות שנוצר בגין האופנה הפמיניסטית הרדיקלית - נשים בולטות ומעצבות דעת קהל מדרבנות נשים לפתח קריירה ולדחות את גיל הנישואין והילודה, וכאשר הן עוברות את הגיל ומשתוקקות לילד, הן נאבקות בשמן שהמדינה תשקיע תקציבים משלה בטיפולים יקרים, אשר פעמים רבות מחוללים נזקים פיזיים ונפשיים לנשים. את התשוקה להולדת ילדים ניתן אולי לטשטש לזמן מה, אך לא ניתן להדחיק אותה עד אין קץ, והחברה כולה משלמת את מחיר ההדחקה הזו שנעשית בשם 'זכות האישה על גופה' והשוויון המדומה. ראו בהקשר לחוסר המודעות והנזקים הנגרמים לנשים כתוצאה מהתמהמהות בילודה בספרה

במדינה יהודית, אשר מציבה את ערכי המשפחה במרכז, נכון היה לעודד נשים צעירות בשנות הפוריות לעבוד בעבודות פחות תובעניות ולתת להן תמריצים ועידוד לצורך כך, בדמות הפרשה מוגדלת לפנסיה בשלב שבו הן תחזורנה לעבודה, אפשרות לדחות את גיל הפרישה, וכדומה. נוסף על כך, יש לתת העדפה מתקנת לנשים מוכשרות לאחר שנות גידול הילדים, כדי לאפשר לחברה ליהנות מהכישורים שלהן.⁵⁹ במצב הנוכחי, נשים רבות למעשה עובדות בשלוש משרות לפחות בו-זמנית: הן עובדות במשרה מלאה מחוץ לבית - לעיתים בתפקידים קשים ומייגעים, עובדות במשרה מלאה בתוך הבית כאימהות וכבנות זוג, ועובדות במשרה נוספת כדי למצוא פתרונות שיאפשרו להן לשלב בין שתי משרות תובעניות אלה. לא פלא שנשים רבות מתלוננות על עייפות, דיכאון וחולשה ומתקשות לתפקד היטב בכל הזירות. מי שנפגע מכך הן קודם כול הנשים עצמן הקרועות רגשית ופיזית בין המטלות השונות, וכמובן המשפחה - בן הזוג והילדים, ומתוך כך החברה כולה.

אומנם נכון הוא כי ניתן גם להפחית את העומס על ידי חלוקת תפקידים בתוך הבית, כך שאף הגבר ייקח על עצמו חלק מהמטלות, אולם גם כאשר ישנה חלוקה כזו, עדיין ישנה אחריות מיוחדת על האם, ראשית בהיריון ובהנקה, ואף בשנים שלאחר מכן. בהמשך נדון ביתר הרחבה בחלוקת התפקידים הרצויה בין נשים לגברים במשפחה בעידן של שותפות בעול הפרנסה.

בכל אופן, מי שיש בכוחה ובכוח בעלה ומשפחתה לנסות להיחלץ ממעגל הקושי הזה ולהפחית מעליה את העומס - אם בהפחתת שעות עבודה

המצמרר של שרית מגן, ילד משלך, הוצאת כנרת זמורה דביר, תשע"ז.

59. כאן נכון להבהיר כי הפמיניזם הקיצוני דוחף בעוצמה 'העדפה מתקנת' לנשים, ללא שימת לב לכישרונות וליכולות הנשיות הספציפיות, וכך נותן במה לבינוניות המזיקה להתפתחות החברה. אל מול זה יש להציב דגם 'העדפה מתקנת' אחר, אשר יעודד נשים להשקיע במשפחה מתוך ידיעה שאח"כ יקלו עליהן להדביק את הפער מול הגברים וכדי לאפשר לחברה ליהנות מהכישורונות של נשים שהשקיעו במשפחה.

ואם בתשלום לסיוע בעבודות הבית, אפילו אם הדבר יהיה כרוך בירידה במה שמכונה 'רמת החיים' (שלעיתים משמעה אולי חופשות זולות יותר, הפחתה בבילויים מחוץ לבית, פחות חוגים, מגורים באזור פחות מרכזי וכדו') תבורך, ותזכה בתמורה ב'איכות חיים' - חיים של משמעות, קשר משפחתי עמוק, שמחת הלב עם ילדיה ובעלה לאורך ימים ושנים ותרומה שלא תסולא מפז לשרשרת היהודית לדורותיה.

חשוב לדעת שלעיתים גם אישה שבוחרת להישאר בבית עם ילדיה, עשויה לחוות תסכול ואף דיכאון, מכיוון שיש בה כישרונות, יכולות ואיכויות, שלא כולם באים לידי ביטוי בשהות בבית. גם האווירה השלטת מסביב, המשדרת הערכה לנשים 'מצליחניות' בתחום התעסוקה, אינה עוזרת לנו לחוש סיפוק מבחירה מעין זו ואף להיפך. לכן כדאי לזכור שגם אם בחירה זו נובעת מרצון כן ללכת בדרך ה', לא תמיד היא תוביל אוטומטית לאושר וסיפוק. לעיתים אנו מקיימות את המצוות והדרכות חכמים מכוח הצו והאמונה, ורק לאחר זמן, אם אנו מצרפות לזה לימוד מעמיק והבנה, התבוננות פנימה ונטרול קולות רקע מיותרים, הדברים הופכים להיות משמחים ומתקבלים על ליבנו. בכך לא שונה בחירה זו מכל בחירה תורנית-ערכית אחרת שאנו נוקטות במהלך חיינו. עם זאת, מכיוון שאין בעניין זה הדרכות חותכות בתורה ובדברי חכמים, רק כיוון דרך כללי - אם אישה חשה מתוסכלת וחנוקה בביתה, כדאי שתשקול שינוי המינונים ביחס בין בית לעבודה, תוך שימת לב לצרכים שלה ושל שאר בני הבית.

היבט נוסף שחשוב לציין בהקשר זה - יציאת נשים לעבודה יצרה מרחבים מקצועיים שבהם נשים וגברים עובדים בסמיכות לאורך זמן. מציאות זו עלולה להזמין קרבה יתרה שאינה מתאימה להדרכת התורה המקדשת את הזוגיות בין איש לאישה ומרחיקה כל קשר מיני, נפשי וחברתי בין איש ואישה שאינם נשואים זה לזו. לא סוד הוא שמערכות

עבודה מזמנות חדשים לבקרים גלישות למקומות לא ראויים בין נשים לגברים העובדים בצמוד. בניסיון לבלום לפחות את המקרים הנובעים מניצול והפעלת סמכות, אף נחקק חוק מיוחד שנועד להגן על מוטורדים ונפגעים (בדרך כלל נפגעות ומוטרדות). לכן, שילוב נשים בשוק העבודה, שאחת מתוצאותיו הינה נוכחות צמודה של נשים וגברים יחדיו במקומות העבודה, מצריך מכולנו יתר זהירות, מודעות, מוסריות ומהוגנות, לצד חיזוק המשפחה מבפנים וחיזוק הקישור שלנו לערכי הנצח. זאת כדי שתמורה זו לא תביא לפגיעה בקדושת המשפחה היהודית.⁶⁰

גיוס נשים לצה"ל

בהקשר להיבט המקצועי והמימוש העצמי, ראוי להתייחס בקצרה גם לשאלת גיוס נשים לצה"ל המעסיקה צעירות דתיות רבות.

התורה מנחה אותנו כי כאשר אין ברירה גם נשים מצוות להשתתף במלחמה: 'אפילו חתן מחדרו וכלה מחופתה' (סוטה, פרק ח, משנה ז). כך היה למשל במלחמת השחרור בגוש עציון - נשים לוחמות דתיות נפלו לצערנו בקרב הקשה מול הלגיון הירדני וההמון הערבי. עם זאת, גם בשעת מלחמה יש להקפיד על גדרי הצניעות, ומכאן שיש להקים יחידות נפרדות לנשים ולגברים. בפועל כיום הדבר בלתי אפשרי ברוב היחידות הלוחמות, מכיוון שיש צורך בגברים שיבצעו את התפקידים הפיזיים, ולכן ישנה הסכמה רבנית גורפת שאסור לנשים לשרת ביחידות לוחמות מעורבות.

60. ראו על כך הרב דוב ברקוביץ, הרב עזריאל אריאל ועו"ס חדווה אריאל, 'צניעות במקומות העבודה', אסיא (תשע"ט), גיליון קיג-קיד (פורסם לראשונה בקובץ 'צהר לנישואין' (בעריכת הרב עזריאל אריאל), קרית גת תשע"ב, עמ' 291-305. ראו בקובץ זה גם את מאמריהם של הרב יגאל אריאל (בעמ' 279-282), והרב אביגדור הנמן (בעמ' 283-290); הרב שמעון בן שעיה, 'יחסים בין המינים בעידן הדיגיטלי - היבטים הלכתיים ופסיכולוגיים', אמונת עתיד, 123 (תשע"ט), עמ' 125-132.

מעבר לכך, הרבנות הראשית ומרבית הרבנים פסקו שאל לבנות לשרת גם ביחידות עורפיות הן בשל אווירת חוסר הצניעות השוררת בצבא, בייחוד על רקע יחסי מפקדים-פקודות, הן בשל אי-התאמתם של רבים מהתפקידים לתכונות ולכוחות גוף ונפש נשיים שחשוב לשמר ולטפח לטובת הקמת משפחות בריאות ושמחות והן בשל המחויבות לשירות לאורך זמן, בגילאים שבהם רצוי לנשים להתמקד ברכישת מקצוע ובהקמת משפחה. לכך יש לצרף את ההבנה שחוסנו של צה"ל מותנה בשמירת הקדושה - 'והיה מחניך קדוש' (דברים כג, טו).⁶¹ גם מי שיכולה לבחור בתפקיד שאינו כרוך במרבית הבעיות שצוינו, ראוי שתימנע מכך כדי לא לפתוח פתחלאחרות, שעלולות ללכת בעקבותיה למקומות בעייתיים.

הרצון להיות שותפה לערך הגדול של הגנת האומה מפני אויביה מובן ומוערך, אך ההליכה בדרך שהתוו לנו חכמים על פי התורה, שמירה על צניעותנו, על שלמות גופנו ונפשנו והקמת משפחות לתפארת, תורמות באופן מהותי לטווח ארוך ולדורות יותר לאין ערוך מכל תפקיד שנוכל לבצע בצבא, גם הבכיר והאטרקטיבי ביותר. לשמחתנו, עמותות השירות הלאומי מציעות מגוון רחב מאוד של תפקידים, המאפשר לכל בת למצוא תפקיד המתאים לנטיית ליבה, בלי שתהיה מחויבת למסגרת נוקשה שתמנע ממנה לעזוב אותה במקרה של היתקלות במציאות בלתי אפשרית. מובן שגם בתהליך בחירת מקום שירות לאומי יש לשים לב לבעיות הקיימות אף במערכת זו, ולבחון היטב לאן כדאי ללכת מבחינת אופי התפקיד, סביבת השירות והמעטפת שבת השירות מקבלת בעת שירותה.

גם בהיבט הזה ישנה התנגשות חריפה בין היהדות לבין הפמיניזם במתכונתו הנוכחית. הפמיניזם כיום מתכחש כאמור לקיומם של הבדלים

61. להרחבה ראו הרב יגאל לוינשטיין, אג'נדה צבאית, תשע"ח (באתר בואי הרוח).

מהותיים בין נשים לגברים, בין השאר באמצעות מטבע לשון המבחין בין מין למגדר - בין ההיבט הפיזיולוגי לזהות הנפשית. לצערנו ישנם גורמים בצה"ל ומחוצה לו שעובדים במרץ כדי לעודד נשים להתגייס לצה"ל בכל התפקידים, בכללם גם תפקידי חי"ר קשים אשר כלל אינם מותאמים ליכולות הפיזיות של נשים. לא זו בלבד שיש בכך כדי לפגוע הן בנשים עצמן והן בחיילים המשרתים עימן, הדבר מחבל בעוצמתו ובתפקידו המוגדר של צה"ל להיות צבא לוחם מקצועי ואיכותי ומסכן את עצם קיומנו כאן.⁶² ארגונים פמיניסטיים דתיים גם הם מעודדים לצערנו מגמה זו, בסתירה לעמדתם של מרבית רבני ישראל.

שפה מגדרית

טענה רווחת כיום על ידי הפמיניזם הרדיקלי היא כי השפה העברית - לשון הקודש, היא שוביניסטית, בשל סגנונה המבחין בין גברים לנשים והשימוש בלשון סתמית בזכר ולא בנקבה. הטענה היא כי שפה מעצבת תודעה, תרבות ויחסי כוח במרחב הפרטי והציבורי של החברה, ולכן שפה שנותנת יתרון ודומיננטיות למרכיב הזכרי, דוחקת את הנשים הצידה, ומונעת מהן מרכזיות במישורי הקיום החברתי. על בסיס זה עוצבה כיום שפה א-מגדרית, אם כאותיות שניתנות להיקרא באופן כפול (ת-ם, ו-י), ואם באמצעות נקודה המאפיינת לשון רבים (לדוגמה - ברוכים.ות הבאים.ות) דפוסים אלה אינם תקינים, וחורגים מכללי השפה המוגדרים. הם משקפים, מעבר לשאיפה לנטרל את השפה מאפיונה ה'גברי' לשיטתם, גם לגיטימציה לזהות מינית ומגדרית א-בינארית - עם אפשרויות רבות לבחירה בין זכר לנקבה, איש או אישה.

62. בעניין התהליך ההרסני שמחולל שילוב נשים בתפקידי לחימה בצה"ל ראו רז שגיא, נלחמות בצה"ל, תל אביב תשע"ד.

כאמור, אנו שוללות מכול וכול את התפיסה המתבוננת על מערכות היחסים בין נשים לגברים מנקודת מבט של מאבקי כוח. תפיסה כזו מנוגדת לתפיסה היהודית, אשר מאז ומתמיד ראתה את האיש והאישה כשותפים נאמנים למשימה, כל אחד ואחת מהם באפיוניו הייחודיים. איננו מקבלות כמובן גם את התפיסה הנוספת המשוקעת בשפה הא-מגדרית השוללת מהותנות גברית ונשית וגורסת כי הכול תלוי בהבניה חברתית, ואדם יכול לבחור לו את מינו ומגדרו כרצונו. זו גישה הרסנית ביותר החותרת תחת הקיום האנושי והמשכיותו, כפי שיפורט בהמשך.

השפה העברית שונה מהשפות האחרות בהיותה שפת הקודש - השפה בה נברא העולם, בה ניתנה התורה, המהווה את הביטוי המדויק ביותר של נשמת האדם. צורתה, סגנונה, דקדוקה והמבנה שלה אינם סתמיים, אלא משקפים תוכן פנימי עמוק של תפיסות וערכים תורניים. אחת התפיסות המהותיות היא, כאמור, ההבחנה החשובה בין זכר לנקבה, השונים זה מזה, ובהתאחדם מייצרים פוריות וצמיחה. לכן השפה העברית פונה באופן אחר לזכר ונקבה באמצעות צורות פועל, תואר ומספור שונות.

ומדוע הלשון הסתמית בשפה העברית הינה בלשון זכר? ראשית, טענה זו אינה מדויקת מאחר שלגבי מספרים לדוגמה, הלשון הסתמית היא דווקא נקבה. נוסף על כך, כמו בשפות אחרות, גם בעברית ישנה לשון 'בלתי מסומנת' הפונה לקהל מעורב, וישנה לשון נפרדת הפונה לגברים לחוד ולנשים לחוד. אם כבר, הגברים מופלים בעניין זה שכן אין להם לשון ייחודית להם, והפנייה אליהם היא בלשון הסתמית הבלתי מסומנת. על כל פנים, היא ההסבר אשר יהיה, בוודאי שאין לתלות באפיון לשוני זה, תלי תילים של תיאוריות בדבר יחס מפלה לנשים, בייחוד שהמסורת היהודית שהשפה העברית נובעת ממנה, כלל לא מצביעה על כיוון זה.⁶³

63. ראו על כך בין השאר - ד"ר מאיר סיידלר, נושכים את השפה (באתר ערוץ 7). הרב צבי יהודה הכהן קוק נהג לציין כי בלשון הקודש דווקא מושגים כלליים מופשטים מבוטאים בלשון נקבה, כדוגמת: חדשות, נפלאות, נשגבות, ישועות, צדקות, זאת בשל רוחניותן וכלליותן של נשים - ראו הרב צבי יהודה הכהן קוק, שיחות הרב צבי יהודה: בנין הבית, בית אל תשע"ג, עמ' 20, 79.

נשים בתפקידי שררה

מנהיגות ציבורית

המהפכה הפמיניסטית הביאה בין השאר לכך שנשים לא רק יוצאות מביתן ומשתלבות בשוק העבודה, אלא מכהנות בתפקידי ניהול ושררה כדוגמת מנכ"ליות של חברות גדולות, שרות וחברות כנסת, שופטות, ושאר תפקידים במקצועות ובדרגים שונים - ואף ניתנת להן עדיפות בהשתלבות בתפקידים אלה, מכוח 'העדפה מתקנת'.

בתורה נאמר: "שׁוֹם תַּעֲשִׂים עֲלֶיךָ מֶלֶךְ... " (דברים יז, טו), ופסק הרמב"ם: "אין מעמידין אישה במלכות, שנאמר: 'עליך מלך' ולא מלכה. וכן כל משימות שבישראל אין ממנים בהם אלא איש" (רמב"ם, הלכות מלכים, פרק א, הלכה ה).

הוראה זו לא נאמרה מצד חוסר הערכה ליכולת נשים לכהן בתפקידים רמים, שהרי מצינו במהלך דברי ימי עם ישראל נשים, אף כי יחידות, שהנהיגו את עם ישראל, כדוגמת דבורה שהובילה את ברק במלחמתם מול סיסרא ושפטה את ישראל. בעלי התוספות (על גיטין פח, ע"ב ד"ה 'ולא לפני הדייטות') אף מסבירים כי ניתן למנות אישה לתפקיד שררה מכוח קבלתה על ידי הציבור - "קיבלו אותה עליהם". על סמך דברי התוספות הללו נשים במהלך הדורות, וביתר שאת בימינו, מכהנות כנבחרות ציבור, כחברות בוועדים, בוועדות ובתפקידים מגוונים אחרים שיש בהם הנהגה והשפעה. מעבר לכך, פוסקי ההלכה כתבו כי במשטר דמוקרטי, בו כהונה ציבורית קצובה בזמן, אין איסור לנשים לכהן בתפקידים ציבוריים.⁶⁴

64. בעניין זה ראו בין השאר מאמרו של הרב ישראל רוזן, 'נשים בתפקידים ציבוריים', תחומין, יט (תשנ"ט), עמ' 17-27.

עם זאת, חשוב לזכור כי נקודת המוצא של התורה היא אמירה ברורה שבסדר העדיפויות בחלוקת התפקידים - נשים קודם כול מוקדשות לביתן הפרטי. אלמלא יהיה מי שיחזיק ויחזק את היחידה הגרעינית הזו, היחידה הלאומית הכוללת לא תוכל להחזיק מעמד, ויצא שכרנו בהפסדנו.

יובהר, כי מנהיגות ככלל, ומנהיגות נשים בפרט, כרוכה בנכונות להקרבה, ואם אינה כזו, היא אינה מוגדרת מנהיגות אמיתית אלא שררה. מכאן שעל נשים הבוחרות בתפקיד ציבורי או במקצוע תובעני, להיות מודעות ביתר שאת להקרבה הכרוכה בכך ולמחירים שעשויים בני הבית לשלם בגין בחירתן בתפקיד תובעני ומחייב מעין זה, ולתת דעתן על פתרונות מיטיבים ככל האפשר. כמובן, אם שני בני הזוג מצליחים לראות עין בעין את בחירת האישה בתפקיד זה כשליחות ייחודית לה, הבית כולו מתגייס לכך וזו הופכת להיות גם שליחות חשובה של הבית, שלא זו בלבד שאינה גורעת ומאמללת, אלא מרוממת את המשפחה כולה.

כפי שראינו קודם לכן, השינויים התרבותיים והטכנולוגיים המאפשרים כיום לנשים רבות יותר להגיע להשפעה ציבורית רחבה יותר, אינם רק פרי התפתחות טבעית מציאותית, אלא משקפים בעומקם תמורה חשובה המאפיינת עת גאולה. מכאן, שנשים שנשאן ליבן אותן, ומסוגלות להשפיע משלהן כלפי חוץ גם במישור הציבורי, מבלי לפגוע במעגל המשפחתי הפרטי, תבורכנה. עם ישראל מחכה לנשים כאלה שיראתן קודמת לחוכמתן ולהצלחתן החיצונית, ומהוות דגם של עשייה בענווה ובצניעות, מתוך תורה וקרבת ה'.

ישאלו אותנו בוודאי - איך אתן מצפות שיצמחו נשים כאלה, אם אתן 'מסלילות' אותן לתוך ביתן פנימה? על כך נשיב כי דווקא סידור נכון, מושכל ומודע של הערכים על פי התורה מתוך שאיפה 'לתקן עולם במלכות ש-ד', בכל זירה שהיא, אם בבית פנימה, ואם בזירות נוספות,

בצירוף לתמורות שנושאת איתה עת גאולה - מביאות ועוד יביאו ב"ה להצמחת נשים עוצמתיות התורמות לעמן. נשים מנהיגות מכוח מידות היושר והחסד האלהיים שבתוכן, ולא מתוך מרדף אחרי כבוד ומעמד.

אבל חשוב לזכור שהנהגת הנשים שאנו מייחלים לה, אל לה לחקות את אופן הנהגה הציבורית הגברית וללכת אחר מדדי התנהלות והצלחה זהים. גם לתפקידינו הציבוריים עלינו להביא את הייחוד שלנו כנשים, כי בכך נמקסם את התרומה הייחודית לנו. הנהגה נשית תאופיין מן הסתם ביתר שימת לב לפן האנושי-רגשי, בשימת לב לפרטים ולא רק לתמונה הרחבה, ובוודאי באפיונים נוספים, שעוד ילכו ויתגלו ככל שנטה להם אוזן בהקשבה מרוכזת ועדינה.

ניתן להתבונן בשתי דוגמאות בולטות לאופן כזה של הנהגה שהתפתחו בעשרות השנים האחרונות:

ה'שלוחות' החב"דניקות - הרבי מנחם מנדל מליובאוויטש ייחס חשיבות רבה לפעילות נשות חב"ד כשליחות המפיצות את התורה ליהודים בכל רחבי העולם. הוא גם סבר שעליהן לרכוש ידע תורני ברמה הגבוהה ביותר, כדי לממש את תפקידן החשוב.⁶⁵ ואכן, רבות מנשות חב"ד הינן נשים מרשימות, פעילות מאוד ושותפות מלאות לבעליהן בהחזקת בתי חב"ד בכל מקום ואתר. כל זאת לצד סדרי עדיפויות ברורים מאוד ובראשם - הבית, גידול הילדים, טיפוח המשפחה ועידוד הבעל והילדים לעסוק בתורה.

המתיישבות ביהודה, שומרון וחבל עזה - מפעל ההתיישבות ביהודה ושומרון יצא לדרך בברכתו ובעידודו של הרב צבי יהודה הכהן קוק. מביין

65. ראו בעניין זה הרב זושא וואלף, אל נשי ובנות ישראל: האשה, האם והבת היהודייה, בראייתו של הרבי מליובאוויטש. כפר חב"ד: קה"ת, תשס"א, וכן הרב יצחק קראוס, 'דור הגאולה - תפקידן של נשים במשנתו של הרב מנחם מנדל שניאורסון, הרבי מליובאוויטש', בתוך אישה, חוה, אדם (בעריכת אביבה שרבט) - המאמר מדגיש את חשיבות הנשים כ'שלוחות' אך רק לצד וכתפקיד משני להיותן מוקד הבית.

מובילי המפעל, בולטות נשים חלוצות כדוגמת הרבנית מרים לווינגר ע"ה והרבנית רות ולדמן תבדל"א, וכן דניאלה וייס תבדל"א, האישה הראשונה בארץ שעמדה בראש רשות מקומית (קדומים), ונשים רבות נוספות (שתזכנה ב"ה לאריכות ימים ושנים בבריאות ובטוב). נשים חזקות ומנהיגות אלה מאופיינות גם הן בשמירה על מינונים ברורים - הבית, המשפחה, הילדים, לימוד התורה - מעל הכול, וזאת לצד פעילות ציבורית אידיאליסטית ענפה.⁶⁶

יחד עימן ישנן נשים רבות נוספות שהן מנהיגות ומשפיעות בקנה מידה מקומי או ארצי כמו ראשות אולפנות, ראשות מדרשות, מדעניות מובילות ועוד.

אין זה אומר שאלה הדגמים הבלעדיים ההכרחיים והמתאימים לכל אישה, שהם חפים מהתלבטויות, קשיים ובדיקה חוזרת ונשנית של המינונים הנכונים בזמנים המשתנים של חיי האישה והמשפחה. אולם נראה כי יש בהם כדי להצביע על כיוון לאופן שבו נשים יכולות להשפיע על מעגלים רחבים ביותר עד כדי תרומה מכרעת למהלך השתלשלות ההיסטוריה היהודית, גם מבלי לוותר על סדרי עדיפויות נכונים על פי הדרכת התורה.

מנהיגות רבנית

וכאן נחזור לשאלה שעלתה כבר קודם לכן והמתונה עד לכאן - מדוע נשים יכולות כיום לכהן כמעט בכל תפקיד אפשרי, אך נמנע מהן להיות רבניות קהילה, ראשות ישיבה ודייניות?

66. על כך ראו בהרחבה בין השאר במחקרה של ד"ר עתיה זר, מאחורי הקלעים ולפניהם: מעורבות נשים בהקמת היישובים ביהודה ושומרון, 1968-1981 והשפעתן על עיצובה של חברת המתנחלים המתהווה, מחקר לתואר שלישי, אוניברסיטת אריאל, אייר תשפ"א.

שאלה זו מחודשת ולא נדונה בספרות הפוסקים עד כה, שכן תנאי החיים בפועל בעבר הביאו לכך שכמעט ולא היו נשים תלמידות חכמים גדולות. גם כיום, עם כל תוכניות הלימוד הקיימות, נדיר למצוא נשים למדניות שבחורות ויכולות להקדיש עשרות שנים ללימוד תורה אינטנסיבי. כמו כן, אין לצפות שאישה תשמש כרבנית בדרך המקובלת כיום - תשב ב'מזרח' של עזרת גברים (ק"ו עם הפנים לקהל), תדרוש באמצע התפילה וכדו'.

בכל זאת, כפי שנאמר קודם, חלק ניכר מהתפקידים הרבניים זמינים למעשה גם לנשים - אישה שראויה לכך יכולה ללמוד וללמד תורה, בוודאי לנשים. נשים שלמדו הלכה באופן רחב ויסודי יכולות ללמד ולהורות הלכה (ראו לדוגמה אשתו של הסמ"ע שפסקה הלכה בהלכות הדלקת נרות בערב יום טוב⁶⁷ וכן כיום הוראת הלכה לנשים על ידי נשים בענייני טהרה). הדבר היחיד שנמנע בשו"ע במפורש מנשים באופן פורמאלי הוא היכולת לכהן כדיינות, אך חלק מהפוסקים קבעו כי גם זה אפשרי בהסכמה.

לכן, יש להניח שנושא זה של מינוי נשים להנהגה רבנית לגווניה עוד יידון בשנים הבאות, בשים לב לשאלות של צניעות, ולסדרי העדיפויות שצוינו לעיל בדבר המינונים הנכונים להשקעה בבית ומחוצה לו, הנכונים לגבי נשים בכל תפקיד ציבורי.

אולם כאן יש לחדד שוב שרבנות אינה 'תפקיד' במובן הכוחני-שתלטני-פריבילגי, אלא אמורה עקרונית להיות שליחות ערכית-רוחנית, גם אם לצערנו ולבושתנו בפועל לא תמיד הדבר אכן ממומש באופן הזה - 'כמדומין אתם ששררה אני נותן לכם? עבדות אני נותן לכם' (מסכת הוריות, דף י, ע"א-ע"ב). סמכות החכמים וקבלתם על ידי הציבור אינם נובע מתפקידם וממעמדם, אלא מכך שלמדו תורה הרבה ובנו בעמל רב

67. ר' יוסף יוזפא כ"ץ בנו של הסמ"ע, בהקדמה לספרו של הסמ"ע 'דרישה ופרישה', חלק יורה דעה. היו שתמכו בפסיקתה והיו שהתנגדו לה.

אישיות המהווה מופת ודוגמה לאחרים. הציבור חש ומעריך תלמיד חכם אשר אינו מבקש את טובת עצמו בלבד וניצול מעמדו להאדרת שמו ולצבירת יתרונות לו ולמקורביו, אלא להיפך - מוכן לשלם מחירים עבור נאמנות לתורה ולדבר ה' בענווה.

באותה מידה, ישנן גם נשים צדיקות, למדניות, ענוות ומסורות לציבור, אשר מאהיבות שם שמיים על קהלים רבים, זוכות להערכה רבה. הן אינן נמדדות על פי השאלה איזה 'תפקיד' הן ממלאות, ולאיזה 'מעמד' זכו. מטרתן לעבוד את ה' ולקרב לעבודתו יחד עימן נשים נוספות.

בהקשר לכך יש גם לציין כי מאז ומתמיד חלק מנשות הרבנים נכנסו לתפקיד 'הרבנית' ושימשו כדמויות מופת שהדריכו תורנית-רוחנית והיוו אוזן קשבת לבנות קהילתן. חלק מנשות הרבנים הינן פעילות ויוזמתיות והמנהיגות שלהן בקהילתן משמעותית לא פחות משל בעליהן. לפעמים מאחורי הקלעים במנהיגות שקטה ונסתרת, ולפעמים גם במנהיגות גלויה - לא רק כלפי נשות הקהילה אלא גם כלפי הגברים.⁶⁸ היום, עם התמורות המבורכות בעולם הלימוד הנשי, גם נשים שאינן נשואות לרבנים צומחות וגדלות להיות תלמידות חכמים בפני עצמן. ראוי למגף תהליך זה ליתר קרבה בין נשות הקהילה, או לחלופין בנות המדרשה, לדמות נשית תורנית ברמה גבוהה הזמינה להן בתחומים האפשריים - הוראת שיעורים, ייעוץ הלכתי, ייעוץ רוחני, ליווי אישי ועוד.

68. לדוגמה, הרבנית צפיה גורן, אשת הרב הראשי לישראל הרב שלמה גורן, שימשה כנשיאת תנועת אמונה, והייתה מוערכת ומובילה בציבורים רבים; הרבנית שרה הרצוג, גם היא מנהיגה קהילתית שפעלה רבות למען נשים, ייסדה את בית החולים 'עזרת נשים', ושימשה גם כן כנשיאת תנועת אמונה ועוד.

חלוקת התפקידים בבית - נכון להיום

משהגענו לכאן, וחזינו בתמורה שהתחוללה בהשתתפות נשים בפעילויות מגוונות, הן בחול והן בקודש, ובהשתתפותן בחלוקת נטל הנשיאה בעול הפרנסה, יש לבחון האם וכיצד תמורה זו משפיעה על חלוקת התפקידים המסורתית בתוך הבית.

בפתח נושא זה חשוב להדגיש עקרון יסוד - המשפחה אינה 'חברה' כלכלית אינטרסנטית, היא גוף אורגני אחד, שבו כל אחד משקיע על פי יכולתו ומקבל לפי צרכיו. זהו עקרון יסוד המבדל בין התפיסה היהודית לבין תפיסה תועלתנית רווחת, שבה כל אחד מגיע לזוגיות במטרה לקבל יותר ככל האפשר מהאחר. גישה כזו מזמינה התנגשויות ואי-שביעות רצון מצד שני בני הזוג. מכאן ניגש לבחון על קצה המזלג את השינויים שהתחוללו בחלוקת התפקידים בין נשים לגברים.

עד לפני כמאתיים שנה חלוקת התפקידים הרווחת בין נשים לגברים בתוך המשפחה הייתה ברורה: הגבר - מפרנס והאישה דואגת למלאכות הבית. כך היה בעולם הרחב כמו גם בעולם היהודי (ראו לדוגמה: רמב"ם הלכות אישות, פרק יב; פרק כא). כיום, כאמור, המצב אינו כך ונשים רבות שותפות בפרנסת המשפחה, ברב או במועט, אם מבחירה ואם מאילוץ כלכלי. גם לגבי המלאכות שאישה מחויבת לעשותן בביתה - טחינה, אפייה, כביסה וכו' (כתובות פרק ה, משנה ה), חל שינוי. חלקן התבטלו, וחלקן הפכו להיות קלות לאין ערוך משהיו. שינוי זה מאפשר לבני הזוג לקבוע ביניהם את חלוקת התפקידים המתאימה להם, וכן להחליט באיזו אחריות יישא כל

אחד מהם לגבי המרכיבים השונים ההכרחיים למשפחה מתפקדת היטב מכל הבחינות. יש בכך שינוי מבורך, בין השאר ביצירת פניות לגברים לעבוד פחות שעות ולהיות אף הם מעורבים בגידול ילדיהם באופן צמוד יותר מבעבר, וכן בפתירת הזדמנויות לנשים להביא לידי ביטוי כישרונות ויכולות נוספים שיש בהן.

עם זאת, גם בנושא זה אין לקבל אוטומטית את דרישת הזהות המוחלטת בתפקידי נשים וגברים. חז"ל תיקנו כי האחריות על פרנסת המשפחה מוטלת על הגבר, והאחריות על מלאכות הבית מוטלת על האישה (רמב"ם, הלכות אישות, פרק יב). אומנם האישה יכולה לוותר על זכותה זו ולהגיד 'איני ניזונת ואיני עושה' (כתובות, נח, ע"ב), ובכך נפתח הפתח כאמור להחלטה מוסכמת בין בני הזוג לגבי אופן חלוקת המטלות. אולם ההנחיות התשתיות בנוגע לחלוקת התפקידים מלמדות על סדר העדיפויות הנכון - קודם כול הכרה בכך שהיריון, לידה וגידול הילדים הם חשובים ביותר ודורשים משאבים רבים, ולכן אין להטיל על האישה דרישות כלכליות שאין ביכולתה לספק. ציפיות מוגזמות והעמסת כפל מטלות על נשים עלולות להזיק הן בטווח הקצר והן בטווח הארוך. יש כאן שימור ההבנה שיחד עם החשיבות של נוכחות הורית הן של האם והן של האב, האישה היא ליבו הרגשי של הבית, ולכן נוכחותה נחוצה יותר.

נוסף על כך, הנחיות אלה מציבות באופן נכון את סדר העדיפויות בתקופות שבהן ההסכמות בין בני הזוג מאתגרות - הן בשל נסיבות חיצוניות: עומסים מוגזמים בעבודה, קשיים כלכליים ועוד, והן בשל נסיבות פנימיות כתקופות היריון ולידה, אי-הצלחה של בני הזוג להגיע לשיח והסכמות על המינונים הנכונים ועוד. לבני זוג צריכה להיות נקודת מוצא מוסכמת, שממנה יוצאים להסכמות הדדיות על שינויים ואליה חוזרים בהיעדר הסכמה אחרת. הצבתו של קריטריון בסיסי קובע היא חשובה ביותר. הוא מנטרל מראש מתחים וויכוחים בלתי פוסקים

על שאלת חלוקת התפקידים והמעורבות והאחריות של כל אחד מבני הבית, סוגיות האחראיות במידה רבה להצטברות תסכולים שעלולים ברבות הימים אף למוטט את המערכת.

חשוב להדגיש שחלוקת תפקידים זו אינה מקנה לאיש מבני הבית יתרון כוחני שיש לנצלו כנגד חברו. אף אם האיש הינו המפרנס העיקרי, חל עליו איסור להשתמש ביתרונו הכלכלי להתעמרות ושעבוד האישה לרצונותיו, וכמובן אסור לו להשתמש בכוח הפיזי שלו. הבעל חותם בכתובה על כך שלא רק יעבוד ויפרנס, אלא גם יכבד את אשתו 'יותר מגופו'. מנגד, אף אם לאישה זמינות וקרבה יתרה לילדים, אל לה לנצל זאת להסתתם לצאת כנגד רצונו והכוונתו של האיש ולהתעמר ברגשותיו (רמב"ם, הלכות אישות, פרק טו, הלכות יט-כ). כך כמובן גם ביחס לשאר האפיונים הנובעים מהתפקידים והתכונות השונים. להיפך - התורה וחכמים מחנכים אותנו לחוש ולהביע הערכה וכבוד זה לזה. בן הזוג אינו מצרך שיש לנצלו עד תום, ואף איננו מכונה לסיפוק צורכי זולתו. התורה מכוונת לזוגיות אורגנית, מכבדת ואוהבת. ככל שבן הזוג ירגיש מוערך יותר, מקובל יותר, רצוי יותר כפי שהוא, תלך מערכת היחסים ותעמיק, והרצון להיות שם האחד בשביל השני ילך ויתגבר. לא תמיד קל להגיע לזה. הדבר מצריך עבודה והשקעה יומיומית ולעיתים אף הסתייעות באנשי מקצוע עם ידע ורגישות רוחניים ונפשיים. אבל המסגרת וההדרכות שקבעו התורה וחכמים סוללים לנו את דרך ההתעלות וההתקרבות הזוגית השיתופית.⁶⁹

כמובן, בשאלת חלוקת מלאכות הבית בין בני הזוג יש לשקול גם את חיוב מצוות לימוד התורה בתדירות המוטלת על הבעל, כדברי האדמו"ר הזקן, רבי שניאור זלמן מלאדי: "...אם היא עוזרת לבנה או לבעלה בגופה ומאודה שיעסוק בתורה חולקת שכר עמהם ושכרה גדול מאחר שהם

69. להרחבה ראו הרב יעקב אריאל, 'מבנה המשפחה המודרנית - השלכות הלכתיות', תחומין, כב (תשס"ב), עמ' 129-147.

מצווים ועושים על ידיה...” (שולחן ערוך הרב, הלכות תלמוד תורה, פרק א, הלכה יד).

אין הכוונה בשקילת מרכיב זה שהאישה חייבת לקחת על כתפיה הן עבודה תובענית מחוץ לבית, והן ביצוע כל מלאכות הבית לגמרי לבדה. גם אין כוונתנו שאין לה צורך בזמנים משלה שבהם תוכל לטעון מצברים רוחניים בלימוד תורה ובהתקדמות אישית. עם זאת, חשוב להכיר בתוקף המוגבר של חיוב לימוד התורה של הבעל ה'מצווה ועושה' וכן בכך שהשתתת הבית על אדני לימוד תורה באופן קבוע ומחייב, משפיעה על הבית באופן מרחיק לכת: בטיפוח מידות טובות, המקרינות לטובה על האווירה בבית ועל הקשר הזוגי, על ההתכוונות הרוחנית, ועל שאיפות הקודש של הילדים. הבית הופך להיות מגדלור של טוב, חסד, ערך ומהות, שהינם חשובים כל כך, במיוחד היום לנוכח הסערות הערכיות המשתוללות בחוץ. לכן חשוב לזכור לתת ללימוד התורה מקום וזמן משמעותיים, ולא לדרדרו לתחתית סולם העדיפויות המשפחתי.

קידושין ומעמד אישי

חלוקת התפקידים בין נשים לגברים, המצביעה על שוני מהותי ומשלים בין בני הזוג במיקומם בתוך המשפחה, מובילה אותנו לנושא הבא ואולי הטעון ביותר - מעמדה האישי של האישה בשלבי מיסוד הזוגיות ופירוקה. נושא זה אינו יורד, ולו לרגע, מסדר יומם של ארגוני הנשים התוקפים שוב ושוב את המערכת הדתית בטענות על אפליה קשה בסדרי הנישואין והגירושין.

הליך הקידושין

איש ואישה מייסדים את הקשר הזוגי-משפחתי ביניהם בתהליך הלכתי - המורכב מקידושין ונישואין - "מקדש עמו ישראל על ידי חופה וקידושין". המשנה מגדירה את דרכי הקידושין: "האישה נקנית בשלוש דרכים" (קידושין א, א). הביטוי 'נקנית' צורם לאוזן ומעלה את השאלה האם התורה מתייחסת לאישה כנכס עובר לסוחר? הקביעה כי האישה נקנית והאיש הוא הקונה יוצרת את הרושם שאין פה מנגנון הדדי שוויוני. רבים כבר כתבו והבהירו את משמעותו המקראית והחז"לית של המושג 'קניין' בהקשר הזוגי כמתייחס לייחוד וקרבה, ומכיל הרבה מעבר למונח המשפטי, אך לא נוכל להיכנס במסגרת זו לעובי הקורה.⁷⁰ עם זאת חשוב לענייננו להתמקד במשמעותו ההלכתית של מושג זה - האיש אינו קונה

70. ראו פרשנים ראשונים ואחרונים לראש מסכת קידושין, וכן הרב מיכאל פואה, הזכויות והאחריות בקניין קידושין, בתוך: ראויים לטוב (באתר מרכז אחוה).

את האישה עצמה, אלא האישה מקנה לאיש ברצונה (=מעבירה לרשותו) את הזכות להתייחד עימה ולהחזיר לה באמצעות גט את רשותה להינשא לאחר כרצונה. ובכל זאת, העובדה שמדובר לכאורה בהליך שאינו סימטרי מעוררת כמה שאלות.

השאלה הראשונה היא מדוע על פי דין תורה (שצומצם על ידי תקנות רבנו גרשום) איש אחד יכול לשאת שתי נשים, ואילו אישה יכולה להיות נשואה רק לאיש אחד?

התשובה לכך קשורה לחשיבות שהתורה מייחסת לקשר משפחתי עמוק, משמעותי ומחויב, ומכאן לכך שכל ילד וילדה ידעו מי הוריהם, וההורים ידעו מיהם ילדיהם. אלה יוצרים ביטחון עמוק בשייכות המשפחתית של כל חברי המשפחה. בין נשים לגברים קיימת אי-סימטריה ביולוגית בתחום ההולדה: הקשר בין אישה וצאצאיה הוא ודאי, אך הקשר בין אב וצאצאיו אינו ודאי. הילד נולד מאימו, אך האב הפרה את הביצית שממנה התפתח העובר חודשים רבים לפני הלידה, ואין ודאות טבעית לגבי זהותו. הקשר שבין אם וילדה, על כל השלכותיו, מבוסס אפוא על שייכות טבעית, שלא כן הקשר שבין אב וילדיו על כל השלכותיו. כדי לאפשר אחריות והטלת חובות על ילדים כלפי אבותיהם והטלת אחריות וחובות על אבות כלפי ילדיהם, הכרחי הוא שהאישה תייחד את עצמה לאיש. אומנם משקלו של נימוק זה הנזכר בדברי גאונים (רס"ג, אמונות ודעות, מאמר ג) ירד בימינו, שכן ניתן לערוך בדיקות ד.נ.א., אולם גם בימינו, התודעה שלנו בנויה בראש ובראשונה על מציאות החיים הטבעית, בה מי שנולד למשפחה יודע מהם הקשרים הטבעיים שלו ללא מעורבות של בדיקות מדעיות.⁷¹

71. ראו הרב דוד מישלוב ושפרה מישלוב, 'האשה מתקדשת - על משמעות קשר הקידושין ומאפייניו', פורסם בקובץ משפחה: מפעל חיים, בהוצאת ידיעות ספרים, 2019. ראוי לציין גם כי

שאלה נוספת היא מדוע האישה אינה יכולה להחליט להיפרד מהאיש אלא הוא המגרש?

חשוב לציין שלפני שניתנה תורה כל אחד מבני הזוג היה יכול להחליט על פירוק הקשר, וזהו דין התורה החל על אומות העולם עד ימינו (הרמב"ם, הלכות אישות, פרק א, הלכה ד). כלומר, התורה הייתה מודעת לאפשרות זו, ובכל זאת הקב"ה בחר שקשר הנישואין בין יהודים יהיה שונה.

עם כל השינויים שציינו עד כה בחלוקת התפקידים בתוך המשפחה, עדיין האיש הוא המחויב במרבית החובות הקשורות לקיומה - מצוות עונה, פרייה ורבייה, פרנסה, ללמד את בניו תורה. נשים נוטות באופן טבעי לקחת אחריות על הקשר הזוגי ועל המשפחה, ואילו האיש מצווה לשאת באחריות זו. התורה מעגנת אחריות יתרה זו בכך שהיא מעניקה לגבר סמכויות בתחומים אלה. לכן הוא המקדש, ואם הקשר מסתיים, הוא גם המגרש.⁷² במי שבוחר ברשעות ליבו לנצל את הסמכויות האלה שהוקנו לו כדי להתעלל באשתו יש לטפל ביד קשה באמצעים נקודתיים, אך זאת לא על ידי שינוי רדיקלי במושגי היסוד של המשפחה ובתפקידו של כל אחד מחבריה בתוכה.⁷³

חשוב להדגיש כי אין כל כפייה על נשים להיכנס למערכת כזו, שכל זמן שהן בתוכה אין ביכולתן להינשא לגבר אחר, אך מטבע הדברים נשים מעוניינות בקביעות משפחתית זו שבמסגרתה יכולים לבוא לידי ביטוי רבדים שלמים של קשר - אהבה, דאגה הדדית לצרכים המגוונים - כלכליים, רוחניים, חברתיים, כבוד הדדי וחיי זוגיות, המהווים בסיס איתן להמשך הדורות.

ההלכה מייחסת משקל רב יותר למה שנתפס כמציאות באופן טבעי ונקרא "חזקה", מאשר למה שמוכח באופן מדעי - ואין כאן המקום להרחיב בעיקרון יסודי זה.

72. גם כיום, בעולם החילוני, מקובל שהגבר הוא היוזם טקס מרשים של "הצעת נישואין". יש בכך כדי להצביע על השורשים העמוקים לכך שהגבר הוא הפעיל בהקמת המשפחה.

73. על פי הרב יעקב אריאל שליט"א.

אומנם, בעקבות השינויים שחלו ביחס בין בני הזוג, בתפקידיה של האישה בתוך המשפחה, ובמוטיבציות לנישואין במהלך הדורות, הוסיפו חכמים רובד נוסף על פני מה שנקבע בתורה, מבלי לבטל את הרובד הקודם - 'חרם דרבנו גרשום', הנכנס לתוקף בשעה שאיש מקדש אישה והאוסר עליו לקדש אישה אחרת, מייחד אותו לה, בדומה למהות המקורית של הקידושין שבהם האישה קיבלה על עצמה לא להתקדש לאיש אחר.⁷⁴ כך גם תקנה נוספת של רבנו גרשום שהקנתה לאישה זכות להתנגד לגירושין. תקנות אלה צמצמו את הפער בין בני הזוג ביחס להחלטה לפרק את הקשר הזוגי, שכן האיש אינו רשאי לשאת אישה נוספת על אשתו, וכל אחד מבני הזוג יכול להתנגד לגירושין. כתוצאה מכך גם גברים נקלעים למצב של סירוב בת זוגם לקבלת הגט.

בכל זאת, במקרה שהאישה מתנגדת באופן בלתי מוצדק ולאורך זמן לגירושין, יקבל הבעל היתר לשאת אישה שנייה (היתר מאה רבנים) ואילו במקרה של התנגדות כזו מצד האיש ניתן לכל היותר במקרים מסוימים לכפות עליו גט באמצעים ישירים, כמו מאסר וכדו', ובמקרים רבים אחרים יכול בית הדין לקבוע 'חיוב גט'. 'חיוב גט' אומנם אינו מאפשר שימוש בכל דרך של כפייה, אך מאפשר שימוש ב'הרחקות דרבנו תם' (על פי רמ"א אה"ע סימן קנד, סעיף כא), שהן סנקציות פחות ישירות, אבל בכוחן להיות אפקטיביות מאוד (כגון: שלילת רישיון נהיגה, חשבון בנק, רישיון עסק, תעודות מקצועיות וכדו', וכן שלא יהיה שליח ציבור, לא יעלה לתורה ועוד).⁷⁵ נוסף על כך, במצב שבו אישה מאבדת את שפיות דעתה

74. וכך הסביר הרא"ש את חרם דרבנו גרשום, שאסר על איש לגרש את אשתו על פי רצונו בלבד, אלא התנה גירושין בהסכמת האישה: "כי ראה הדור פרוץ ומזלזלין בבנות ישראל בזריקת גט [אליהן על דעת האיש בלבד], ותיקן להשוות כוח האשה לכוח האיש: כמו שהאיש אינו מוציא אלא לרצונו, כך האשה אינה מתגרשת אלא לרצונה" (שו"ת הרא"ש מב, א).

75. בפועל בישראל כלואים כעת כעשרה גברים בשל סירוב לתת גט - על פי נתוני השב"ס בעת כתיבת חוברת זו.

או נעלמת יקבל הבעל היתר לשאת אישה שנייה, ואילו במקרה הפוך האישה תישאר עגונה.

כאן אנו רואים שתקנות חז"ל אומנם צמצמו את הפערים בין בני הזוג ביחס ליכולת לסיים את קשר הנישואין, אך לא עקרו את דין התורה הבסיסי, שכן מדובר בעיקרון מהותי של מושג הנישואין, שאין מקום לשנות אותו. את הכשלים שהתגלו בדרך היישום של דין התורה פתרו חכמי הדורות בדרכים שאינן מפקיעות את העיקרון התורני משורשו, אלא מסייעות למימוש שלו באופן הוגן.

התרבות הרווחת כיום, המעודדת כל אדם להעמיד את תועלתו האישית האינטרסנטית במרכז, תוך שימוש ציני במערכת המשפט, מביאה, בין השאר, לכך שגברים ונשים מנצלים כל כוח העומד לרשותם כדי לפגוע בצד השני במהלך הגירושין - על ידי סירוב גט, תלונות שווא ושימוש בילדים ככלי נשק. כחברה, חובה עלינו לטפח תודעה אחרת, שמכוחה גם סכסוכי גירושין יתנהלו באופן אחראי והוגן מצד כל הצדדים הנוגעים בדבר, ולהוקיע כל שימוש לרעה בכוח המצוי בידי מי מהם.

עגינות ומעמד הרבנות

ארגוני נשים מאשימים את השליטה שהוקנתה לגבר במעמדה האישי של האישה, כאחראי לפרי הביאושים של סרבנות גט, עגינות, סחיטה וסכסוכים מרים בעת הגירושין.

בעבר הרחוק, בחברה יהודית שחיה על פי ערכי התורה, תופעת הגירושין ועימה סרבנות גט היו נדירות בהשוואה לימינו. עגינות גם היא הייתה אירוע חריג שנבע בעיקר מהיעלמות גברים בנסיבות חיים טרגיות - מלחמות, שבי, היסחפות באוניות בים וכדו'. פוסקים הפכו כל אבן ולא חסכו כל מאמץ הן כדי להתיר את העגונות (משום עיגונא אקילו בה

רבנן' - יבמות פח, ע"א ועוד) והן כדי להביא בני זוג סרבנים לתת גט במקרים המוצדקים, עד כדי שימוש באמצעים מרחיקי לכת כהכאה בשוט. כיום, בעולם ערכי מבולבל, אחוז הגירושין טיפס לצערנו לממדים מבהילים, ותרבות האינטרס והנהנתנות מובילה למלחמת הכול בכול, ובכלל זה גברים נגד נשים ונשים נגד גברים - הן בעת החיים המשותפים והן בעת פירוקם. חשוב בתחום זה לומר את האמת, גם אם היא אינה נעימה לאוזן - שיבוש הערכים, התרבות האינדיבידואליסטית, המשפטיזציה של מערכות היחסים, הווטו המוטל על ההכרה בקיומם של הבדלים מהותיים בין בני הזוג והמתירנות המינית אחראים למצב הקשה של היעדר סיפוק והרמוניה וחוסר נכונות לעמל ולבנייה בנישואין המובילים לגירושין קשים עשרת מונים יותר מאשר אחראי לו המנגנון ההלכתי.

תכלית המנגנון ההלכתי היא לייצב מערכת זוגית ומשפחתית נאמנה ומחויבת. התורה שמה דגש על בנייה ולא על חורבן. היא רוצה להבטיח ששני בני הזוג ישקיעו את עצמם במוסד הנישואין - בין השאר בבלעדיות מינית ובמחויבות הורית. אין טעם בביטול המנגנון ההלכתי המציב מחסומים בדרך לפירוק המשפחה, ולהביא בכך להחלשה גורפת של מחויבות בני הזוג זה לזה ולילדיהם ולהחלשת מוסד המשפחה כולו, בשל מקרים מעטים וקשים של סרבנות גט, שבהתנהלות חברתית תקינה ייוותרו חריגים ויוצאי דופן.

לצערנו כיום ביחס לעבר, קיימת אינפלציה מבהילה בגירושין טעונים ורוויי מאבקים, ומקרים קשים של סרבנות גט מתמשכת, הן מצד גברים והן מצד נשים. חכמים לא הזניחו גם את מנגנון הפירוד כאשר הוא מתרחש למרבה הצער, ובמקרים שבהם ראו כי הגבר או האישה משתמשים לרעה בכוח שהוקנה להם ביחס להחלטה אם להיפרד, הם יצרו מנגנוני לחץ, ואף כפייה לגירושין, בתוך ההלכה. בהקשר לכך יצוין כי התרבות המשפטית המודרנית שללה מבתי הדין את סנקציית ההכאה

שהייתה יעילה מאוד בעבר, אך נחשבת היום כחורגת מכבוד האדם וזכויותיו. סנקציה זו שכנעה גברים לשחרר את נשותיהם במרבית ככל המקרים הקשים.

בכל זאת, בתי דין רבניים כיום עושים מלאכת קודש מאומצת בניסיון לאתר בעלים מעגנים, ובהטלת סנקציות שונות (בתחום הסמכות שניתנת להם מאת המדינה), וזאת למרות החסר המתמשך בכוח אדם ותקנים. יש לתת בידי הדיינים כלים יעילים יותר כדי להביא גברים לתת גט, עד כדי ניתוק מחשמל ומים ושליטת היכולת לנסיעה בתחבורה ציבורית במיוחד כשהיא מסובסדת וכדו'. סנקציות אלה אומנם נשמעות חמורות מאוד כיום, והן תלויות כמובן בחקיקת הכנסת, אך חשוב לזכור שבשונה מהענשה שנקטת כלפי כל עבריין אחר, הסרבן יכול להסיר מעליו סנקציות אלה מרגע שייתן את הגט.

בהקשר לכך חשוב גם לציין כי הזמן הממוצע שעובר מאז שבני זוג ניגשים לבית דין לקבלת גט ועד קבלתו, עוברים בדרך כלל חודשים ספורים בלבד, משך זמן שהינו נמוך לפי כל קנה מידה השוואתי ביחס למדינות אחרות. לכן, הטענה כי דווקא המנגנון ההלכתי מקשה באופן מיוחד על 'פירוק החבילה', אין לה על מה להתבסס.

ארגוני נשים, גם אלה המזוהים כדתיים, מצביעים על עשרות אלפי תיקי מסורבות גט, נתון שמבוסס על דיווחים מוגזמים, סובייקטיביים ומוטים. לעומתם, נתוני הרבנות מצביעים על מאות ספורות של מסורבי ומסורבות גט בלבד - כאשר בחלק מהשנים תיקי מסורבי הגט עולים בכמותם על תיקי המסורבות. גם אם נניח שהגדרות בית הדין הרבני מצמצמות ומגדירות סרבנות גט רק בתיקים ממושכים במיוחד,⁷⁶ עדיין

76. ויש להעיר כי 'סירוב', הן מצד הגבר הן מצד האישה, הנמשך כמה חודשים הוא סביר לחלוטין, הן כחלק מתהליך גיבוש התנאים לפירוד, והן לצורך עיכול תהליך הפרידה.

מדובר בנתונים המתבססים על כלל התיקים עצמם ולא על סקרים וראיונות מדגמיים עם שאלות מכוונות, כדוגמת אלה שעורכים ארגוני הנשים.⁷⁷

אין לכחש, שבתקופות מסוימות, ובקרבת הרכבים מסוימים של בתי הדין, בית הדין לא הפעיל לחץ מרבי לכפיית גט, זאת הן בשל חוסר בסמכויות אכיפה מספקות מטעם המדינה (ועם השנים הסמכויות הלכו ורבו ואפשרו הפעלת לחץ מוגבר יותר), ולעיתים גם על בסיס מדיניות הלכתית שאינה מקובלת על רוב הדיינים. החשש לכפות גט הינו מובן, בין השאר, על רקע איסורי דאורייתא חמורים הכרוכים בכפייה שלא כדין (הפוסלת את הגט), המחירים הרבים - האישיים והחברתיים שיש לפירוק המשפחה, וחשיבות קיומו של מוסד המשפחה. ובכל זאת, כמעט בכל המקרים שבהם יש הצדקה לפירוד, נמצא כיום הפתרון, ובתי הדין אינם נותנים ידם להתעמרות ולניצול של בני הזוג זה את זה.

הצפת הבעיה על ידי ארגוני הנשים בשנים עברו הייתה חשובה, ותרמה לכך שבתי הדין גיבשו אמצעים ומדיניות הלכתית המובילה לפתרון מרבית המקרים. אולם ארגוני הנשים ציירו בעבר, וממשיכים לצייר גם כיום, תמונה חמורה בהרבה מזו שקיימת בפועל עד כדי הצגת מערכת בתי הדין כמוסד דמוני. בכך הם מחוללים עוול הן לרובם של הדיינים היושבים במערכת, המקדישים עצמם לפתרון הבעיות במסגרת ההלכה, והן לציבור כולו אשר הולך וצובר שטנה וחשדנות כלפי הרבנות, כלפי כל מי שבתואר רב ייקרא, וכלפי כל מה שריח תורה ויהדות נודף ממנו. טבעי שארגון חברתי ייטה להחמיר בתיאור היקף הבעיה שעימה הוא מבקש להתמודד, הן לצורך שכנוע פנימי בהצדקה לגיוס משאבים למאבק, והן לצורך רתימת הציבור לעניין. אולם במקרה דגן, נטייה זו

77. על כך ראו דוד ברלינר ויואב מזא"ה, 'מסרבים, אבל הרבה פחות: סרבנות גט במאה ה-21', השילוח, 20 (תש"פ), עמ' 87-110.

חרגה מכל פרופורציה, והיא מחוללת נזקים גדולים ואי צדק ניכר לצד השני.

לא נשכח כי רבות מהנשים (והן הגברים) השותפות למאבק כנגד בתי הדין, הן נשים אכפתיות, בעלות רגישות אנושית גבוהה, אשר המצוקה האנושית המלווה את סרבנות הגט נגעה לליבן והיא מניעה אותן לפעולה. אולם גם כאן דומה שהן נוטות להפוך את התופעה החריגה והמכוערת לחזות הכול. באותה מידה שהתפיסה הפמיניסטית העכשווית הכללית בוחרת להתבונן על הכול בפרספקטיבה של מאבקי כוח - חזק וחלשה, פריבילגי ומסכנה, מתעלל וקורבן, כך גם באופן ספציפי לגבי סוגיית הסרבנות - ארגוני הנשים נקלעו לסחרחורת מושגית שקשה להיחלץ ממנה. ברירת המחדל הבלעדית הרווחת בתפיסתן היא שהגברים ובראשם בתי הדין הם 'הרעים', 'העושקים', 'הפוגעניים', והנשים הן ה'טובות', 'העשוקות', 'הנפגעות'. המקרים היחידים הופכים להיות ממקרה חריג למייצג של תופעה גורפת, ומכאן הדרך קצרה להכפשות בלתי פוסקות ולדרישה לשנות סדרי בראשית.⁷⁸

ישנם ארגוני נשים המצהירים כי לא יפסיקו את פעילותם עד שישתנו בתכלית הסדרי מיסוד ורישום הנישואין והגירושין בישראל, והם יהפכו להיות אזרחיים ונטולי כל מרכיב המאפשר לבני הזוג לכפות זה על זה להישאר בתוך המסגרת. דגם כזה של נישואין אינו נהוג ברבות מהמדינות המפותחות, שכן הוא מחבל במחויבות של בני הזוג להשקיע במערכת המשפחתית, וממילא יוצר קשיים חברתיים רבים הנובעים מפירוד ללא כל חסם וקושי - עוני (בשל המשבר הנגרם מהגירושין, ומהצורך

78. נשים לב, שתופעה זו אינה טיפוסית רק לנושא דנן. ארגונים בעלי תפיסת עולם פרוגרסיבית בארץ ובעולם עובדים כך גם בנוגע לסוגיות אחרות - הם נתפסים למקרי קצה, מציגים אותם כחזות הכול, ודורשים בגינם שינוי חברתי רדיקלי מן השורש. דרישה זו מביאה לצערנו להרס רב בהרבה ממה שהיא מתימרת לבנות.

לפרנס שתי יחידות משפחתיות במקום אחת), המוטל פעמים רבות על תקציב המדינה-הציבור, קשיים רגשיים לילדים בגין הפירוד בין הוריהם המשפיעים על המרקם החברתי ועוד.

אצלנו, בעם היהודי, ישנו גורם משמעותי נוסף שיש לתת עליו את הדעת - פתיחת האפשרות לנישואין אזרחיים תפגע קשות בלכידות העם שכן המסגרת היחידה בה נעשית בדיקה אם האדם הוא יהודי על פי ההלכה היא הרישום לנישואין. נוסף על כך, זהו המקום היחיד שבו בודקים פסולי חיתון או חשש לנישואי אח ואחות עקב אימוץ וכדו'. היעדר מנגנון מעין זה ימנע את נישואיהם של ציבורים מגוונים זה לזה ויקשה עלינו לשמר את אחדותנו, שהיא זו שאפשרה את הישרדותנו הפלאית לאורך הדורות, עד שחזרנו בנס לארצנו (ראו מהר"ל, נצח ישראל, פרק א).

לגבי ארגוני הנשים החילוניים, אין מה לתמוה, שכן הן אינן מקבלות את עמדת התורה, רואות בחירות האישית חזות הכול, ולכן מעדיפות את החופש של בני הזוג להשתחרר מהמסגרת המשפחתית ללא כל מניעה, על פני חיזוק מוסד המשפחה והעם. אולם נשאלת השאלה מה מבקשים להשיג ארגוני הנשים הדתיות בעניין זה? אם בקשתן שבתי הדין יאמצו מדיניות הלכתית מקלה, הרי מרבית בתי הדין כיום מטים אוזן לקריאות אלה ועושים כל שביכולתם במסגרת ההלכתית האפשרית והסמכות שניתנה להם כדי לצמצם את הבעיות. אם הן מבקשות לבטל לחלוטין את כל המנגנון ולייסד מערכת נישואין אזרחית, כיצד הדבר מסתדר עם אמונתן הדתית?

וכאן שוב, מתגלעת סתירה בין הפמיניזם הדתי להלכה. פמיניסטיות דתיות אשר אינן מקבלות את דין התורה הבסיסי לגבי יצירת זוגיות מקודשת ואת הוראות חז"ל ופסיקת חכמים המחייבות בדבר אופן מיסוד הקשר, נמצאות במסלול התנגשות בלתי פתיר, שכן מדובר בדיני דאורייתא שאינם משתנים. הדחיפה לפתרונות שאינם עולים בקנה אחד

עם ההלכה כפי שהיא מפורשת ומתיישמת על ידי רוב מניין ובניין חכמי ישראל, לא תועיל לפתור התנגשות זו.

אנו, כמי שמקבלות עלינו ללא עוררין את דיני התורה וחז"ל, כואבות את המקרים הבלתי פתירים הספורים הקיימים ומתפללות שה' ייתן שכל טוב ולב פתוח לבני הזוג לפתור את הבעיות ולהגיע לשלום בית ביניהם, ובמקרים שהדבר אינו עולה בידם - לפירוד בהסכמה ובכבוד הדדי. אנו יודעות שתכליתם של דיני הקידושין אינה לאמלל אותנו, אלא להביא לייסוד הבית היהודי על אדני הקדושה והטהרה מתוך מחויבות ונאמנות זה לזה.⁷⁹ אנו סבורות כי לצד חיפוש אחר מציאת פתרונות הלכתיים לקשיים המתעוררים, ראוי להשקיע בחינוך לכבוד הדדי, לזוגיות עמוקה ומשתפת, לצניעות ולהכרה בערכה של המשפחה, ובכך לצמצם את הבעיות מלכתחילה.

דיני ירושה

תחום משמעותי נוסף הקשור לדין האישי והממחיש את השינויים שחלו ביחס לנשים עם השנים, הוא דיני הירושה. דינים אלה ממחישים כיצד חז"ל נותנים ביטוי הלכתי נרחב לשינויים החיוביים, אך זאת מבלי לעקור את דין התורה היסודי בדבר ירושה, בלי לטשטש את ההבדלים המהותיים בין נשים לגברים ותוך ייקור ושימור חשיבותה של משפחה מאוחדת ואורגנית.

התורה קובעת כי כאשר אבי המשפחה נפטר, יחולקו נכסיו לבנים בלבד. רק כאשר אין למת בן יורש אלא בנות, נקבע בהלכה שהבת היא יורשת:

79. ישנן כמובן סוגיות רבות הכרוכות בנושא זה כמו חיובי מזונות, חלוקת רכוש, אופן ומידת השתתפות נשים בטקס הקידושין והנישואין ועוד, אך לא נוכל להיכנס לכולן במסגרת קצרה זו, אלא התייחסנו לסוגיה העיקרית, וממנה ניתן לגזור גם לגבי השאר.

“איש כי ימות ובן אין לו והעברתם את נחלתו לבתו” (במדבר כז, ח, וראו בבא בתרא קי, ע”א דרשות אשר באמצעותן למדו חז”ל את הלכות ירושה מתוך פסוקי התורה).

כמו כן על פי ההלכה אישה אינה יורשת את בעלה: “האישה אינה יורשת בעלה כלל, והבעל יורש את כל נכסי אשתו מדברי סופרים; והוא קודם לכול בירושתה” (רמב”ם, הלכות נחלות, פרק א, הלכה ח. ישנה מחלוקת בתנאים ובראשונים אם דין זה מדאורייתא או מדרבנן, אך לא כאן המקום להרחיב בכך).

למרות קביעתה זו של התורה, כיום רוב ככל הפוסקים, כולל בציבור החרדי, מורים הלכה למעשה על חלוקה שווה בשווה של הירושה בין הבנים לבנות, ועל השארת חלק סמלי בלבד מהירושה על פי דין תורה. גם בעבר מצאנו תקנות חז”ל אשר עיגנו את זכותן של בנות ואלמנות ליהנות מנכסי המת: “מי שמת והניח בנים ובנות, בזמן שהנכסין מרובין, הבנים יורשים והבנות ניזונות” (כתובות פרק יג, משנה ג). קביעה זו גרמה לכך שלעיתים הבנים נותרו ללא הירושה שכן הבנות כבעלות חוב על הירושה גברו עליהם: “ובנכסים מועטים, הבנות יזונו והבנים יחזרו על הפתחים” (כתובות, שם). כך גם לגבי אלמנה שאומנם אינה יורשת, אבל חובה לפרנסה מירושת בעלה - במזונות, מדור ובכל צרכיה עד אחרית ימיה או עד שתינשא לאחר (כתובות פרק יא, משנה א), הרבה יותר ממה שנותן היום החוק (מחצית מכלל הנכסים), גם אם כתוצאה מכך לא יקבלו היורשים דבר.

מנגנונים נוספים המצויים בתוך ההלכה כבר דורות במטרה לדאוג לירושתן של בנות המשפחה הם ‘שטר חצי זכר’⁸⁰ (המעניק לבנות חצי מחלקם של הבנים), ו’כתב ויתור’.⁸¹ מנגנונים אלה ואחרים מהווים תשתית המאפשרת כיום לפוסקים לחלק את הירושה שווה בשווה בין הבנים לבנות.

80. תקנה המאפשרת לתת לבנות, מלבד הנדוניה, נכסים בשווי של מחצית מהחלק שהבנים מקבלים בירושה. תקנה זו נזכרה לראשונה בספרות הפוסקים בראשית ימי האחרונים, ובימי הרמ”א כבר הייתה נפוצה ככל הנראה (שו”ע אבן העזר, סימן צ, סעיף א).

81. ראו שו”ת יביע אומר, חלק ט, חושן משפט, סימן ח.

יש לחדד כי דיני התורה משקפים את מבטה האורגני על המשפחה. בניגוד למחשבה המצויה כיום, הרואה את בני האדם כאינדיבידואלים יחידים המנותקים זה מזה, התורה מלמדת אותנו לראות את בני המשפחה כיחידת חיים אחת. כך בלימוד התורה - האיש והאישה הם מעין יששכר וזבולון, האישה זוכה בלימוד התורה של בעלה, וכן גם בתפילין ובמצוות עשה שהזמן גרמן - הם שותפים למצווה. באותה מידה, כל דבר שהיא חווה גם הוא חווה - כשהיא יולדת, גם הוא יולד, כדבריו הידועים של ר' אריה לוי: "רגלה של אשתי כואבת לנו".

כך גם בירושה. התורה אינה מעניקה את הירושה ליחידים כי אם למשפחות. האיש מקבל ירושה לא עבור עצמו אלא בתור נציג של המשפחה, הכוללת בתוכה גם את אשתו ובנותיו, והאישה אינה מקבלת ירושה משום שבעלה כבר מקבל עבור שניהם.

נוסף על כך הירושה איננה מתנה גרידא, אלא כמו כל זכות שאדם זוכה בה היא נועדה למילוי תפקידו החברתי והמוסרי. האיש זוכה בירושה כדי שיוכל לממש באמצעותה את אחריותו על כלכלת משפחתו, כולל אחיותיו. דרך אחריותם של הבנים, הירושה תשמש את כל מי שהם אחראים לו.⁸²

סיבה נוספת לירושת הבנים מבוססת על כך שבעבר מוקד הירושה היה העברת נחלות המשפחה. הרדב"ז בספרו מצודת דוד (מצווה תקל) מסביר כי העברת הנחלה לבנים משמרת את הנחלה בתוך המשפחה: 'טעם מצוה זו לפי הפשט מבואר, שיקום הבן תחת אביו לנחלה, כדי שלא תיסוב נחלה ממשפחה למשפחה'. אם הבת הייתה יורשת את הנחלה, נישואיה עם בן למשפחה אחרת היו גורמים לאיבוד הנחלה ממשפחת אביה לטובת

82. ראו על כך אצל הרב חיים נבון, מכים שורשים, ישראל תשע"ח, עמ' 91: 'התורה אינה מחלקת הטבות, אלא מקצה משימות. היא אינה מפזרת נכסים חברתיים, אלא מצווה על תפקידים חברתיים'.

משפחה אחרת. בכך גם חלוקת הנחלות לשבטים, למשפחות ולבתי אב הייתה אט אט מתפוררת. נחלת המשפחה לא הייתה רק פיסת אדמה למחיה ולכלכלה, אלא נקבעה בגורל על פי ה' עם כניסת בני ישראל לארץ מתוך התאמה רוחנית מהותית. מכאן החשיבות שהנחלה תישאר בידי המשפחה.⁸³

מכאן, שכוונת התורה לא הייתה לשלול מנשים זכויות כלכליות, אלא לשמר את הירושה והנחלה בתוך המשפחה. ברור היה לכול כמובן מאליו כי על הבנים היורשים להשתמש בירושה לטובת כלל המשפחה, שכן הם ירשו אותה כנציגי המשפחה ועבורה. לכן, כאשר ראו חז"ל כי ישנם בנים אשר מנצלים שלא כראוי את הבעלות שהוקנתה להם על הירושה, הם תיקנו, כאמור, תקנות ברורות אשר יעגנו את זכותן של אחיותיהם ושל אימותיהם ליהנות גם הן מהנכסים (כתובות פרק יא, משנה א; פרק יג, משנה ג; בבא בתרא, קמ, ע"א).

כיום אין ירושת נחלות ופחתה משמעותו של שימור הנכסים בתוך המשפחה. נוסף על כך, נשים גם הן שותפות באחריות לפרנסת המשפחה. לכך יש לצרף את העובדה כי בחברה שלא כולה מתנהלת על פי דין תורה, חלוקה לא שוויונית עלולה להרוס את היחסים במשפחה וליצור עיוותים גדולים שאינם תואמים את מטרת דיני התורה - תהיה משפחה שתפסיד פעמיים: הבעל יירש בשווה עם אחיותיו (אם משפחה זה תלך על פי החוק הישראלי הכללי המחלק שווה בשווה), וכך יקטן החלק שלו

83. כדברי הרש"ר הירש בפירושו לבמדבר לו, ו-ז: 'התורה מייחסת ערך רב לשמירה על גבולות השבטים ולישיבת כל שבט בתחום נחלתו. דבר זה יסייע לקיום התפקיד הכללי האחיד של האומה בכל הרב גווניות של הסגולות המיוחדות לכל שבט, ולשם כך יש צורך לאפשר לכל שבט להתפתח כהלכה בתחום נחלתו. מנקודת מבט זו יש חשיבות מיוחדת לשמירה על הנחלות בתחילת ירושת הארץ ובתקופה הסמוכה לה. יש למסור כל נחלה בשלמותה לשבט שהיא ראויה לו על מנת שיקיים אותה בידי, ויש למנוע ככל האפשר את התערבות בני השבטים כתוצאה מדיני הירושה.'

שממנו אמורה הייתה גם אשתו ליהנות, ואילו אשתו לא תירש כלל עם אחיה (אם הם ילכו על פי דין תורה ולא יחלקו גם לה).

בעקבות כך, כאמור, מרבית הפוסקים קובעים כיום על יסוד דברי חז"ל אלה ועל פי מנגנונים הלכתיים נוספים, כי מחלקים את הירושה בין בני לבנות שווה בשווה, למעט סכום סמלי המחולק על פי דין תורה.⁸⁴

וכך סיכם תמורה זו הרב בנימין צבי יהודה רבינוביץ-תאומים: "עובדה היא שהחיים נשתנו ואחריות הבית על האישה כמו על האיש, ועל ידי כך נתרבו גם חובותיה של האישה, ואין אנו פטורים מלדאוג לתקנתה, כשם שדאגו חכמים לתקנתה בימים ההם. לזאת מהראוי הוא שתקבל חלק ירושתה כמו הבן. ובוודאי שאין בזה משום מעביר נחלה..."⁸⁵.

שינוי זה בתחום דיני הירושה - החל מירושה לבנים בלבד (אלא אם כן ישנן רק בנות), דרך החלוקה השוויונית שאנו מכירים היום, מדגים לנו

84. ראו על כך בהרחבה במאמרו של הרב דוד קהלת העתיד להתפרסם במסגרת פרסומי מרכז 'אחוזה', וכן ראו נקודת העמקה אפשרית חשובה נוספת לדיני ירושה המצויה במאמרו - ירושה אינה רק מתנה של המוריש ליורשיו ומתן אפשרות למימוש האחריות הכלכלית שלהם, אלא ביטוי להמשכיות המסורת המשפחתית מדור דור, שיש לה מאפיינים וגוון ייחודיים משלה. השמירה על הרצף המשפחתי תלויה בין השאר בשימור השם, ושם המשפחה עובר מדור לדור לפי שם האב. לכן, הירושה גם היא עוברת לבן ולא לבת. ומדוע שם המשפחה נקבע לפי שם האב? ניתן לבחון זאת לאור תופעה נפוצה כיום - נשים הנושאות שני שמות משפחה כביטוי לשייכותן למשפחת המוצא שלהן. ברור שהדבר אינו יכול להימשך לאורך זמן שכן אם האישה תעמוד על כך שגם ילדיה יישאו שני שמות משפחה, יהיו לדור הנכדים ארבעה שמות משפחה. אצל הנינים המספר יקפוץ לשמונה וכן הלאה. באופן זה, תוך מספר דורות מועט, תיטשטש השייכות של האדם למשפחתו. אם חפצים אנו לשמר את הזהות המשפחתית, יש הכרח בבחירת צד אחד בלבד מבין שני ההורים. התורה הכריעה כי משפחת האב קרויה משפחה ולא משפחת האם - "לְמִשְׁפַּחְתֶּם לְבֵית אֲבֹתְכֶם" (במדבר א, ב), וזאת משום שהזיהוי של הבן את אימו הוא טבעי וברור: הבן יודע מיהו אימו שהרי היא נשאה אותו בבטנה תשעה חודשים, היא ילדה והניקה אותו. לעומת זאת, מה שמאפשר לבן את זיהויו של אביו באופן ברור הוא השייך המשפחתי של הבן למשפחת האב בשמו.

בעניין דיני הירושה בימינו ראו גם הרב יובל בדיחי, ירושת הבנות במשפט העברי - מגמות ושינויים בעת החדשה, עבודה לתואר מוסמך, אוניברסיטת בר אילן תשע"ט.
85. הובא בספרו של הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג, תחוקה לישראל על פי התורה, כרך ב - הצעת תקנות בירושות (הרב איתמר ורהפטיג עורך), ירושלים תשמ"ט, עמ' 224-225.

את אופן יישום דין התורה במעברי הדורות. ראשית, מדובר בתהליך ארוך מאוד שאינו קורה ביום אחד, אלא על פני מאות שנים של ליבון בקרב פוסקים מרכזיים. שנית, השינוי נעשה רק כאשר הוא תואם ערכית את מטרות העל של התורה ואינו גורם לנזק ללכידות המשפחתית אלא להיפך. ולבסוף אין כאן קעקוע מוחלט של דין התורה, אלא הדין נשאר על מכונו, ואופני היישום הפרטניים שלו הם המשתנים.⁸⁶ כמו כן, בניגוד לדיני קידושין וגירושין הנוגעים למעמד האישי ולייחוס המשפחות לדורי דורות, שראינו כי ביחס אליהם נדרשת זהירות רבה שלא לפגוע בדין התורה היסודי, הירושה נוגעת לענייני ממון, ולכן השינוי ביישומים המעשיים שלה אפשרי יותר. אומנם גם לירושה יש השלכה על ההמשכיות המשפחתית, אך כאשר היא אינה נוגעת לנחלות, השלכותיה העתידיות אינן כה רבות משמעות. היא קרובה במשקלה לשאר דיני הממונות שניתן להתנות עליהם בהסכמה בין הצדדים, ולכן ניתן הלכתית לקבל ביתר קלות שינוי משמעותי ביישום הדין במציאות משתנה. יובהר כי גם שינוי זה לא נעשה על ידי עקירה של דין התורה מכול וכול אלא במהלך פרטני - הבנים יורשים כדין תורה, ונותנים במתנה לאחיותיהם את חלקן בירושה.

86. ראו על כך הבצמ"ח עוזיאל, השופט והמשפט, ירושלים תשס"ו, עמ' 490.

בדידות במרחב הקהילתי של מי שאינם נשואים

עסקנו רבות עד כאן בחשיבותה ובמרכזיותה של המשפחה היהודית, אשר ממנה נגזרות חלוקות תפקידים בין איש ואישה ומוסברות הכרעות חברתיות ואישיות בעלות השלכות מרחיקות לכת. לעיתים גבר או אישה מוצאים את עצמם מחוץ למעגל המשפחתי - בתקופות רווקות ארוכות, באלמנות, בגירושין, ללא ילדים, או עם נטייה מינית שאינה מאפשרת מיסוד זוגיות על פי התורה. מה היחס הראוי של הקהילה למצבים אלה?

החובה להקים משפחה וללדת ילדים מוטלת על גברים ולא על נשים. נשים פטורות ממצוות 'פרו ורבו', הן מתוך הנחה שהן ירצו בכך ממילא מכוח הדחיפה הטבעית שיש לרוב הנשים לזוגיות ומשפחה, וכן משום שאלה כרוכים בהרבה משאבים פיזיים ונפשיים, ובימים עברו אף בסיכון נפש ממשי בלידה, ולכן לא ניתן לחייב על כך. מכאן שלנשים הזכות לבחור להיוותר לבדן, אולם לבחירה הזו, כמו כל בחירה, יש מטבע הדברים השלכות שונות, ביחוד בהיבט הקהילתי.

אף על פי שאנו כואבות את הסבל שחווים אלה שאינם מצליחים או אינם רוצים להיות חלק ממסגרת משפחתית וקהילתית, המשפחה היא הדרך המרכזית לקיום יהודי קהילתי, ויש להמשיך לחזק אותה. אנו ניתן סיוע וחיבוק לכל מי שזקוק לכך ואף נסייע במציאת פתרונות נקודתיים לקושי, אך נימנע מנתינת לגיטימציה לבחירה באורח חיים זה, באופן שיפגע בחסינות המשפחתית והקהילתית. מתן לגיטימציה כזו וקריאה לציבור לקבל אורח חיים זה מלכתחילה חורגים מעבר לאמפתיה ולהבלגה על

פריצת הגבולות, ומבקשים לשנות באופן רדיקלי את הנורמה הציבורית, רק כדי שהשונה לא ירגיש חריג. בשם 'הכלת' האחר, מקעקעת גישה זו את היסודות הבריאים של הקיום, ואת זאת איננו יכולות לקבל. עם זאת נדגיש, כי מוטל עלינו - הקהילות היהודיות והעם היהודי בכללו, לעשות כל שביכולתנו כדי לסייע בידי רווקים ורווקות למצוא את זיווגיהם, ולעודד טיפוח נישואים שמחים, בריאים, מספקים וברי קיימא.

אמירות של חז"ל כלפי נשים

חכמים במשנה, בגמרא, ראשונים ואחרונים מפרשים ומיישמים את הפן ההלכתי והמחשבתי של התורה, ומלבד זאת דבריהם משופעים בהדרכות, עצות, ותובנות עמוקות על טבע האדם. אנו מקבלים, לומדים, ועמלים ליישם את דבריהם בהערכה וביראה למעלתם הגדולה, על יסוד הסמכות הרחבה שניתנה להם מפי עליון ומתוך הבנה שהליכה בדרכיהם היא הליכה בדרך ה' שסללו לנו. גם התקבלות דבריהם על כלל ישראל עד שהגיעו לדורנו, מצביעה על תוקף אמירותיהם ונצחיותן. עם זאת, יש להבחין בין מרבית דבריהם, שיש להם תוקף לדורות הבאים, לבין אמירות מעטות שנאמרו על רקע תקופתם ועבור אנשי דורם. חכמי כל דור הם האמונים להצביע על החריגים הללו, ולהבהיר לנו מה מעמדם של המרכיבים השונים בדברי חכמים. לכן, בכל פעם שאנו נתקלים במאמר חז"ל מוקשה, ברירת המחדל אינה שלילה והסתייגות בשל כך שהמאמר אינו מסתדר עם הבנתנו האישית (שכמובן מושפעת גם מתפיסות תרבותיות רווחות ולא דווקא מתבססת ערכי נצח), אלא קודם כול ננסה להבין את עומק כוונתם וליישבה על ליבנו. רק במקרים מעטים, כאשר בשום אופן לא יצלח הדבר בידינו, נברר אם יש כאן אמירה שנאמרה בהקשר נקודתי זמני.

מקורות חז"ל מלאים בדברי הערכה לנשים, הבולטים במיוחד על רקע הגישה הרווחת ששלטה בעולם הכללי בתקופתם. לצד זאת ישנן אמירות הנשמעות כמזלזלות בנשים. לא נוכל במסגרת מצומצמת זו

להיכנס לכל האמירות ולנתח מה מהן נאמר לדורות, ומה יכול להיות מובן על רקע התקופה, אך נדגים זאת בקציר האומר בשתי דוגמאות. האחת: נוסח ברכות השחר המעורר סימן שאלה אצל רבים - 'שלא עשני אישה' ו'שעשני כרצונו', והשנייה: 'ישרפו דברי תורה ואל ימסרו לנשים' (ירושלמי, סוטה, פ"ג) מאמר שנראה כמזלזל ביכולתן האינטלקטואלית של נשים לעסוק בתורה.

ברכות השחר

ברכות השחר הן חלק מהקדמות התפילה שתיקנו חכמים, והן מצויות כבר במקורות תנאיים מוקדמים. בוודאי לא ניתן לטעון שהן נוסחו רק לדורם, שהרי חכמים תיקנו את נוסח התפילה לדורות.

בתוספתא (ליברמן, ברכות פרק ו, הלכה י"ח) אנו מוצאים טעם להתקנת ברכת 'שלא עשני אשה': "רבי יהודה אומר שלוש ברכות חייב אדם לברך בכל יום... ברוך שלא עשאני אישה... שאין הנשים חייבות במצוות". כלומר ממקור זה עולה שאין כאן אמירה כללית מזלזלת שמשמעה כי נשים 'שוות פחות', אלא הצבעה על הבחנה נקודתית ביניהם - הגבר מודה על כך שזכה להיות חייב במצוות מרובות יותר מאישה. אומנם באופן טבעי קשה לאדם להודות על המצוות מכיוון שהן כופות אותו ללכת נגד טבעו החומרי. הברכה נועדה למקד אותו בזכות שיש לו בכך, גם אם קשה הדבר, שכן דרך המצוות המרובות הוא ממלא את תפקידו ושליחותו הרוחניים הייחודיים. האישה כנגדו אינה אומרת 'ברוך שלא עשני גבר', מכיוון שאין מקום להודות על פטור מקיום מצוות. היא מצידה אומרת 'ברוך שעשני כרצונו', שהוא הפן החיובי של הפטור ממצוות - מכיוון שבטבעי אני נזקקת לפחות הדרכות והוראות מפורטות כיצד להתקרב אל ה' יתברך, אני מכוונת למימוש רצונו בעולם באופן ישיר יותר.⁸⁷

87. הרחבה על כך ראו - ד"ר יעקב אלטמן, 'ברוך' שעשאני כרצונו' צהר, כה (תשס"ו), עמ' 1-11.

כאן גם ההזדמנות לדון בטענה הנשמעת כלפי הסברים מעין זה שהובא כאן לנוסח הברכה (ולביטויים והכרעות נוספים של חז"ל ביחס לנשים), על פיה הסברים כאלה מהווים סוג של אפולוגטיקה - כלומר, הסבר מאולץ הנובע מרצון לגונן בכל מחיר על השיטה. בהקשר לנוסח ברכת 'שלא עשני אשה' אומרים המבקרים, הדבר בולט במיוחד שכן במסכת מנחות (דף מג, ע"ב - מד, ע"א) אנו מוצאים הסבר אחר לנוסח ברכת 'שלא עשני אשה', המייחס את הברכה למעמדה הנמוך יחסית של אישה, בדומה לעבד:

תניא, היה רבי מאיר אומר: חייב אדם לברך שלש ברכות בכל יום, אלו הן: שעשאני ישראל, שלא עשאני אשה, שלא עשאני בור... ואלא מאי מברך? שלא עשאני עבד, היינו אשה! עבד זיל טפי.

ועל כך מסביר רש"י - "דאישה נמי (גם) שפחה לבעלה כעבד לרבו".

ואכן, אין אנו מכחישות כי הסברו של רבי מאיר לברכה משקף מציאות של פערים במעמדם של גברים לנשים שרווחה בימיו. עם זאת, לצד הסברו של רבי מאיר, ישנם הסברים אחרים, המעניקים פשר אחר לנוסח זה, ומעמידים אותו על הבדלים מהותיים באופי ובתפקיד, ולא על פער מעמדי. כאשר הזמנים משתנים, כתוצאה מהתפתחות חיובית, עולה מקומו של ההסבר המהותי על פני זה הטכני-מעמדי. מקורות חז"ל מציעים לנו כמה הסברים, בכל דור מתברר ההסבר המתאים לתקופה ולהתפתחויות החיוביות המתהוות בה.⁸⁸

88. בעניין זה ראוי לציין את דבריו של הרב צבי יהודה הכהן קוק המבאר כי אמירת 'שלא עשני אישה' משקפת תפיסה עכשווית יחסית, אולם 'לעתיד לבא כאשר גם האדם עצמו יכיר את האמת, ויהיה כולו בבחינת 'הטוב והמיטיב' לא יוכל לברך 'שלא עשני אישה'; שהרי אז יכיר שבניינה של האישה רם יותר, א-להי יותר ואנושי פחות ממצבו הוא' - בנין הבית, בית אל תשע"ג, עמ' 79.

יישרפו דברי תורה

ביחס לאמירה "יישרפו דברי תורה ואל ימסרו לנשים" (ירושלמי, סוטה, פרק ג, הלכה ד), לימד אותנו, בין השאר, פרשן הגמרא המאירי (על סוטה, כ, ע"א) שאמירה זו נאמרה על ידי התלמוד הירושלמי דרך גוזמא.⁸⁹ פוסקים מאוחרים, אשר כפי שראינו (החפץ חיים, לעיל) אפשרו לימוד תורה לנשים, הסבירו כי אמירה זו ודומות לה נוגעות לתקופות שבהן בשל דרישות החיים התובעניות, נשים לא היו פנויות ללמידה. לכן אם היו נותנים להן להבין לבדן ובכוחות עצמן את התורה, הן היו יכולות לבוא לטעויות שיכשילו אותן ואת בני ביתן.⁹⁰

כיום, לעומת זאת, כאשר נשים לומדות לימודים מגוונים ברמה גבוהה, אין סיבה שלא ילמדו גם תורה ויתקדמו על ידה, ולהיפך - הדבר ראוי ורצוי ומתאים להתפתחות האנושית המבורכת של תקופתנו. כמוכן, גם על נשים לשקוד על הדרכים שבהן נקנית התורה, ובהן היראה, הענווה וההקשבה, ורק מתוך כך הן תוכלנה לעמוד על אמיתתה.⁹¹

סיכום ביניים ואזהרות

עד כה עסקנו בעמידתם השווה של האיש והאישה כלפי האלהים וברצונם המשותף למלא את תכלית קיומם מתוך מודעות להבדלים

89. בהמשך דבריו של המאירי בסוטה כ, ע"א על דברי הגמרא: "כל המלמד בתו תורה כאילו מלמדה תפלות" הוא מבהיר: "דברים תפלים, שמתוך הבנתה ביתר מגדרה, היא קונה ערמימות מעט, ואין שכלה מספיק להבנה הראויה, והיא סבורה שהשיגה ומקשקשת כפעמון להראות חכמתה לכל". כיום נשים הלומדות ומלמדות תורה אינן תופעה חריגה ופסולה כאמור, אך לצערנו ישנן בשוליים נשים המתיימרות להורות הלכה כאשר דרך הלימוד והפסיקה שלהן אינם מבוססים על שימוש תלמידי חכמים וקבלת מסורת הפסיקה בישראל, וכתוצאה מכך יש לחשוש שהדרכותיהן מגיעות עד כדי גילוי פנים בתורה שלא כהלכה - ראו על כך מאמרו של הרב יעקב אריאל, 'טהר התואר: על סמיכת חכמים על סמכות הלכתית', צהר, יא (תשס"ב), עמ' 81-88.

90. בהקשר לכך ייאמר, כי את דברי הרמב"ם על "עניות דעתן" של נשים, המופיעים בכמה וכמה מקומות בכתביו, יש להבין כדיבור על נשות דורו כפי שהכיר אותן.

91. ראו הרב חיים נבון, 'תלמוד תורה לנשים', תחומין, כח (תשס"ח), עמ' 248-257.

ביניהם ולתפקידים המהותיים השונים שלהם. מתוך הבנה זו התחדדו הסתירות שבין העמדה היהודית שהצגנו לבין התנועה הפמיניסטית במופעה העכשווי. נגענו גם בחשיבותה של המשפחה היהודית ובמיקומם של האיש והאישה בתוכה בהדרכת התורה ותלמידי החכמים שבכל דור ודור. הבנות אלה הבהירו לנו הבדלים בין גברים לנשים בהיקף קיום המצוות, בלימוד תורה, בפעילות והנהגה במרחב הציבורי - בחול ובקודש, בחלוקת התפקידים בבית, ובהבדלים במעמד האישי. ראינו כי ההדרכות השונות של התורה לגברים ולנשים אינן נובעות ממאבקי כוח בניסיון להקטין נשים, אלא מתפיסות עומק לגבי שליחותם הייחודית של כל אחד ואחת, אותה הם יכולים לבצע רק בהתחברם זה לזו וזו לזה בשותפות עמוקה ומחויבת, ולא בחקיינות שטחית המעקרת את אופיים הייחודי.

ראינו גם שעם השתנות הדורות, חכמים מבטאים את השינויים החיוביים הנובעים מהתפתחות העולם, ובכללם התמורות במקומן של נשים, באמצעות מנגנונים הלכתיים המאפשרים את השינוי - אך זאת במתינות, תוך בחינת ההשלכות של השינוי, ורק בהסכמת גדולי הדור. כך לדוגמה השינוי ביחס ללימוד תורה על ידי נשים הובל על ידי גדולי הדורות האחרונים - החפץ חיים, הרב צבי יהודה הכהן קוק, הרבי מליובאוויטש והרב י"ד סלוביצ'יק. לעומת זאת, שינויים אחרים שנתבעים על ידי נשים, כמו הנחת תפילין ועלייה לתורה שלא התקבלו על ידי גדולי הדורות משיקולים הלכתיים מגוונים ורחבים, אינם רצויים ואינם מקובלים במרבית הקהילות הדתיות.

מטרתה של חוברת זו להאיר באור התורה את מחשכי הספקות המנקרים בקרבנו ביחס לאופן הנכון להתבונן על התפיסה הפמיניסטית הכובשת כל חלקה טובה, ולא לזרוע חרדה. אולם בכל זאת אנו רוצות להצביע בתמצית על מגמות מדאיגות המתחוללות בציבוריות הישראלית

והעולמית כפועל יוצא מהתפיסה הפמיניסטית הרדיקלית. על עיקריהן הצבענו ורמזנו בפרקים הקודמים, אולם נראה שראוי לחדדן.

השינויים בתחומי העיסוק של נשים בדורנו באים מכיוונים שונים: כביטוי לכישרונות ונטיות מיוחדים; על רקע רצון וצורך אמיתיים של נשים לממש את יכולותיהן בתרומה ייחודית לתיקונו של עולם; מסיבות כלכליות של צורכי המשפחה; או מתוך שאיפה להידמות לגברים במדדי ההצלחה הכלכלית והתדמיתית וראיית העיסוקים הנחשבים גבריים כשווים יותר ונחשקים יותר מהעיסוקים הנחשבים נשיים. כאשר המניע הוא מן הסוג האחרון, הדבר מביא לתסכול פנימי בלתי פוסק ולהתפוררות המבנה המשפחתי. נשים רבות מעדיפות קריירה על פני משפחה, ורואות בהקמת משפחה ובית סוג של מטרד. הן נישאות מאוחר יותר, לעיתים בשלב שכבר אינן יכולות ללדת ילדים. אם הן כבר יולדות ילדים,⁹² רבות מהן אינן פנויות להשקיע בהם, והתוצאה היא התפוררות לא רק של המשפחה עצמה, אלא של החברה כולה שגדלים בה ילדים חלשים נפשית ורגשית. רבים מהם מאמצים בעל כורחם את גישתם הקלוקלת של הוריהם, אף שהם הסובלים העיקריים ממנה. ראינו גם כיצד האווירה התחרותית בין גברים לנשים והתרבות הכוחנית והיצרית מביאות לריבוי גירושין, שגם הם יוצרים קשיים רבים, אישיים וחברתיים המפוררים את החברה מבפנים.

גם בקרב הציבור הדתי, הבלבול והספקות שזורעת 'רוח התקופה' הפמיניסטית בקרב נשים בדבר אופיין ותכונותיהן, מביאים לקושי ולתסכול רב. נשים מעמיסות על עצמן עומסים בלתי אפשריים, ונמצאות במתח עצום בין לבין עצמן ובין לבין בני זוגן על בסיס אי בהירות יומיומית בדבר מהות, תפקיד וערך. התחושה שמנסים לייצר בקרבנו

92. בדרך כלל בשלב זה נשים מביאות לעולם ילדים מעטים, ופעמים רבות יש צורך בהתערבות רפואית מסיבית ויקרה עד כדי צורך בפונדקאות - סוגיה מורכבת כשלעצמה, הכרוכה בבעיות הלכתיות ואתיות לא פשוטות.

השכם והערב כי אנו מופלות, דחויות, מודרות, מקופחות, לכאורה יוצרת מוטיבציה לשינוי, אבל הנתיבים שאינם מבוררים ואינם תואמים את ערכינו התשתיתיים, מובילים לעיתים למבוי סתום שרק מגביר את התסכול. לכל אלה כמובן השלכות מגוונות עלינו ועל סביבתנו.

הנתונים היום באירופה מצביעים על כך שהיבשת פוסעת בצעדים מבהילים לקראת הכחדה. הריבוי הטבעי שם עומד על 1.3 ילדים לזוג (ובגיל מבוגר בדרך כלל, דבר שמשפיע גם הוא על עקומת הגידול הטבעי. אם מקזזים את המוסלמים, שעדיין יולדים לא מעט ילדים, הנתון עומד על פחות מילד אחד לזוג).⁹³ בישראל לשמחתנו הנתונים מעודדים יותר, בשל כך שההוויה המשפחתית נטועה עמוק במסורת ובהוויה התרבותית היהודית. אולם, אם לא נהיה ערים למגמות ולשורשיהן, אנו עלולים למצוא את עצמנו באותו מקום. לקיום היהודי כאומה על משפחותיה ישנו תכלית חשובה יותר מכל עם ולשון, להביא את העולם להכיר ולקרוא בשם ה' אל עולם. לכן מגמתנו צריכה להיות חיזוק, התרבות וצמיחה - במספר הילדים, בתעצומות הנפש, בהתעלות הרוח, בהתפתחות הכלכלה, ובכל היבט שיאפשר לנו לממש את ייעודנו. כל אלה לא יתאפשרו אם נמשיך בתרבות המאבקים והטשטוש שכופה עלינו העמדה הפמיניסטית הקיצונית.

אין לכחש, כאמור, שהמהפכה הפמיניסטית הליברלית-מודרנית פתחה בפנינו הזדמנויות, שיפרה את מצבן של נשים בעולם בכלל ובישראל בפרט בהיבטים רבים ויש בה ברכה רבה, אם מנפים את המוץ מהתבן. זאת בשונה מהזרמים המרכזיים כיום בתנועה זו, שהינם פרי תפיסות פוסטמודרניות, המתבססים על שיח כוחני, וזורעים ארס והרס של קנאה ומאבק בין המינים ומאיימים על שלמות המשפחה וקדושתה והמשכיות הדורות. אולם לאחר שביררנו זאת ועמדנו על עיקרי הסתירות והבעיות,

93. ראו דאגלס מאריי, המוות המוזר של אירופה (תרגום מאנגלית: אורי רדלר), תל אביב תשע"ט.

נדון כעת ביתר מיקוד ביתרונות הגישה הפמיניסטית (ובייחוד בהופעתה הליברלית, כאמור). חלקם נרמזו בקצרה או נסקרו גם בדברים שנכתבו כבר, אך כאן המקום לפרטם במרוכז.

שינויים במעמד האישה: יתרונות

התפתחות אישית, עבודה ופרנסה

ראינו לעיל את השינויים המפליגים שחלו ביחס לנשים בתחום ההתפתחות המקצועית והפרנסה. נשים היום יכולות לרכוש מקצוע המתאים לנטייתן. התפתחות זו הינה חיובית עקרונית - יש לנו שפע של יכולות, כישרונות, ואיכויות משלנו לתרום לעולם שסביבנו. עד היום ניתבנו אותם בעיקר לביתנו פנימה, אך היום גם מעגלים רחבים יותר יכולים ליהנות מהם. בעבר קשיי החיים לא אפשרו בדרך כלל, לא לגברים ולא לנשים, לבחור את עתידם המקצועי, וכיום ישנה רווחה המאפשרת יותר בחירה. העולם היהודי אינו שונה מהעולם הכללי בהקשר לכך, והשינויים בהיבט זה מתקבלים על ידינו בידיים פתוחות, כל עוד נשמרים המינונים הנכונים בין עולמות פנים לחוץ, כפי שפירטנו אותם לעיל בפרק שעסק בנשים בתעסוקה.

בהקשר לכך ראוי לשקול תמיכה ביוזמות להשוואת שכר גברים לנשים עבור עבודה זהה, אם כי להכיר בפערים בשכר הנובעים מבחירתן של נשים לעבוד במשרות חלקיות, או בעבודות הכרוכות באחריות פחותה, בשל רצונן להקדיש עצמן למשפחתן. יתר על כן, ראוי לקדם זכויות יתר לנשים עובדות, באופן שיקל עליהן לשלב בין התפתחות מקצועית לבין גידול משפחה (כדוגמת אפשרות לעבודה מהבית וגמישות בשעות הנוכחות), אך כמובן לא באופן שיגרום למעסיק לא לרצות להעסיקן.

העמקת הקשר הזוגי ומודעות אינטימית

השינויים הטכנולוגיים והתרבותיים הובילו לכך שרבים מאיתנו נהנים כיום מהזדמנות להתפתחות אישית, מקצועית ורוחנית. התפתחות זו של שני בני הזוג, מאפשרת להם ליצור ביניהם שיח עמוק יותר, קרוב יותר, שיתופי יותר (זאת כמובן אם ההתפתחות הטכנולוגית אינה מנותבת לבהייה משותפת או נפרדת בהבלי המסכים, או במרדף חסר מגוחה אחרי עוד עבודה ועוד כסף). אם בעבר הקשר הזוגי התנהל יותר סביב ההתנהלות הטכנית של ניהול המשפחה, כיום ניתן ורצוי להשתיתו על שיתוף בעולמות הרגשיים הפנימיים העשירים של כל אחד מבני הזוג, על פיתוח והעמקה של שאיפות רוחניות משותפות, על לימוד בצוותא ובירור משותף של ערכי העומק של המשפחה.

עם זאת, אין לשכוח בהקשר זה כי הקרבה היתרה בין המינים המתאפשרת בזכות השינויים התרבותיים, אין משמעה טשטוש האפיונים הייחודיים שכל אחד מבני הזוג מביא לקשר. חלק משמעותי מקשר צומח ומתפתח בין בני זוג נובע מהכרה וקבלה של השוני ביניהם, והתאחדות מצמיחה בין השונים. סכסוכים רבים ומרים בין בני זוג נובעים מחוסר מוכנות להכיר בהבדלים אלה ולכבדם, בהשפעת תפיסות תרבותיות רווחות של טשטוש זהויות שהצבענו עליהן קודם לכן. הכרה בשוני יכולה להביא להתבוננות אחרת לגמרי על הזולת, ולשדרוג הקשר ברבדים אין סוף.

התורה וחכמים מאז ומתמיד שאפו והדריכו לקשר זוגי מעין זה - קרוב, שיתופי, מכיל ומכבד. כיום לשמחתנו למציאות מסביב יש פוטנציאל גדול לסייע לעמל האישי בתחום זה, והדבר הולך ומתאפשר. אולם זאת שוב - אם מאמצים מההתפתחויות שבסביבה את הפן החיובי המקדם, ולא את זה המטשטש הרדוד.

עוד אחד מהיתרונות של המהפכה הנשית המעמיק את הקשר הזוגי הוא הגברת המודעות של נשים לגופן, ולצורכיהן בהקשר הזוגי האינטימי.

הדרכות בתחום זה מצויות בהלכה ובהנהגות חכמים - הגבר מצווה לדאוג ל'יעונתה' של אשתו, ואל לו לאלץ או לכפות אותה בשום פנים בתחום זה. החיבור הכשר, השמח וההדדי בין איש לאישה נחשב למימוש של האיחוד ביניהם, ומכונה בין השאר 'ידיעה' ו'דבקות', מונחים המדגישים את ערכו וחשיבותו במערכת הזוגית.⁹⁴

אומנם המצב הדחוק של יהודים במשך דורות רבים, יחד עם הדחקת עולם החומר כתוצאה מהגלות ומהשפעות נוצריות, הובילו גם לחוסר מגע עם הגוף וצרכיו, ומכאן לקשיים זוגיים בתחום זה. עם חזרתנו לארצנו הולכים כוחות החיים ומתעוררים, ובכלל זה מתעוררת גם המודעות לחשיבות תשומת הלב לאינטימיות זוגית בריאה. התורה מדריכה אותנו כיצד לנתב חשק זה בקדושה ובטהרה במסגרת זוגית.⁹⁵ למגמה זו של פיתוח כוחות החיים בבריאות, מצטרפת יפה הקריאה של התנועה הפמיניסטית להעניק יתר תשומת לב לצורכי הגוף של האישה ולא להדחיקם. חשוב כמובן שמגמה זו לא תמומש באופן הפוגע בצניעות ובקדושת הזוגיות, אלא להיפך - חיזוק הצניעות מחוץ לבית יחזק את הדבק והחיבור בתוך הבית פנימה. מגמת הלכות הצניעות איננה להדחיק את המשיכה הקיימת בין גבר לאישה, אלא לנתבה למקום שבו היא תמומש באופן בלעדי וקדוש כהדרכת התורה, ותייצר זוגיות עמוקה, מחויבת ותורמת מכוח הדבק הפנימי המאחד בין בני הזוג בכל המישורים.⁹⁶

94. ישנם המצביעים על כך שבעבר הייתה מסורת שהועברה מאם לבת בתקשורת ישירה ופתוחה בכל הנוגע למימוש מיטבי של המיניות הנשית, אולם דווקא העידן המודרני יצר ריחוק בין הדורות ושבר את העברת המסורת הזאת, מה שמאלץ אותנו ללמוד על כך באופן אחר מאשר האופן הצנוע והבריא של הקשר שבין האם לבתה ובין הבת לאימה - ראו הרב נחום דרייזין, זיווג מן השמים (מהדורה חדשה, תרגום מאנגלית: מאיר זלצר), תל אביב תשמ"ט.

95. על הדרכות התורה בעניין זה ראו בין השאר: נעמי וולפסון, ודבק באשתו, ירושלים תשס"ה.

96. בהקשר לכך יש לציין כי הדרישה לקיצור שבעה נקיים מטעמים של דאגה לכאורה למיניותן של נשים, סותרת את ההלכה ולכן אין לקבלה. זו דוגמה לנטייה מוגזמת אחרי הדרישה הפמיניסטית באופן שאינו תואם את התורה.

אלימות במשפחה

ארגוני נשים מובילים בעוצמה רבה את המאבק באלימות נגד נשים. אנו כמוכן תומכות במאבק זה ומתנגדות לחלוטין לאלימות מכל סוג מכל צד שהוא. עם זאת חשוב להדגיש, כי אל לנו לצייר את המקרים הקשים והכואבים, גם אם הם אינם מעטים לצערנו, כמייצגים את הנורמה הרווחת וכחזות הכול. מרבית הגברים אוהבים את נשותיהם ומסורים למשפחותיהם, וחשוב לזכור, להדגיש ולייקר את המציאות הבריאה הרווחת. איננו מתעלמות מכך שיש רוע בעולם, ובכל מקום שיש אלימות צריך למצוא דרכים לטפל בה, אך לא להפוך את מקרי הקיצון לנורמה, ולגבש את המדיניות החברתית והציבורית בהתאם להסתכלות לא מאוזנת זו.

אלימות לסוגיה, בכל מקום שהיא מופיעה, כלל אינה עולה בקנה אחד עם המערכת הזוגית היהודית השיתופית והמכבדת, שנאמר: "תנו רבנן האוהב את אשתו כגופו והמכבדה יותר מגופו... עליו הכתוב אומר 'וידעת כי שלום אהלך' (איוב ה, כד)" (יבמות סב, ע"ב). מי ששולף בהקשר לכך את דברי הרמב"ם: "כל אישה שתמנע מלעשות מלאכה מן המלאכות שהיא חייבת לעשותן כופין אותה ועושה אפילו בשוט" (הלכות אישות, פרק כא, הלכה י), טועה לחלוטין בהבנת הגישה היהודית. הרמב"ם לא התיר לגברים להכות נשים, אלא דבריו מכוונים **לבית הדין** לבחון מתי נכון להפעיל את סמכותו ('שוט' היא מילה קיצונית להפעלת סמכות) ולהתערב במערכת הזוגית (בהלכה אחרת מבהיר הרמב"ם כי בעל שאינו עומד במחויבויותיו לאשתו כופים אותו לתת לה גט (הלכות אישות, פרקים יב, יד) וכפיית גט הינה אפילו במלקות (הלכות גירושין, פרק ב, הלכה כ), במקום אחר הוא מזהיר את הבעל שלא להטיל אימה על אשתו, ולהתנהג עימה בנחת, ללא עצבנות ורגזנות (הלכות אישות, טו, יט). חשוב לציין גם שהראב"ד השיג על הרמב"ם וכתב: 'מעולם לא שמעתי ייסור שוטים לנשים, אלא

שממעט לה צרכיה ומזונותיה עד שתיכנע). הכאה היא כמובן סנקציה אשר הייתה נפוצה בשעתה בקרב החברה המוסלמית שבה התגורר הרמב"ם (גם כלפי גברים), וגדולי הדורות שללו אותה מכול וכול, בוודאי לא כהתנהגות לגיטימית של הגבר כלפי אשתו.

לעניין זה יפים דבריו של אחד מגדולי הראשונים - המהר"ם מרוטנברג: "ואין זה דרך בני עמנו להכות נשותיהן כמנהג אומות העולם. חלילה לכל בני ברית מעשות כדבר הזה" (תשובות מהר"ם, רצא). כלומר גם בתקופות קדומות, שבהן הכאת נשים הייתה מעשה שבשגרה בקרב האומות, עם ישראל נזהר בכך ביותר.

חשוב לציין בהקשר לכך כי רבני קהילות עומדים בחזית המאבק באלימות במשפחה בקהילותיהם ומשתפים פעולה באופן מלא עם מחלקות הרווחה ועם מרכזים לאלימות במשפחה הדתית. ההסתייגות הרבנית מהצטרפות לקמפיינים הציבוריים של ארגוני הנשים נובעת מכך שמאבק צודק זה מנוצל למרבה הצער להנכחת התפיסה השגויה כאילו מערכות היחסים בין גברים ונשים מושתתות באופן קבע על כוחניות ועל אלימות. במאבקים אלה גברים מוצגים באופן גורף ואוטומטי כחזקים ואלימים, ונשים כחלשות ומנוצלות. יש בכך משום עיוות המציאות וגרימת עוול למרבית המערכות הזוגיות, המושתתות, כאמור, על כבוד והערכה הדדיים, כמו גם חבירה למגמה סמויה רווחת נגד עצם מוסד המשפחה מתוך תפיסה שהמשפחה היא מרחב מסוכן לחבריה. ציור זה גם מתעלם מסבלם של גברים רבים, החווים אף הם אלימות מסוגים שונים במסגרת המשפחתית, ורבים מהם אף מתביישים לדווח על כך.⁹⁷

97. ד"ר רונית דרור מצביעה במאמריה על כך שאלימות במשפחה זהה בקרב שני המינים. ההבדל בין אלימות גברים לאלימות נשים הוא בתוצאות הגלויות, מפני שגברים הם חזקים יותר פיסית ויש להם גישה רבה יותר לנשק. אלימות שאינה גופנית - מילולית, כלכלית, מינית וכדו' - של האישה כלפי בעלה, יכולה לגרום גם היא לנזקים נפשיים קשים. ראו לדוגמה: האלימות היא בעיה כלל מגדרית, פורסם בגלובס 25.11.19.

נוסף על כך, תופעה נוספת שיש לגנות היא תופעת תלונות השווא בגין אלימות אשר הפכו להיות כלי שרת רווח במאבקי גירושין, ואין מי שמעז לפצות פה בעניין ולצאת כנגדו. במקרי האלימות הקיימים יש כמובן לטפל במלוא החומרה, אבל אין לראות באלימות חזות הכול, ולכפות חשדנות, עוינות ומאבקי כוח לתוך תוכה של המערכת המשפטית שביסודה מושתתת על אמון, כבוד ושיתוף.

פגיעות מיניות

ביחס למאבק בפגיעות מיניות שמובילות תנועות הנשים, גם כאן התורה כמובן שוללת מכול וכול פגיעה שכזו הן בתוך המשפחה והן מחוצה לה, ואף השוותה פגיעות מעין אלה ללא פחות מרצח (דברים כב, כו).

לצערנו, למרות ההרחקות שקבעו חז"ל בין גברים לנשים, המסמנות דרישה ברורה מאוד בעניין זה ומצמצמות את הזדמנויות הפגיעה, פגיעות מיניות קיימות בחברה הדתית והחרדית כמו בכל חברה, ויש לטפל בהן במלוא הרצינות והחומרה. אם על ידי חינוך ומניעה, ואם על ידי ענישה והרתעה. בחברות דתיות סגורות גם קיימת רתיעת יתר מלדווח ולהתלונן על פגיעות מסוג זה מחשש לפגיעה חברתית במשפחה המורחבת וכן מחשש מפעולות מזיקות של הרשויות עצמן. המודעות היתרה לפגיעות מסוג זה שמובילים ארגוני נשים, מובילה ליתר מודעות גם בחברה הדתית, ויש למנף אותה לסיוע לכל נפגע - גבר או אישה, לאורך כל הדרך הקשה בדרך לשיקום מהפגיעה.

אבל גם כאן חשוב לזכור שהפתרון לא יהיה רק במאבק, ובוודאי לא בציור של כל הגברים כפוגעים פוטנציאליים, אלא בחינוך לחיים של עבודה מתמדת על המידות, על שליטה בתאוות ועל דחיית סיפוקים בהתאם לדרכה של תורה, לצד צוותי מוגנות קהילתיים, ובראשם פורום תקנה.

אחרית דבר

שִׁמְעוּ אֵלַי רְדֹפֵי צְדָק מִבְּקֹשֵׁי ה'
הַבֵּיטוּ אֶל צוֹר חַצְבֹּתֵם וְאֶל מְקַבְּת בּוֹר גִּקְרָתֵם;
הַבֵּיטוּ אֶל אַבְרָהָם אֲבִיכֶם וְאֶל שָׂרָה תְּחוֹלְלֵכֶם
כִּי אֶחָד קָרָאתִיו וְאַבְרָהָהוּ וְאַרְבֵּהוּ.
(ישעיהו, נא, א-ב)

דומה שבפסוקים אלה רמוזים עיקרי היסודות שסקרנו בחוברת זו. התורה מלמדת אותנו לשאוף לצדק יחד עם היותנו מבקשי ה'. אין סתירה בין בקשת ה' לבין הנחלת צדק לכל יושבי הארץ ואף להיפך - מטרתנו העליונה כעובדי ה' היא להביא טוב, צדק וחסד לאנושות כולה. ערכינו, ושאיפתנו להיות עובדי ה' - בענווה, ברדיפת חסד, בכלל המידות הטובות, בקיום המצוות - הם המרכז והעיקר עבורנו, והם קודמים וחשובים בעינינו לאין ערוך מכל מה שנחשב בעיני העולם התחרותי, המוחצן כ'מצליח' ו'חשוב', ומתגלה לא פעם כמקור לכאב, לריקנות ולתחושת חוסר פשר. בעולם שאינו מוכן להכיר בערכים מוחלטים, מה שנותר לעיתים הוא התמכרות לחיצוניות החיים - לקבלת יותר 'לייקים' ברשתות החברתיות ולפרסום וצבירת כוח. אלה מציפים בעוצמה אל פני השטח ולמרכז הבמה תכונות כקנאה, תאווה וכבוד. לנו יש ערכים ברורים - ערכי הנצח של תורתנו, ומכוח ערכינו אלה, איננו ממוקדים

במאבקי כוח תחרותיים בין נשים לגברים ובחיפוש אחר עדויות לכאורה לאפליה והדרה, אלא חותרים לשיתוף, לאחדות ולהשלמה בקידום משפחותינו, עמנו והאנושות כולה בדרך הטוב והישר.

הנביא קורא לנו להביט בדמויות מופת לדרך זו, הן על אבינו אברהם, והן על אימנו שרה. הוא 'מגייר את האנשים' והיא 'מגיירת הנשים' (פירוש רש"י על מילת הפסוק - 'זאת הנפש אשר עשו בחרן' - בראשית, יב, ה). הוא יושב בפתח האוהל (בראשית יח, א), והיא בתוך האוהל (בראשית יח, ט). היא 'סוכה ברוח הקודש' (רש"י על בראשית, יא, כט), והוא שומע בקולה (בראשית, כא, יב). שניהם מהווים ישות אחת שלמה המוכוונת למטרה אחת - להרבות את שם ה' וטובו בעולם.

בעשורים האחרונים, חוותה התרבות האנושית גל פרוגרסיבי פוסט-מודרני שיצא כנגד רבות מהתפיסות המסורתיות - במשפחה, בחברה, בלאום, וטען שכל מה שהכרנו בעבר הינו פרי הבניה חברתית ומאבקי כוח, ובכלל זה גם התכונות והתפקידים המיוחסים לנשים ולגברים. גל זה הוא פרי ייאוש מתפיסות עולם שרווחו בראשית המאה העשרים, שביקשו להצביע על מהויות וערכים ולעצב את החברה על פיהם, אך תחת זאת חוללו מלחמות עולם נוראיות, מוות והרס. אל מול גל מיואש זה קמים כיום הוגים שמרניים המצביעים על הסכנות שבהשמטת המבנים החברתיים הקיימים, ועל התקווה הגלומה במשפחה, בקהילה, במסורת.⁹⁸

אנו כחבריה של אומה יהודית שחיה מכוח תורתה ובולטת בין העמים בשאיפתה להנחיל צדק לעולם, סבלנו רבות וקשות משום כך מזוועות המלחמות אליהן התדרדרה האנושות. אך תפיסות העולם שלנו אינן מיוסדות על ייאוש מאופנת מחשבה אנושית כזו או אחרת, אלא

98. ראו לדוגמה ספרו של פרופ' סקוט ינור, להציל את המשפחה, עתיד להתפרסם בהוצאת שיבולת.

נטועות עמוק בחייו המופתיים של עם עולם שנבחר על ידי בורא עולם לקדם את הבריאה צעד צעד במעלה הטוב והיושר. תשובתנו לייאוש הפוסטמודרני אינו בשבירה, ניתוץ וגידוף כל מה שאנו נושאים עימנו מדורות עברו, אלא בשקילה מושכלת כיצד נכון לעצב את ערכי העבר באופן שיתאימו להתמודדויות ההווה.

לאור ערכי הנצח הטמונים בתורתנו, העולים בקנה אחד עם תפיסותיהם של הטובים בקרב הוגי אומות העולם בני דורנו, אנו קוראות לנשים להתאגד סביב זרם פמיניסטי חדש-ישן - 'הפמיניזם הפמיליסטי' (המשפחתי) - תנועה המקבלת בברכה את השינויים במעמד האישה שפתחו בפנינו אפשרויות לבטא את כוחותינו, יכולותינו וכישרונותינו במגוון דרכים לתועלת לנו ולעולם כולו, יחד עם שימור טבענו העצמי, צניעותנו וחוזקן ויציבותן של המערכות הזוגיות והמשפחות שכה יקרות לנו.

